

HITTEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

FALUSI MÁRTON:
Zuglischer Manó a másvilágon
FRÉDÉRIC RAUSER: Szabó Zoltán
Összeomlás című könyvéről

MADÁCSY PIROSKA:
Trianon francia írók szemével

6

XXXIV. évfolyam
2021. június
630 Ft

22. SZÁZADI HÍRADÓ

TARTALOM

- 3 Falusi Márton: Zuglischer Manó a másvilágon
- 9 Mohás Livia: Fiatal farkas
(Emlékezések), 7. rész
- 18 Ágh István: Rekviem; Szemben az éjszakával
- 22 Szappanos Gábor: Bebők Etel legszebb karácsonya
- 27 Suhai Pál: Ismeretlen Dante-strófák; Hetedik X; Palinódia
- 29 Ablonczy László: A színi élet (m) dzsi pi-esze
(III. A budis bácsi)
- 45 Lezsák Sándor: Az én versemben
- 50 Fazakas Zoltán József: Önfia vágta sebét?
- 60 Turbók Attila: Magasan leng a kalózlógó
- 63 N. Pál József: Az elveszett otthon
(Emlékezés az Eötvös Kollégiumra)
- 72 Sente B. Levente: Amikor a költők; Elfeledett; Vallomások a Sárgaház folyosóján
- 75 Frédéric Rauser: Szabó Zoltán: Összeomlás
- 79 Marton Réka Zsófia: Vírusvilág; 22. századi híradó
- 81 Madácsy Piroska: Magyar sors – Trianon: francia (és magyar) írók szemével
- 107 Papp Endre: A szellem arisztokratája – demokratikus beütéssel
(Cs. Szabó László: Franklin Delano Roosevelt; Levelek a száműzetésből)
- 120 Horváth Péter: Kisepikai számvetés a diktatúrában megélt szabadságról
(Kertész Imre: Világvég-történetek)
- 123 Bojtos Anita: Boldog olvasókorunk
(Gereben Ferenc: Boldogult olvasókoromban. Írások a magyar olvasáskultúráról)

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képanyaga a Derkovits-ösztöndíjas fiatal alkotók munkáiból nyújt válogatást.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: Csoóri Sándor; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kulturáért és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. A Hitel folyóirat, könyvkiadás és rendezvények szakmai program megvalósítását 2021. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatja. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél, e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 6840 Ft, fél évre 3420 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238-9908. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

Leitner Levente: Taktikai maszk

Falusi Márton

Zuglischer Manó a másvilágon

1.

Ha elárulom, nem hiszitek,
remélem, nem vagyok világos.
Egyik igazság sem viselné
el a verset, mi tartogatja.

Súlypontjukat áthelyező árnyak
lábjegyzetelik Zuglischer Manót,
akár másodpercek a változékonyságot,
mától egyre hosszabb lesz a nappal,
a sötéttről alkotott többségi vélemény,
egész embert kíván, mint a szesz
vagy a pénztárosnő libidója,
húsárut dobálnak a hűtőpultba
romlandó henteskisasszonyok,
hét óra, kiírják, mi mennyibe kerül,
ilyenkor sorsolják a műtéti
sorszámokat, stilizálják az éjfélt,
a teljesség nyersfordítását.

2.

Pontosítom, magyarázom az enélkül
jelentéktelenné elhúzódó botrányt,
akkor jogos az egyéni kín,
ha elvonatkoztatunk tőle.

Mind meghalunk, mondta Julius Caesar
március idusának reggelén,
körkörösen haladva felsúrolta
fogsorát a szónoki fordulatokhoz –
merénylet áldozatául esett

- na, és aztán? -, nincs ezzel egyedül,
bűnlajstromát nem keresztelte el
történelemnek, talán az isteneket
okolta eszméletvesztése előtt,
bosszúsan átfutott agyán, hogy nem
javított ki egy-két rossz deklinációt
a *Gall háború* kefelevonatában,
végül a márványlépcsőre rogyott.

3.

Zuglischer Manó a semmiből jön
és a semmibe tart, sem anyját, sem apját
nem tudja hová tenni, amint elszólja
magát, kifogy a világból, mintha meg
sem született volna, gyerekszobája
helyrajzi számon kívül hordott ki
beázást, beruházást, elvetélt
kísérletek sebzik föl a várakozást,
munkába ment az ég, nem vigyáz rá,
kiöntötték a fürdővízzel együtt,
mert csak a hajótörött gondolkodik
hihetően, s mindenkinek az ő
gondolatai járnak a fejében.

Lehet, hogy magzat korában elhajtották,
kiközösítették az érzékszervek,
későn jött a progeszteronpótlás,
néhány észrevétlen vércsöppben elfolyt.

Mi a gyerek? A kapcsolat fedezete,
vagy a gyerek fedezete a kapcsolat,
ha gyakran zsarolják vele a férfit,
az egyedülálló nőt torkon ragadják?

Hol kezdődik az élet, s hol ér véget,
egyáltalán szakaszolható-e,
amit tapasztalunk, s amit nem,
jogképességgel bír-e a monstrum?

Ha már nevén nevezhető, nem kétség
az intim együttlét fehérjehalmaza,
nippnek támasztott, fekete pont addig,
gomolygó ködben megfoghatatlanul.

Személytelen a fény szenvedése,
idegen előszobákba árad,
sok terhet visel ahhoz, hogy egyet
maradéktalanul rábízassunk.

4.

Arcunk éles vitrinizzója kiég,
nem tartozik hozzánk, mi mesterséges
latin nyelvi képződményben rejlik,
valójában semmi sem észlelhető.

Julius Caesar feloszlott holtteste
tizenkét nap után újraéledt,
legalábbis ezt mesélte Zuglischer,
elmondta, hogy s mint kóborolt, mendegélt
a többi lélekkel a másvilágon,
Ananké ölében orsó pereg,
mely által nyolc egymásba illesztett
korong végzi lassú körforgását,
el kell sajátítanunk a legfőbb tudást,
hogy a lehetséges életformák közül
mindig és mindenütt a jobbat válasszuk,
hiszen az felelős, aki választ –
de ki választ, amikor mi választunk?

Szüleink is olyan idegenek,
mintha nem lenne hozzájuk közünk,
holtig nyögjük közösülésüket,
kiszállva testünkből el nem szakadunk
daimonunktól, génszekvenciáknál
anyagszerűbb szabadság a szellem,
a város, a covidos tüdőrajzolat
tejüveghomályában a kéményfüstök;
egy Lélek által mi mindnyájan egy testté
kereszteltettünk meg, és mi mindnyájan
egy Lélekkel itattattunk meg, akár
zsidók, akár görögök, akár szolgák,
akár szabadok, ugyanúgy faggattatunk:

melyik béke vetett véget a hétéves
háborúnak, hogy hívják a három párkát,
a kilenc múzsát, a három gráciát,
az ókor hét bölcsét, Róma hét királyát,
mi volt Herkules tizenkét próbája,
hány néven fogan meg bennünk a szerelem,
hányféleképpen gátoljuk a fogamzást,
hervasztjuk el, mi virágba borult,
öntözzük meg a magtalan vetést,
vágunk léket a tett jégpáncélján,
nyitunk tüzet a megrianó vadra,
mért vessük kőtáblába, hogy a szentség
a vér szükségszerű kimenetele?

5.

Zuglischer Manó is készülődik
anélkül, hogy tudatosítaná,
cselekedetei semmi egyébhez
nem szolgáltatnak jogalapot, mint hogy
gyermekével valaha találkozzon:
húsz percig létezett a felvételen,
egyik létigével sem illethető,
nemvan, nemvolt, nemlesz,
nemnincs, nemél, nemlakik,
az ultrahangfej és a kontaktzselé
teremtmenyi előnézete,
a titoknak háttal helyet foglaló,
frappáns orvosi barlanghasonlat.

Székén ülve Zuglischer nem veheti le
szemét a szélesvásznú rövidfilmről,
pedig nézni sem merészel, húsz perc
édesapaságot kell most kiélvezni,
ha van idő, egyszer s mindenkorra,
életkoralapú Facebook-csoportjaink
olyan anyukákkal ismertetnek össze,
akik veled egy időben várandósak,
olvasható a római jog tankönyvben,
hogy hiába portio mulieris,
az anyatest része a nasciturus,
már megszületettnek tekintendő,
valahányszor érdekeiről van szó.

6.

Szabálytalan szívverés, a dobbanás
frekvenciája normálistól eltér,
jócskán három milliméter feletti
a tarkótáji vizenyővastagság,
a hiányzó orrcsont és az alacsony
ülőmagasság jól dokumentálják
a fejlődési rendellenességet,
szögekben és hosszértékegységben
kifejezhetővé szűkül az élet,
a halálról alkotott többségi vélemény,
a koponya, a csípő, a comb nagysága
hetven százalékos valószínűséggel
Down-szindrómára következtetnek.

Hasonló háromszögeket keresett úgy
Zuglischer a geometriaórán,
mint a négydimenziós vetítésen
a magához való hasonlóságot.

Jézus úgy aránylik hozzá, mint a
méhmagzat a kromoszómahibához,
ne vegye emberszámba, szól a nőgyógyász,
csak csirkeporc, csak marhakollagén.

Értse meg, hogy nem ember, máskülönben
nem jut rajta túl – mért kéne túljutni? –,
szenvedni fog – vajon ő nem szenved? –,
megesküszöm, hogy nem több műfogásnál.

Természetére hallgat, kötelességét
teljesíti, átnyújtja a védőnőnek
az aláírt abortusz-formanyomtatványt,
hogy a hivatalos ügy elintéződjön.

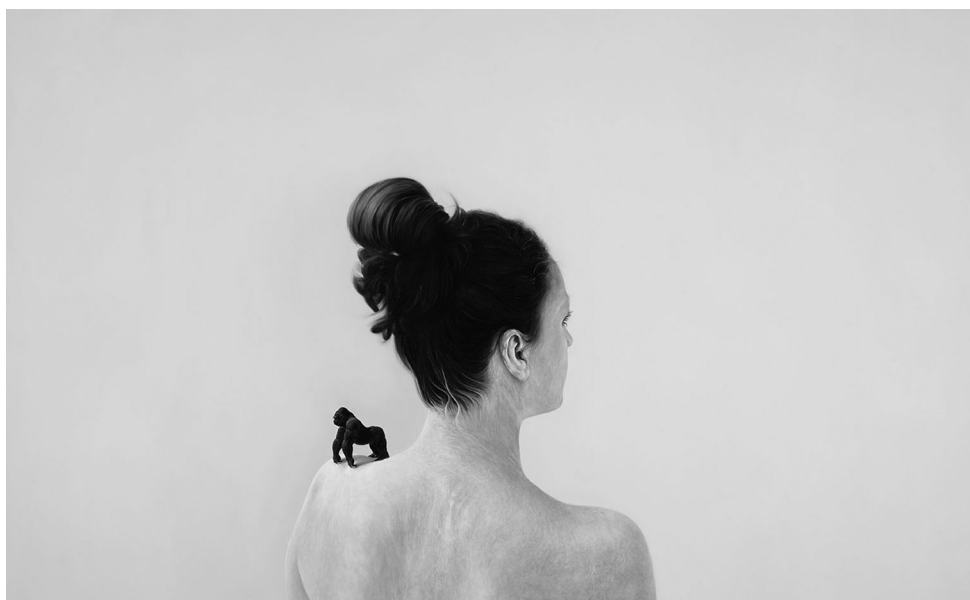
Helyesbíték, Manó és a társa
– két test, egy lélek – szignózzák a kérvényt,
sosem bizonyosodhatnak meg arról,
hogy nem saját maguk semmisülnek meg.

7.

Hülyeség, hogy lelkükből egy darab,
elvégre a lélek oszthatatlan,
a test is, ki így, ki úgy fogyatékos,
fogyatékkal él, fogyatékkal hal,
fogyatékkal se élő, se halott,
egyikünk sem tökéletesíthető
ígéreteink beváltása révén,
nem részesülhetünk kegyelemben;
Manó első igaz szerelmével
rohant éjszakai ügyeletre,
s az esemény utáni tablettá
receptjét hétvégén is nyitva tartó
patikában azonmód kiváltotta.

A testet azóta kerülgető lélek,
a lány, a fiú, Caesar, Zuglischer
kiteljesednek a pusztulásban,
szerkesztik a teremtés névmutatóját.

Fiatal farkas

(Emlékezések)

7. rész

A magyar írók ama 7. közgyűlése 1986 novemberében zajlott. Negyvennégy esztendeje már. Akkori naplómban feljegyzéseket találtam róla. Azt reméltem akkor, hogy a forradalom elbukása, a megtorlások, az akasztások után – Déry Tibort és más írókat is karcerbe zártak – most majd oldódni fog a kín. Ideje. Eltelt harminc év a szép és forró forradalom óta. Az írók már megbátorodtak. Most majd belemarnak a rohadt hatalom bokájába.

Távolból fiatal farkasok üvöltöttek.

Mintha lenne bennem egy önálló entitás, koherens tulajdonsághalmaz, az *irodalom* címszót viseli, *A puszta télen* kezdi a sort, 10 évesen Petőfire csodálkoz-tam rá; 15 évesen Arany Jánosra; megmaradt az az illúzióm, hogy vannak szép és szent dolgok a földön, ezek egyike az irodalom. Csakhogy ami a Magyar Írószövetség közgyűlésén 1986-ban zajlott, ahhoz ennek semmi köze nincs.

A Vigadó elegáns hely. A büfé jó, az emberek jól öltözöttek, még azok is ki-mosakodtak, akiket eddig csak kapatosan, vörös képpel láttam a szigligeti alkotóházban.

A teremben angyalok várakoztak és támaszkodtak a földszinti páholyok falához, a színpad szélén nevetgélő puttók hasaltak. Az elnöklő vezetők cipőire hajtották fejüket, néhány puttó máris unatkozott.

Eörsi István beszélt az elején, okosan, azok nevében, akiket itthon nem engednek publikálni, mert másként gondolkoznak, mint a hivatalos politika. Ka-lapot le Eörsi István előtt. Bár én szívből ki nem állhattam, ő volt a legintole-ránsabb író, noha reggeltől estig a toleranciát hirdette, az *ÉS*-ben pedig arra biztatott, hogy az olvasók forgassanak fel, romboljanak le minden újságos bő-dét, ha az jobboldali újságokat árul.

Mészöly Miklós diplomatikus eleganciával azt kérte a hatalomtól, legyen szó politikáról vagy irodalomról, felejtsek el a hibákat, a sebeket, és ne rágódjunk ezeken, próbáljunk közelebb kerülni egymáshoz. Most, így leírva semmiségnek tűnik e két felszólalás! De akkor és ott hirtelen felizzott tőlük a levegő. A puttók

figyelték, már egyáltalán nem vigyorogtak, a falhoz támaszkodó angyalok arca pirosra váltott. Tiszta, jó hangot ütött meg a két első felszólaló.

A miniszter következett. Köpeczi B. fehér arcú automata. Felhúzták a pártközpontban, eltopogott a Vigadóba, ledarálta a lózungokat. Nem hozta játékba az írók feladott labdáját. Ahogy Hubay M. sem, az Írószövetség elnöke. Meg se hallották az írók nyavalyáit, amik később mégis kiugrottak, mint ördög a varázsdobozból. Széplelkű magánember, nem igazi elnöke az Írószövetségnek, csak sétálgat a felhőkön. Szomorkodtam.

Mígnem Csurka István öblösen beleszólt a mikrofonba. Mintha azt kiáltotta volna, pedig nem kiáltotta, csak zordan kijelentette: *Ég az ecsedi lóp! Harsonának tűnt. A puttók felkapták fürtös fejüket. Ébresztő! Horgas Béla, Kiss Gy. Csaba, Fekete Gyula, Fekete Sándor folytatta Csurka nyugodt, de lázadó hangját. Vészharangokat kongattak: a hazában elmaradtak a gyermekáldások, sok az öngyilkos, sok az alkoholista, halódik a nemzet, vészesen szaporodik a kultúra szemete és az anyagias szellem.*

Csoóri Sándor hiteles volt, és indulatos, az előtte felszólaló KB-titkárt, Berecz Jánost paraszt Révainak nevezte. „Szabolcsi parasztgyerek vagyok”, ezzel kezdte ugyanis Berecz a mondókáját, majd kellemetlenül kigúnyolt néhány ellenzéki író, akik Sztálin-óvodába jártak, ma pedig Nyugatról dollárt zsebelnek.

Volt egy furcsa, csendes botrány. Kiss Gy. Csaba felolvasott egy levelet, amit még ősszel aláírt vagy száz író. Tiltakoztak a *Tiszatáj* folyóirat betiltása miatt, elküldték a pártközpont, a minisztérium, az Írószövetség illetékeseinek. Választ mai napig nem kaptak, szóra se méltatták őket. Köpeczi miniszter faarccal hallgatott.

Vajda kulturális miniszterhelyettes következett, előbb viccelődött, jópofizott, majd nyeglén elmondta: a Kiss Gy. Csaba emlegette levélre ők a minisztériumból válaszoltak. A választ elküldték (!) az Írószövetségbe, az Írószövetség elnöke elolvasta, de a választmánnyal és az írókkal nem ismertette. Hubay beismerte, így volt, kéri a közgyűlést, efölött térjen napirendre.

Hallgatott mindenki.

Csak a puttók nyújtogatták csúfolkodva a nyelvüket, rondán grimaszoltak. Az angyalok roskadoztak, összecsuhták a szárnyukat, halott szitakötők.

Vissza a magánélethez. Bertold Brecht mondja: *Aki nem ismeri az igazságot, az csak tökfey. De aki ismeri és azt hazugságnak nevezi, az bűnöző.* Sajnos, én tökfey vagyok. Talán bűnöző is. Amikor nagy Haski visszafogadott a szecesszióm után és megbocsájtott, majd egyszerűen bebújt mellém az ágyba, azt írtam erről az emlékezéseimben: „Nem fecsegő fajta, gyakorlatias, a tettek embere.” Slussz. Ilyen nyeglén írtam. Valóban így történt. Illetve egészen másképp. Ma is didergek.

Ma sem értem, én tökfey, aki nem ismerem az igazságot, miért hallgattam el, miért nem mertem leírni, hogy igazából hogyan volt. Nagy Haski bebújt mellém az ágyba, ez eddig így igaz, majd fejét vállamra hajtotta, és felsírt. Ezen ma is meghökkenek. Akkor is, jézusmáriaszentjózsefmitörténikitt és mostmitcsinálj akjézusmáriaszentjózsefdehátezmegmi, el nem tudtam képzelni, hogy nagy

Haski így, hát ki ez, aki itt hüppög a bal vállamon, nem ismerem, énanagyokosezt-aférfitnem, pedig úgy hittem, minden gondolatát, hidegségét, demostmiazisten-csudájáért sír, mit jelentenek ezek a könnyek, mi az istentjelentenekjézusmária szentjózsef, mit, lehet, hogy mégis szeretett, gondoltam akkor, és kérdeztem magamtól, akkor az a logikus, hogy marhára fájt neki, amikor két kofferrel hipp-hopp elhagytam, de ami logikus, az nem biztos, hogy igaz, vagy lehet az is, hogy távollétemben jött rá, hogy..., szóval arra, hogy szeret, és szenvedett elegánsan. Míg külön éltünk, ahogy már írtam, rendszeresen jártam kis Haski-hoz, ő kifogástalanul viselkedett. Szenvedett? Ennél a szónál majdnem hidegrázás jött rám, lelkiismeretem tombolni kezdett, a vízilovak és a bölények tapostak belém, tökfajségem kiviláglott, butaságom kiviláglott és szinte felrémlt, hogy talán nemcsak tökfaj, bünöző is vagyok, az ő szenvedése alatt én vígan lubickoltam, boldog voltam, mint azok a régi faepertől berúgott kacsák, az észak-atlanti fejformájú kelta ágyában.

Nem csináltam semmit. Meg se moccantam. Vártam. Mert fogalmam se volt, mit kellene tennem.

Ez a hüppögés valamit lassan felhozott bennem: türelmetlenséget, dühöt és mást is, amit nehezen írok le ide: taszítást. Taszított a férfi, aki sír a másik jelenlétében, mert ez érzelmi zsarolás. Tapadós, mint a csiga és mint a pióca. Kiállhatatlan. Heves csalódást okozott első nagy szerelmem, a sebesült hős, amikor először megláttam, épp az orosz frontról jött, de már tisztí extrába öltözve. Paroliján csillagok ragyogtak. Bal karja felkötve, vállát ruszki golyó érte. Matróruhában, tizenhat évesen kucorogtam az asztalnál, amikor belépett, majdnem megakadt torkomon a frissen füstölt kolbász – hideg vacsora volt azon az estén – és disznósajt meg tea. Férfi volt, nem incifinci diák, főhadnagy, édesapámhoz jött, engem nemigen vett észre, persze bemutatkozott rendesen, hal-kan koccant a sarkantyú.

1943 telén lehetett. Néhányszor még eljött, aztán visszament a frontra. Egy esztendőn át sóvárogtam, és verseket olvastam.

1944-ben újra megjelent. Nyár volt, a szovjet tankok már a Kárpátokban dübörögtek. Búcsúzni jött, hamarost indul az egységével Nyugatra. Mikor eltűnt az előszoba ajtaja mögött, az volt az érzésem, vége a világnak.

Akkoriban olvastam Puskint, Tatjana levelét. Levelet írtam én is, talán sorokat is loptam Tatjana gondolataiból, csak arra emlékszem, bevallottam sóvárgásomat, miért ne, úgyis elpusztulunk. Elbúcsúztam és elküldtem a levelet a tábori számra, nem tudtam, él-e még ez a szám, csak bizakodtam.

A következő őszön, mikor már átmentek rajtunk a ruszki, közben jól belénk tapostak, békésen üldögélek magyarórán, figyelek Mater Benesre, kopogás. Egyik Schwester hív engem, látogató vár a fogadó szalonban. Egyenes derékkal ott ült a pálmák alatt egy biedermeier széken. Megkapta a Tatjánás levelet.

Levelet írtam neki, sokat. Csakhogy a zárdában cenzúrázták leveleinket. Szüleink időnként fényes, merített papíron külön kisbizonyítványt kaptak a bennlakó növendékekről, ilyen „tantárgyakkal”:

Fegyelem
Szorgalom
Rendszeretet
Engedelmesség

Jó modor
Német társalgás
Zene (zongora/hegedű)
Tenisz

A Rendszeretet minősítéséhez az egyik Maternak kulcsa volt minden fiókunkhoz, kis szekrényünkhöz, váratlanul ellenőrizte, elvágóan sorakoznak-e a füzetek, a könyvek és egyéb tárgyaink, van-e ott valami tilalmas holmi, csokoládé, tépett fügekarika vagy szerelmeslevél. Nagy gond volt elrejtteni leveleimet, a füzetek és tankönyvek lila papírral bekötött háta mögött találtam dughelyet. Mások egyszerűen átadták tiltott leveleiket valamelyik bejáró osztálytársnak a bélyegpénzzel együtt, és az osztálytárs címére írt a válaszoló. Nem akartam átadni az apácákat, nem használtam ezt az utat. Az még belefért egyéni illetanomba, hogy elhallgassak valamit. Így aztán én válaszokat se kaptam, karácsonyi és más iskolaszünetben egy kötegben adtam át leveleimet a címzettnek. Nem csöpögős érzelmekkel teli irományok voltak, inkább filozofikusak, életről, halálról, szerelemről. Szó mi szó, mint később megtudtam, ezek alapján szeretett belém. Hatalmas érzelmdúlások, vég nélküli boldog beszélgetések az iskolai vakációk alatt. A halál súlyos dolog, és nekem csak most, 92 esztendősen jut eszembe, sose kérdeztem, hány Szerjózsat ölt meg az orosz tájakon. Én tőkfej. Nagyszerlememnek erről az élményéről éppúgy tudatlan maradtam, ahogy nagy Haski sírásának, vállamon hüppögésének okáról.

„Szerettem kint lenni a fronton” hangjában gyöngédség. „Igazi hadi tudomány ágyútűz alatt jó döntést hozni” – tompán, de lelkesen mondta. Gyorsan hátráltam, gondolatban se kívántam kint lenni a fronton.

A nagy beszélgetések alatt feltűnt, hogy sohasem gondol a jövőre. Nyizsnyánszky Öcsi unokatestvérem – Bussa Marcsóka családjából – ugyancsak Ludovikát végzett, megjárta ő is frissen felavatott hadnagyként a frontot, ő is Nyugatra ment az alakulatával, és amikor amerikai fogságból hazaérkezett, megfürdött, átöltözött, Budapestre utazott, beiratkozott a Műszaki Egyetem gépészmérnöki karára. Mire elmúltak a reményekkel teli koalíciós évek és a moszkoviták átvették a hatalmat – csalárdul, a kékcédulás választással, akkor vitték el Karig Sárit Vorkutára –, és elkezdődött Rákosi Mátyás uralma, Öcsi már harmadéves egyetemista volt, hamarosan mérnök a Gépgyárban, a kutya se törődött azzal, hány Szerjózsat pusztított el a háború alatt.

Nagyszerlemem halogató semmittevésében mintha nem vette volna észre, hogy odavan a régi haza, a régi létforma. És ezek hiányában mintha engem tett volna élete középpontjába. Lassan tudatosodott bennem, egy felnőtt férfi sorsa nyomja a vállamat. Nem ezt akartam.

Egyszer csak a zárdai séta alatt mit látok! Másnaponként a bennlakó zárdisták párban, hosszú sorban, apáca vezetésével jártuk Eger utcáit. Feltűnik Ő a Káptalan utcán női biciklin. Fején világos usanka. Veszettül pedáloz. A hosszú zárdistista sort körbekarikázza, akár a birkákat terelő puli. Röhejes. A szovjet front

hőse usánkában! És az a hülye bicikli! Majmok karikáznak ilyenén a cirkuszban. A következő, majd a következő és a következő sétán rendre megjelent. Taszított. Jézus! Ez úgy tapad az életemre, akár csiga a bokorra. Ez a taszító hullám megismétlődött nagy Haski síró hüppögése közben.

Szakítás után hosszú évekig nem találkoztunk, egyszer mégis. A Corvin Áruházban kis Haskinak vásároltam gyerekágyat, rácsosat, összecsukhatót, és vállamra akasztva vittem, az első emeleti lépcsőn le a földszintre. A gyerek apja kimozdíthatatlanul ült a pauszpapírai és ceruzái között, meglehet, hogy az évtizedek múltán valóban felépült Budapest Sportsarnokról álmodozott, megépült bár, de leégett, és mint temetőben, úgy járkált a BS romjai között.

Igyekeztem könnyedén lépkedni a lépcsőn lefelé az összecsukott rácsos kiságygal, akárha szórakozásból cipekednék, noha kurvára nyomta a vállam. A lépcső alján széles mosollyal Ő nézett rám. Összefényképeződött bennem hirtelen a terelő pulikutya usánkában, amint veszetten köröz női biciklin a zárdisták körül, minden matróruha alatt bárány és sárkányfogvetemény. Erre a képre rátelepült a másik kép, a tisztai parolin ragyognak a főhadnagyi csillagok, bal váll felkötve, a ruszki golyót már kioperálták belőle.

Levette vállamról a rácsos gyerekágyat, beszélgettünk, mialatt átmentünk a Corvin Áruház földszinti csarnokán. Taxit kerített. Megnyugtatót, hogy ki egyensúlyozottnak láttam. Utoljára. Születésnapomon mindig felhívott telefonon, aztán, sok idő elmúltán nem. Abból tudtam, már nem él.

Nagy Haskival sose tértünk vissza a hüppögésre, nem tettük szóvá se ezt, se mást, nem lett kibeszélve semmi. Szürke napok jöttek, nagy Haski felvette régi arcát és régi szokásait. Hideg volt a lelke, belemerült pauszpapírjaiba.

Akkor még nem ismertem őt, amikor felvételiztem a Testnevelési Főiskolán. A fizikai tárgyakban nem jeleskedtem. Elbámultam, micsoda sportladyket láttam! Kézilabda kapus az ifjúsági válogatott csapatában a barna copfos Jámbor Margó. Balaton-átúszó bajnok, valamilyen Judit. A két Somos ikertestvérek, jó kosárlabdások, a Materek a test építésére, erősítésére, a sportokra nem sokat adtak, a zárda teniszpályáját is hagyták lepukkanni, csak a merített papíron, a kisbizonyítványon jelent meg, mint „tantárgy” a Rendszeretet, a Jó modor, a Német társalgás után, hogy Tenisz. Se háló, se ütők, se labdák, a vörös salakot szétmarta a nap. A táncot fontosnak tartották, farsang idején Budapestről érkezett a sikkes tánctanár, minden divatos társasági táncot megtanított, mozgásművészetet tanulhattunk egy hölgytől, aki egykor Isabella Duncan tanítványa volt, de lehet, hogy tanítványának tanítványa, néptáncot Mater Dorkó tanított tornaórákon, a drága Citrony, ez volt a beceneve, mert olyan volt a mosolya, mint aki éppen citromba harapott.

Mégis felvettek, nem a sportteljesítményem, hanem az intelligencia-tesztek miatt, amelyeket Franciaországból akkoriban hozott Mérei Ferenc pszichológus, – Mater Bárány, a félelmetesen igényes tanár, neveléslelektan órán velünk minden tesztet megismertett, valamennyit meg kellett csinálnunk, ki kellett

értékelnünk, mérve az időt, mert külön pontot ért el, akinek frissen járt az agya, gyorsan megfejtette a feladatokat. Líceumba jártam akkor, ám akik gimnáziumba, azok nem találkoztak a neveléslélektannal. Sem a tesztekkel. A TF felvételi szellemi megméréttetésén pontosan ezeket az intelligenciát és más mentális készségeket mérő tesztekkel találkoztam. Villámgyorsan megoldottam, kivittem a felügyelő tanárnak, furcsán nézett rám, mintha valami csodálényt vagy az angyalát látná. A többiek délig elkínlódtak. Mater Bárány félelmetes igényessége, növendékeinek túlterhelése nekem meghozta jutalmát, első lettem a szellemi megméréttetés rangsorában, és ez felülírta gyöngécske sportbeli eredményeimet.

Jézus! Mit és mennyit kellett hajszolni szegény testemet! Eszement erőlködést követelt, hogy valamit behozzak abból, amit előző négy esztendőben kellett volna véremmé tenni. Új mozgásformákat elsajátítani, amelyek ráadásul ellentétesek is lehettek egymással, a szertorna és az atlétika mozgásformái, a testi, a lelki tartásai, alaphangulatai, lazításai, feszítései messze vannak egymástól, nekem mindet és annak ellenkezőjét is be kellett gyakorolnom egyszerre és gyorsan. Az állóképességem, a teherbírásom lelki, szellemi téren bírta a tempót, a zárdai tanárok, apácák és világi tanárnők nem tűrtek semmi lustaságot, laza álmatagságot, hajszolva voltunk reggeltől estig, kevés alvással, kevés pihenéssel éltünk, puritánnál puritánabb sovány táplálékon, mert nem azért élünk, hogy együnk, hanem azért eszünk, hogy éljünk – ez volt az elv. Hanem izmaim, ízületeim, zsigereim nehezen bírták a terhelést, sikoltoztak és fájtak.

A TF első két esztendejében nem álmodtam. Ez persze tévedés, mindig álmodunk, csak gyorsan elfelejtjük. Ágyba zuhanástól reggeli felkelésig néhány percnél tűnt az éjszaka. Arra nem hagyott időt a testem, hogy éjszakai élményekre, álmokra pazaroljak egyetlen csepp erőt. Ahogyan olvasni se olvastam akkoriban talán egyetlen betűt se. Én, aki még báró Kemény Zsigmond *Zord időkjét* is elolvastam, pedig nem volt kötelező, mert Mater Benes valami érdekeset mondott róla.

A víz az isteni teremtmények királya. Skorpió vagyok, ennek a csillagjegynek jellemzője a víz. Hatalmas fürdői voltak a Főiskolának, négyszögletes kőből készült kád forró vizében ücsörögni, ez a nagy testi örömök egyike. Meggyötört, túlhajszolt lényemet vigasztalta a víz. Sok energiánk lehetett, mert sokszor táncolni mentünk zenés eszpresszóba, ilyenkor még rövidebbek lettek az éjszakák. Igaz, a menzán annyi kalóriaegységet kaptunk, amennyit a bányász elvtársak. A kommunistáknak fontos, mert önigazolásuk volt a sport, vastagon tápláltak bennünket, miközben a lakosság az élelmiszert jegyre vásárolta, ilyen nem volt még ebben az országban, hogy aratáskor a paraszt uborkát eszik kenyérrel – mondta édesapám –, szalonnája nincs, utolsó szem gabonáját, padlását lesöpörtette Nagy Imre miniszter (a későbbi 56-os hős).

Édesapámnak egyetlen lova Baba, a háborús ló. A többit elvitték a ruszók azonnal, Baba a harcterről sérülten, három lábán kínlódott be az udvarra. Meggyógyítottuk. Megöregedett. Hűségese volt nagyon. Édesapám amikor Mezőkövesdre

ment, Baba húzta a sárga hintót, ami elé befogták a ruszkkik apámat a megszállás első napjaiban, nem gonoszságból, hanem szükségből, mert a mi lovaink akkor már Berlin felé haladtak a szovjet sereggel; a városból apa hóna alatt két vekni kenyérrel érkezett. Otthon sem volt liszt kenyérsütéshez, a mi padlásunkat is tisztára söpörték.

Mégis sok mindent szerettem akkor, a május elsejéket is, amikor a Testnevelési Főiskola válogatott bemutató csapatával felvonultunk. Nem az én szívemhez szóltak a munkásmozgalmi indulók, de lendületes, akaratos dallamukat kedveltem, „Vörös Csepel, vezesd a harcot, Váci út felelj neki...”, „Szép gyermekem, jöjj ki a rétre...”, „Seregek kelnek magas hegyek ormán...”, a mikrofonokban sok egyéb induló is dübörgött. Budáról az alagúton át végig az Andrássy úton (akkor Sztálin útra keresztelték), betyárul hosszan meneteltünk. Búzakék rövidke sort, fehér blúz, a művészi torna nagy fehér karikáival végigtáncoltuk a Dózsa György utat, máskor néptáncos színes szoknyákban, pruszlikokban bokáztuk végig. A lerombolt Regnum Marianum helyén terpeszkedett a tribün, rajta Rákosi, Révai, Gerő elvtársak és társaik. Utána a Városliget pázsitján elnyúltunk, lazítottuk meggyötört lábainkat, sört ittunk és langyos virslit ettünk.

Jó volt hazamenni. Aludtam délig, délután és hosszú éjjeleken át. Bussa Marcsóka flegmán fogadta a történelmet. Olvasott. Mostanában Marx és Engelst, apának ezekből kellett vizsgáznia, hogy megmaradhasson állásában.

Angyalom – így szólított édesapám olykor. „Angyalom, hoznál egy pohár vizet!” „Angyalom, megkeresnéd a mai újságot, édesanyád elszórta valahol!” Bussa Marcsóka újságot a ház különböző pontjain olvasott, kis padon, a veteményes kertben, amott a lugasban, a konyha sarkában, a ház legkisebb helyiségében, és rendszerint ott felejtette. A rám vonatkozó Angyalomnak semmi köze a nagy szárnyú égi lényekhez. Az őrangyalokhoz sem, akik, azt hiszem, lusták. Különben nem potyogna a létráról annyi ember, akik megigazítják nagy eső után fönna a cserepeket, lent a függönykarnist.

Vannak azonban csodálatosak. A hárfázó, gitározó, hegedülő zenekarok szavakkal megfogalmazhatatlan hírt, jó hírt hoznak odaátról. És van Eyck angyalainak magas a homlokuk, egyiket orgona mellé ülteti, mind komolyak és szépek. Huncut, mondhatni pikánsan kéjes arcot vág G. L. Bernini angyala, amint Szent Teréz szívébe bök a hegyes szerszámmal, és a hölgy eksztázisba esik. Károlyi Amy *Annunciáció* versében arra figyelmeztet:

Ha angyalt látsz vendégül,
jól vigyázz,
hol ült és állt és járkált és beszélt.
A helye megmarad:
akár kőben
a levélnyomat.
És minden angyal Gábiel,
egy üzenettel teherbe ejt.

Ezentúl kettős gondban élsz,
hogy megszüljed vagy merre rejtsd.
Ezentúl többé nem vagy egyedül,
és ketten léptek, hogyha lépsz:
a látható és láthatatlan
terhét hordani irdatlan nehéz.
Csak egy a nehezebb,
ha eltűnik.
Csak egy a nehezebb: a könnyűség.

Magam részéről hiszek bennük. Égi társaink. Ő, aki ott áll Rómában az Angyalvár udvarán, utolérhetetlen. Mikor a fiatal farkas felidézi alakját, előnti az öröm. Mihály a neve. A harcos, a küzdő, de most éppen mozdulatlanul áll a posztamentén.

A hatalmas alvások után otthonról eljöttem, és a TF-re hazamentem. Kisimult az arcom, a bőröm is pihent, belevethettem magam az edzések szorgalmas, gyötrelmes sorozatába. Csak az első két esztendő volt ilyen erős, harmadéves koromra úgy éreztem, behoztam valamennyire a lemaradásomat. A többi év nyugodtabb lesz, ebben biztos voltam. Négy esztendő a Testnevelési Főiskolán sorsom legboldogabb része. Addig soha sehol se éreztem ilyen jóízűnek a szabadságot. Pedig a külvilágban diktatúra és félelem. Apát kétszer vagy háromszor vitte el az ÁVH nagy fekete autója Mezőkövesdre. A rendőrségen faggatták ismeretlen civilek. A környéken élő izraeliták (akik megmaradtak, férfi családtagjaik korábban munkaszolgálatosak voltak) emlékeztek vitéz Mohás századparancsnokra, tanúságot tettek, és hamar-gyorsan kimentették édesapámat a kínos helyzetből.

A fényesre hangolt négy esztendő a TF-en azért lehetett olyan jó, mert kalákában éltem. Székely szó a kaláka, közös munkát jelent, amivel megsegítünk valakit. A falusiak ismerik, ha közeleg a vihar, a lekaszált szénát nagyon gyorsan boglyába kell rakni, a talajon szétterülve átázik, felposhad, megromlik. Tollfosztás, a kukoricamorzsolás is kalákamunka.

A tornateremben este kezdődött az élet. A szereken gyötörtük magunkat, derűsen. Felemás korlát, páros korlát nem volt a zárda amúgy gyönyörű tornatermében, ott tisztaság és fény volt a linóleumpadlón, de ilyen szerekekkel nem találkoztam. Inkább a gólyák, közöttük én, dolgoztunk a vastag talajszőnyegeken és a szereken, újra és újra próbáltuk a billenést, a vállon állást, a kelepet, a le- és felugrásokat kifulladásig, a felsőbb évesek úgy jöttek, akár a klubba. Beszélgettek, társalogtak, szemlélődtek, figyelték a gólyákat, nem kellett kérni se őket, szó nélkül odaléptek egy-egy mazsolához, tenyerüket arra az izomcsoportra helyezték, amit a kezdő még nem tudott bekapcsolni a mozdulat folyamatába, ott hirtelen megnyomták vagy lazán megtaszították, és a test engedelmesen lendült, ahová kellett. A valakin segíteni! Ez volt a kaláka. A fiúk

különösen jó segítők voltak, ha valamelyik szeren fenn csimpaszkodott a mafla mazsola, és férfi állt a szer alatt, akkor lehetett bízni, elkap, ha zuhanok. Ugratták egymást a fiúk, hogy a lelkes megsegítésből a csinos lányok többet kapnak, és egyesek potyáznak, tapogatják a lányidomokat. Én talán annyira összpontosítottam a mozgásra, hogy nem vettem észre ilyen potyázást. A kaláka nélkül nem hiszem, hogy begyűjthettem volna azt a sok erőt, készséget, új mozgásformát testembe, lelkembe, amivel még nem rendelkezttem a felvételi idején.

A kalákás esték a tornateremben átfényezték a társakat. A felszínes ismeret-ségek, a haverságok észrevétlenül jófajta barátságokat indíthattak. Mert ha keresztcsontodat, a sacrumot (amely csontod a gerinc alsó szakaszán, kissé intim helyen a két farpofa közelében helyezkedik el, és sokféle mozgásformában igen fontos) valaki meleg tenyerével meg-megtapogatja, az a valaki észrevétlenül közelebb kerül a zsigereidhez.

Ágh István

Rekviem

Ismeretlen nagy csapás
sújtja az emberiséget,
azt támadja, aki éppen
előtte útjában áll,

merő pánikot okoz
köhögéssel, magas lázzal,
fojtó tüdőgyulladásban
fuldokol, kit elkapott,

sokan látogatnak át
álmlukban a túlvilágra,
gépesített ágyon szállva,
mint az asztronauták,

száz esztendőt átölel
a szkafander s az apáca,
a covid s a spanyolnátha
fekete zsákban visz el.

van, aki nem is beteg,
mégsem menekülhet tőle,
híre fogja üldözőbe,
mint a fülsértő zene,

pár végzetes attackon
volt szerencsénk már túlesni,
de ilyen esetről senki
nem tudott, vagy hallgatott,

míg a sortűz elsöpört
százakat a vérző téren,
s nem láttuk, hogy ki vezényelt,
mert tankjába bújva ölt,

ÁGH ISTVÁN (1938) író, költő, műfordító. A *Hitel* fõmunkatársa. A Nemzet Mûvésze.

a másik gépet kezelte,
gázt nyitott, gerjesztett lángot,
vagy parancsra lőtt az árok
mélyére egy sereget,

húszezer tarkólövés,
amit már számolni sem kell,
hányat bírt egy kézfegyver?
mért nem száradt le a kéz?

akkor a legfőbb gonoszt
sikerült még fölismerni,
megbékélhetett mindenki
attól, hogy rámutatott,

a világnagy vész külön
jellegű és lefolyású,
csak a célja egy irányú,
a holtakban egyesül,

sok a hulla, csúcsra jár
a műszak a hamvasztóban,
kegyeleti rohammunka
takarítja el a gyászt,

bár a gáz hatásosabb,
előbb öl, mint észrevennénk,
a járvány a földkerekség
ura néhány nap alatt,

Gangesz parti máglyasor
szagos füstjét szél kavarja,
tele imbolygó alakkal
mint a földre szállt pokol,

amit csak a nagyítás
mutat a mikrovilágból,
kevés a biztos tudáshoz,
miért és ki róttá ránk?

hogyan kinek a válasza
általunk a lét bűnére,
mintha véletlen történe,
olyan igazságtalan,

ismeretlen technika
teremtette ezt a fegyvert,
mintha verhetetlen lenne
gyors mutánsai miatt,

rögtön más. mint ami volt,
mindig másik szervre támad,
mintha új ízekre vágyna,
tüdőt, májat letarol,

ha végre befejezi,
folytatja a post covid kor,
aki ezt túlélte, akkor
baja emlékezteti,

most még lélegezhetem,
bár a számra tapadt maszkban,
csak a holtakhoz ne szokjam,
mint egy éve eltemetett.

Szemben az éjszakával

Úgy figyelek az éjszakába
ablakomból, a parkkal szemben,
mint aki az üres színházban
vár egy izgalmas jelenetre,

fölsejlenek az éjbe torkollt
nappalok rejtett kulisszái,
végigvonul a vastag zubbony,
ahol a kutyás szokott járni,

a gesztenyék sötét bozontja
díszlete annak, ami nincsen,
a lámpák árnyat sokszoroznak,
és mintha dupla lenne minden,

magas házak emelnek gátat
a távlatnak a Duna parton,
míg a fény-szmog égre szivárog,
folyóvízre csillog a mennybolt,

nem a vén szem elgyengülése,
csak ahogy a sötétben látok,
de már ha csukott szemmel nézek,
egy elképzelt vakot utáncok,

valamitől feszült a város,
pedig nyugton hagyják lakói,
bár elrejtí a valóságot,
a sok kelléknek használt holmi,

azokkal vajon mi történik
akik magukat letakarták?
hány öntudatlan nő és férfi
vallja be álmában a titkát?

emeletek szerint szobánként,
házunkban is legalább százan,
és képzelődhetnek tovább még
kétmilliónyi sokaságról,

a padlás baglya itt vadászik.
ölni készül, olyan puhán száll,
én meg életre keltek bármit,
mint életem igazolását,

miként a térképen a pontok
jelzik, hogy mikor, merre voltam,
csak valamire kell gondolnom,
s fejemben az emlék kigyullad,

amit elhagytam, megtalálom,
a régi mégsem ugyanaz már,
mint ahogy elhagyott lakásom
más valakik másképpen lakják,

majd ha minden egyszerre gyúl ki,
sötét lesz kint, belül világos,
most még próbálok hozzászokni
a lassan szürkülő homályhoz.

Bebők Etel legszebb karácsonya

Eleinte nem értette, a szerettei miért nem felhőtlenül vidámak a karácsonyfa körül, különösen hogy 25-e volt már, amikor általában oldottabb a hangulat, nem oly áhítatos, mint szentestén. Fiatal lány korában volt olyan érzése, mint most: az álombéli repülés mámore. De most nem álomnak tűnt, hanem valóságosnak. Hiszen a karácsonyfa és a körülötte halkán beszélgető családja is valóságos volt. Nem értette, őket miért nem ragadta el a mámor, miért nem érzik át az ő boldogságát. Az urát is nemrég hazasegítette az Isten a dnyepropetrovszki hadifogolytáborból, igaz, hogy félig megfagyott a lába, csontsovány volt, de mégis itthon érte meg a háború utáni harmadik karácsonyt. Élt!

Bebők Etel annyira meghatódott, ahogy boldogan röpködött, szinte repesett a tetőgerendák alatt, hogy majd' kicsordult a könnye. Már nyúlt is oda a keze fejével, hogy letörülje, de valahogy nem érezte a tagjait. Bal kezével szokta letörölni a peregni készülő könnyeit, de a keze nem engedelmeskedett. A jobbja sem. Aztán erről hamar meg is feledkezett, mert elvonta figyelmét a mennyezeti lámpa burájára rakódott finom por. „Na bizony, kevés az olyan háziasszony, aki az ünnepekre a lámpa tetejét is portalanítja... Szégyellem, de legalább nem látszik.”

Épp amikor ezt gondolta, az ura fölpillantott – mintha egyenesen rászegezte volna melegbarna, jóságos szemét. Mintha az ember kitalálta volna a gondolatát, de Etel érezte, nem rója meg az alapos takarítás elmulasztásáért.

Aztán nagy hirtelen megváltozott a hangulat: a sovány, de az utóbbi hetekben egyre inkább erőre kapó ura egyszer csak felpattant a szép, de kényelmetlen tonettszékről, az asztal mellől, amelyen a fa a rajta levő díszekkel – az ezüstpapíros szaloncukrokkal, a csuhéból készült angyalkákkal és jászlakkal, az illatos almákkal, a gyertyákkal és tetején a betlehem csillaggal – együtt megremegett, a borospoharak meg összezörrentek, és a két színfeketébe öltözött asszonyt, a gömbölyded kis Nyanyukát: anyósa édesanyját meg az anyósát felkapta és a szoba közepére lökte, egymásra. Közben jólesően hahotázott. Szerencsére először Nyanyuka került a tisztára súrolt hajópadlóra, de sem neki,

SZAPPANOS GÁBOR (1962) budapesti író, műfordító, szerkesztő, tanár. Angol, svéd, dán, norvég és olasz nyelvből fordít. Legújabb kötete: *A zöld Krisztus* (Pro Pannonia Kiadó, 2019).

sem a lányának, Rozi néninek nem esett baja, mert Nyanyuka valóságos kis gömböc volt. Közeledett a kilencvenhez, de sokszor kapták rajta, hogy a spájzban a stelázsín álló bödönből sutyiban disznózsírt kanalazgat, kenyér nélkül. Úgyhogy sem ő, sem a lánya nem ütötte meg magát: az edzett zsírpárnák megtették a magukét. Bebők Etel tudta, hogy ha ő is odalent lenne, ő is rákerült volna a három nemzedéket egymásba gabalyító asszonykupacra. Egyszer ugyanitt, egy Balázs-napi mulatozáson volt már ilyen, és most is majd' megszakadtak a nevetéstől. Etel hallotta, ahogy odalent mindenki nevet, nagymamája és az anyja már keltek volna föl, de a kacagástól képtelenek voltak.

Végül ő is nevetni kezdett, ám valahogy az ő hangja nem hallatszott. De nem sokat töprengett rajta, inkább az kezdte érdekelni, hova tűnhetett kislánya, Balcsi, aki az előbb még a szobában volt. Bebők Etel kiröppent a szobából a vastag vályogfalon át – ez egészen természetes volt számára, mint ahogy az álomban is természetesnek tartunk minden furcsaságot –, és keresni kezdte. Talán a spájzban a dédmamához hasonlóan ő is rájár még a vacsora maradékára, a töltött káposztára, amit annyira szeretett, és amin mostanra már rég megdermedt a zsír? Nem. Szegény kisfiát odakünn, a reteráton találta, ott trónolt bátran a mínusz tízfokos hidegben. Hja, télen a nagydolog elvégzése igazi megpróbáltatás, de edzi az akaraterőt, s ezáltal a jellemet, no meg tisztít is, úgyhogy jól megérdemelt kellemes érzéssel tölti el az embert, amikor visszatér a meleg szobába. A fiú majd csak tizenöt esztendő múlva, az egyetem alatt szokik rá budapesti bérleményében, hogy a meleg végén hosszasan megüljön olvasgatni.

Miután az asszonyok még a kacagástól csorgó könnyekkel is küszködve nagy nehezen összeszedték magukat, tápáskodtak föl, majd eligazgatták magukon a vastag szoknyát és a fekete főkötőt is, nagy Balázs átment a tisztaszobába, és a szekrényből elővette a harmonikáját, hogy zenéljenek is kicsit a Megváltó születésének tiszteletére. Pedánsan fölszítja magára, bár a hangszer egyelőre lötyögött még kissé rajta, nem úgy, mint a háború előtt. Hízniya kell még, hogy passzentosan a testéhez simuljon. Amikor elhangzott a *Mennyből az angyal* első versszaka az asszonyok énekkíséretével, kis Balázs azt mondta apukájának:

– Anyuka miért nincs velünk most se, édesapám?

Nagy Balázs abbahagyta a zenét, és így felelt: – Kisfiam, velünk van, angyalként itt van velünk ő is a szobában – és mint az előbb, fölpillantott, épp a magasban muzsikát hallgató feleségére. Bebők Etel nem értette a fia kérdését, hogyhogy ne volna velük? Le is kiáltott Balcsikának, hogy „Itt vagyok én is, kisfiam!”, de valamiért a gyerek nem hallotta a szavát. És az apjának sem hitt: körülhordozva tekintetét a tetőgerendákon, így szólt: – Én nem látok senkit, édesapám.

– Na, egyél egy szaloncukrot, Balcsi – mondta az apja, hogy elterelje a fia figyelmét, és nyúlt a fa felé egy cukorért. De az bizony üres volt. Ekkor huncutul a fiára nézett, és tréfásan megfeddte a jobb mutatóját ingatva.

– Te kis bitang... –, és nyúlt egy másik cukorért. Annak a papírja is üres volt.

– Mind üres már, édesapám... – hajtotta le bűnbánóan szőke kis buksiját a fia, és nagyokat pislantott a földre lányosan hosszú pilláival.

- Nekem mindegy, kisfiam, neked nem lesz több, ha megkívánád.

Kis Balázs hálásan nézett apjára, hogy nem kap fülest a csínyért, de nagy Balázs kitalálta a gondolatait, így szólt: - Csak nem gondolod, hogy karácsonykor megbüntettek? Máshol is ürülnek a szaloncukrok papírojai, csak lehet, hogy nem ilyen gyorsan, mint nálunk - tette hozzá már nevetve nagy Balázs.

- Nem kívánok én több szaloncukrot, édesapám, hanem azt kívánom, hogy anyuka itt lehessen újra velünk.

Ekkor mind a ketten arra lettek figyelmesek, hogy valami szokatlan mozgás neszei hallatszanak a fáról. Három üres szaloncukorpapír meg-megrázkódott, illegette magát, mint egy szemérmetlen menyecske, hogy valaki bontsa ki a ruhájából. Apa és fia elkerekedett szemmel egymásra pillantottak, majd nagy Balázs óvatosan odanyúlt az egyikért, és amikor megfogta, érezte, hogy biz' az nem üres: kibontott a papírból egy szaloncukrot. Kivette, és a fia szájába tette, de olyan lassan, mintha valami nagy óvatosságot igénylő műveletet végezne, aminek kétes a kimenetele. Mint amikor a fronton a századuk tűzszerésze fel nem robbant bombát hatástalanított a lövészárokból a hidegtől és a félelemtől megdermedt bakák mellett.

Kis Balázs pirospozsgás arcoskáján mennyei mosoly terült szét, eddig ezt a cukrot találta a legfinomabbnak, pedig ugyanolyan fajta volt, mint a többi.

Az apja megvakarta korán kopaszodni kezdő fejét, és értetlenül csóválta. Harminckilenc napja jött haza, pontosan számon tartotta, de nem szólt előre a családnak, mikor érkezik, mert meglepetésnek szánta, és azt akarta, hogy az örömük még nagyobb legyen. Amikor a babódi Kertson a faléces kapuhoz ért a szekér, amelyen két másik társával hozták haza a vasútról, és ő leszállt, a felesége épp az udvari gémeskútból emelte ki a teli vödört, s amint meglátta őt, a kút kávjára tette, és leeresztette a karját.

Két percbe is beletelt, amíg Etel rádöbrent, hogy az ura itthon van. Egyszerre sírt, nevetett, egyszerre szánta és imádta a csontsovány embert, és szaladt, buk-dácsolva és szökellve a kapu felé csámpás papucsában.

Amikor odaért, nagy Balázs már bévül került, és először vártak egy kicsit, mielőtt Etel az ura nyakába ugrott volna: olyan hihetetlen és földi boldogságon túli pillanat volt. Nagy Balázs nem tudta, mit érez a felesége, mikor a nyakában csüggött: az asszonynak a torkában dobogott a szíve a csók közben, aztán apró nyilallást érzett a szíve tájéka felől, inkább csak afféle játszi csiklandást, majd először elfeketedett a világ, utána pedig hirtelen minden fehér fénybe borult, és vége. Aztán már csak a végtelen könnyűséget érezte.

Amit viszont az ura érzékelt, az ennél különösebb volt. Ahogy csókolta a feleségét lehunyta szemmel, egyszer csak hirtelen a semmit tapintotta a karjai közt: riadtan kinyitotta szemét, és valami hussanást hallott, s Bebők Etel nem volt sehhol.

De ez a fura szaloncukros eset már a sokadik volt Etel eltűnése óta. Nagy Balázs anyósa és Nyanyuka arról számoltak be neki, hogy reggelente, felkeles után, miután szellőztetik a dunyhákat, s kimennek megetetni az állatokat,

mire újra beérnek a szobába, valaki mindig beveti az ágyakat. Egyszer Nyanyuka arra is meg mert volna esküdni, hogy amikor benyitott, az egyik, már bevetett ágy súlyos, rózsamintás huzata hullámszerűen mozgott kissé, mintha láthatatlan kéz simítgatta volna egyenesre a tetejét. (Egy nagy parasztágy bevetése nem könnyű: a jól felvert vánkösök és a dunyha elegyengetése úgy, hogy a hegy méretű ágyneműhalom teteje sima és lapos legyen, komoly szakértelmet igénylő feladat.)

Aztán volt még december elsején vagy másodikán – közvetlen ádvent első vasárnapja után – az az eset, amikor a tyúkudvar melletti akácának a viharos szélben több ága letört, és a törzse is kettérepedt. Akkor derült ki, hogy belül teljesen elkorhadt, úgyhogy nem lehetett várni: azonnal ki kellett vágni. Persze apukájának kis Balázs is segített, volt egy jó fényes kisbaltája, éle, mint a penge. Amikor az ágakat vágták le róla, egy göbön megcsúszott a kisbalta, és beleállt kis Balázs bal lábfejebe, amely elkezdett erősen vérezni. Az asszonyok már azon tanakodtak, vigyék-e be az orvoshoz, amikor valami meleg fuvallat csapta meg őket a magasból a verandán, ahova a gyereket szállították, addigra már levették róla véres posztócipőjét, és döbbenet látták, hogy a seb a szemük láttára magától begyógyul.

Amikor kis Balázs apja engedélyével, sőt, unszolására megette mind a három szaloncukrot, amely az ímént a karácsonyán ficánkolt, a fiút elkezdte rázni a hideg, de nem mondta senkinek, nagy Balázs pedig ismét a harmonika után nyúlt, amelyet időközben levett, hogy ne nyomja fölöslegesen még gyöngé válait. Nyanyuka és az anyósa is szerettek volna még énekelgetni a jó meleg szobában. A kályhában a kivágott akácfa ágai pattogtak vidáman.

De ekkor hirtelen minden fa megszólalt a szobában, az akác víg hangját követték a tonettszékek, amelyek panaszosan nyikorogni kezdtek az asszonyok, kivált Nyanyuka terebélyes feneke alatt, majd a nagy, sötétbarnára festett, faragott szekrény is gondolt egyet, és recsent egy nagyot, amit rendszeresen szokott, mindig a legalkalmatlanabb pillanatokban: például amikor a szobában már lefeküdtek aludni, és épp merültek volna álomba, a csöndbe hasító recsenés kipattintotta a szendergő, csukott szemeket.

És akkor kis Balázs előrebukva szinte apja lába elé zuhant a székéről, amely felborult, s nagyot koppant, akár egy puskalövés, majd a hajópadló deszkáinak elnyúló nyögése zárta a helyiség faszerkezeteinek szimfóniáját. Apuka, nagy- és dédmama egyszerre pattantak föl, és pátyolgatták kis Balázst, majd apja a tenyerével megérintette a homlokát: – Forró! – közölte a asszonyokkal. A gyerek olyan lázas volt, hogy az eszméletét is elvesztette, a nagymamák sietősen megvetették a kályha melletti ágyat, és belefektették kis Balázst, aki lehunyt szemmel, verejtéktől csillogó homlokkal motyogott valamit.

– Mit csináljunk, Balázs?! – mondta az anyós. – Hívassuk az orvost? Mitül lázasodhatott be? Megfázhatott a hólapátolás közbe?

Szenteste éjjelen nagy hó esett, vagy fél méternyi, és reggel apa és fia megszabadították a hótól a legfontosabb utakat az udvaron: délelőtt tíz órára el

lehetett jutni a reterátra, a tyúkudvarba, a nagyházzal szemközti kiskonyhába, a disznóólhoz, a kamrába meg a kúthoz.

- Édesanyám, gyere, gyógyíts meg... - motyogta a gyerek, a fejét ide-oda dobálva a vánkoson. Csak az apa hallotta, mit mond, és elmosolyodott.

- Nincs szükség orvosra, mindjárt jobban lesz - jelentette ki nagy Balázs, mire az asszonyok kérdő tekintettel néztek rá.

Bebők Etel lehussant a magasságból, és bebújt a nagy dunyha alá a fiához, és óvó karjával szerelmetesen átfogta, melengette, és simogatta kis Balázst. Ezt persze nem látta senki, csak az apa *tudta*.

- Köszönöm, édesanyám, tudtam... hogy nem hagysz el... soha - mondta kicsit hangosabban a gyerek, és a nagymamák azt hitték, félrebeszél a láztól.

- Te vagy nekem... a legnagyobb ajándék... meg hogy apuka hazajött.

Most nagy Balázson volt a sor, hogy titokban elmorzsoljon egy könnyet a keze fejével. A parasztember - kivált ha szigorú kálomista - még karácsonykor sem mutatja ki szívesen az érzelmeit.

A gyerek hamarosan jobban lett, az asszonyok kénytelenek voltak igazat adni az embernek. Nagy Balázs Nyanyukától tudta, hogy lány korában Etelnél is sokszor előjött valami megmagyarázhatatlan láz, aztán amikor egyszer a bölcs falusi doktor, akit végül kihívtak hozzá, megvizsgálta, azt mondta, hogy „Amint férjhez megy, el fog múlni”. Úgy is lett.

Miután pár perc múlva a kisfiú szemlátomást teljesen gyógyultan kikelt az ágyból, s boldogságtól sugárzó arccal lábra állt, hirtelen kigyúltak a gyertyák a karácsonyfán. Kis Balázs így szólt:

- Anyukám, édes anyukám, nem hagytál el engemet! Most már tudom, hogy örökre velem leszel, még ha nem is látlak.

Másnap, karácsony utolsó napján Bebők Etel lelke elhagyta a földi szférát, de olyan finoman és észrevétlenül, hogy a fia nem vett észre semmit belőle, és élete hátralevő részében is, a szükség óráiban mindig érezte édesanyja óvó jelenlétét, a mámoros öröm perceiben pedig hallotta gyöngyöző kacagását.

Suhai Pál

Ismeretlen Dante-strófák

Baranyi Ferencnek

A céltalan dühök fűtötte katlan
fölött a tűzhely füstje megrekedt,
a rőzseláng kinyújtózott a vasban,

s a lábasban a zsír már sercegett,
alig hevült még, máris falni vágyott,
hevét alig mutatta s égetett,

ha meggyújtották, itt nem azt a lángot,
mely asztalnál vagy ágyban ünnepelne,
itt erdőtűz kerített be világot,

amint a csirkét ez körülölelte,
megudvarolta, sisteregve pezsgett,
s betöltötte a konyhát már a kedve,

annak a húsa meg csontjára dermedt,
amint a forró zsírban elhelyezték,
mely fölcsapott, míg kínja dalba kezdett,

merthogy ezek elevenen sütötték,
hogy mért tették, az arcuk nem mutatta,
nem tudtam, mért e csapzott, árva csirkét,

az eszemet e botrány meghaladta,
nem is foghatja ezt föl emberelme,
sem át nem érheti a szív hatalma.

Csupán az Isten végtelen türelme.

Hetedik X

Hetedik X, kilencvennyolc szonett:
tizennégy vers mindegyik évtizedre,
tizennégy sor esik így egy szonetre,
kétélú mind, kilencvennyolc zsilett.

Ennyi élesre fent borotvapenge
metszette, vágta, nyeste szőrömet,
a költő önmagáért, lám, kitett,
imázsát nem bírta a véletlenre.

Vagy bírta? Ki tudja? Vannak, akik
a bozontosat inkább kedvelik.
Nyúzta magát, mégis, az éveit,

az életét vetkőzte így, levette:
s kész a vers: a kilencvennyolcadik.
Még vége nincs, de már be van fejezve.

Palinódia

*Szabadság-himnuszát József Attila
ma, a káosz gerjesztett korában
bizonyosan visszaénekelné*

Megértem én. *Szaporodik fogamban*
az idegen anyag,
és más a szívemben se vagy agyamban.
S ha mások, más agyak
agyagként gyúrtak is, urak!, az irhám
enyém, hát rólam én, s habár kibírnám,
én nem leszek agyag!

Az én vezérem bensőmből vezérel,
bentről a pirkadat,
a fény! Hadra, mit huncut heccre bérel,
ne fogjanak hadak!
Állj meg, szabadság! Követeld a rendet!
És kövesd meg, jussához jutni engedd
szép, komoly fiadat!

A színi élet (m) dzsi pi-esze

III. A budis bácsi

„Elárultak bennünket.”

(Bessenyei Ferenc)

„Luzsnyánszky” korábbi és későbbi némasága, említettük, nem illegalitásba vonulása folytán tűnik fel, hanem tartóinak önös és a felsőbb elvtársainak szelekciós jeleit sejtetik. Az időtartomány pontosan rögzíthető: 1963. XI. 25., lezárva: 1975. X. 14. Bár az utóbbi aktaszám, mert a III/III-as foglalatossága 1978. július végén hatályát veszítette, amikor MGP megszűnt a Caracasba utazó Népszínház kísérője lenni. Semmi kétség: tartótisztje tudtával és utasításával készült: a színháziak mellett gyűjtsön anyagot a venezuelai magyarságról is. Ferihegyen ellenőrizve, a tárcájában mikrofilmet találtak, amely Kenedi János írását rejtette. Már várták, mert tudták, hol a szellemi dugáru. Telefon-lehallgatás nyomán? Avagy szerelmi háborúság leszámolója volt a Jelentő bosszú-hadművelete? Az írástudót becstelensége vallomásválaszra kényszeríti, s megírja „Luzsnyánszky” önfelvilágosításának regényét. Ilyenképpen emlékirata szépészeti kérdés is: „magamentsége” (Misztótfalusi), vagyis a pokol és a megváltás tartományát bejárja-e?

(Egy gyulai emlék merül fel előttem: 1978. július elejéről; a strandon színész-barátaimat keresve látom, egy pokrócon jó kedéllyel MGP cseveg. Néhány napja, hogy a színivilág feszülten várta a caracasi útról lekapcsolt félt-utált-kedvelt kritikus ügye mint intéződik. A Népszabadságtól eltávolították, s azonmód Gyulán? Sík Feri válaszolt: hogy keresete legyen, dramaturgnak szerződtette. Feri 1956 után több helyről elcsapatva, megszenvedte a nincstelenséget, későbbi életében ő mindig, olykor túlzóan is, együttérző szeretettel segítette, gyámolította a rászorulókat. Azt nem tudhatta, hogy a Népszabadság, vörös segélyformán még hónapokig továbbra is borítékolta MGP fizetését.)

ELSŐ, SIETŐS OLVASATBAN is: MGP emlékfolyama erősen uszadékos. Ami elemi szinten pontatlanságainak áradására utal; és felületes voltát kéziratának gondozói is olykor igazolnak (Schmal Alexandra és Lakos Anna). Néhány példával szolgálva: ha a *Fekete vagy vörös* című szovjet darabot a Nemzeti 1960. április 5-én bemutatta, akkor képtelen MGP állítása, miszerint a drámát 1960 nyarán

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999). Legutóbbi kötete: *A Nemzeti varázskörében* (2019).

a szegedi Tragédia készülődése idején „hamisították” magyarra. Továbbá: a hatvanas években börtönből szabadult Sztálin-díjas Nagy Sándor pedig nem dolgozhatott együtt Hofi Gézával a kerámiagyárban, aki debreceni szerződése (1960) előtt kézműveskedett. Mensáros Lászlóval ha visszatérően foglalkozik, korai életének tényeit is pontosan illett volna említeni, vagy hibáit javítani. A *Tükör* hetilap 1964-ben indult; tévedés, miszerint elnémulása után Illyés Gyula itt kezdett volna újra publikálni. *Nem volt elég* című verses kötete 1962-ben megjelent, és az *Ebéd a kastélyban* is, amint Balaton-esszéje, és már az *Új Írásban* is verssel jelentkezett. Ám az erdélyi magyarság ügyét nem a hetvenes években, hanem párizsi időzése idején, 1963 végén a *L'Express* munkatársának *Ha a költőkön a sor* című interjújában vetette föl, mely 1964. január 9-én jelent meg. Magyar lapok, így a *Népszabadság* se ismertette. Ellenben a bukaresti pártközpontban és az írószövetségben óriási botrány lobbant. Potomság, hogy író és szerkesztő-jegyzetelő is keveri Tamási *Énekes madarát* és Móricz *Égi madarát*. MGP tévesen emlékezik, mert az *Énekes madarát* nem dolgozta át, láttam az előadást, s tudom: a szerzőjogi szerződés sem engedte volna. Móriczcal úgy madarászkodott, hogy dalokat illesztett az előadásba (1982. június). Veszprémben mindkettőt játszották; Bohák György Tamási játékát rendezte, Móricz darabját pedig Sík Ferenc. Caragiale ugyancsak Veszprémben (1982. február): Dan Micu, a *Nottara* kiváló rendezőjének nem volt igénye arra, hogy MGP a *Zűr-zavaros éjszakával* különösebben okoskodjon, azért sem, mert a kiváló szatíra a Bukarest-közeli mahalai argó magyarítását igényelte, melyhez pedig tudni muszáj románul. Az megtörténhetett, hogy nevére pénzt utaltak a jelzett darabok ürügyén. Éppen ez időből az évnyitóról hírelt, hogy a direktor a szerződötettek sorában Molnár Gált említve, a fröccsöntött kedvében Csíkos Gábor megszólalt: „Sok a darma-turg!” Amúgy az említett művekkel bajosan bajmóldott, mert az emlékirat jegyzete 1982 augusztusától 1983 áprilisáig jelzi Molnár Gál veszprémi tagságát. Hibák listázását csak abbahagyva a kérdésre forduljunk: ennyi s még több tényzavar, felületes adatolás, pletykaomoly nyomán hihetünk-e MGP súlyosabb történeteinek? Veszprémi emlékkrokkantsága nyomán az olvasó tűnődik, vajon oly komoly és sokirányú volt-e kaposvári fontoskodása, mint ahogy MGP állítja?

Filológiai döccenőknél súlyosabb hivatásának becsületbeli sérülése; amikor élet és írás között morális zavarokat érzékelünk. Mert ügynöki és vallomások szerzőként is szívósan és elítélően beszél a Thália Színházról, de a kérdés: akkor miért vállalta Goda Gábor *Planétás emberének* dramatizálását Kazimir színházában (1969)? Jámbor vélekedésünk: alkotói együttműködés művészi összetartozást is tételez. Hozzá: a Tháliát külföldi utakra is kísérte. Nagyképűségében esze is elhagyja, amikor *A névtelen vár* átdolgozójaként arról beszél, hogy meg se nézte a filmet, majd a másik mondatban a rendező, Zsurzs Éva munkáját gunyorosan minősíti. A pletyka budapesti műfaja MGP alkatához és természetéhez azért illő, mert hivatkozás nélkül úgy alakítja az eseményeket, ahogy akarja. Önigazoló monológjaiban történeteit gyakran áthangolja. Novellásítja,

mondhatnánk, ha nem színház- és művelődéstörténetet adatolna. Az események és összefüggések megvilágítását gyakran lustaságból vagy tudatlanságból hanyagolja. Például Kodály Zoltánról 1945-ből közli: „a szovjet parancsnokságon összehívott művészmegbeszélésen megjelent Kodály is”. Hogyan is történt valójában? 1945 telén a fővárosban megalakult az Ötös Bizottság, mely kinevezte a Művészi Tanács élére Kodályt. Márai, Kassák és más jeles személyek alkották a testületet. Tehát Kodály nem „megjelent”, hanem tisztségét elfogadva rész vett az üléseken, s hogy idővel miért hagyta el a testületet, s miféle küzdelmeket folytatott a Rákosi-Révai-vezetéssel, majd Kádárékkal, arról már szava sincs. Am rózsaszín felhő borítja MGP históriás egét, miszerint „A zeneapostol elolvadt”, amikor 56 után találkozott Kádárral, aki közölte: „A Wesselényi utcai polgári iskola énekkarában szopránt énekeltem.” MGP frappírozó zárása: „És a pártkongresszusokon ott ült Kodály az elnökségben a színpadon.” MGP Kodály cikkeit, leveleit nem ismeri, mert a Mester még munkatársaival, barátaival is szigorú tárgyyszerűséggel, gyakran szarkasztikus hangon beszélt. Kodály és az elolvadás? Képtelenség. Tömeggyilkos kora – Kodály előtt a realitás, ebben a magyarság megmentése, Holnapja pedig Feladat! Épp a zene, az Éneklő Ifjúság védelmével is. Tehát tárgyalni kell, engedményeket kicsikarni. Engedett az Ügyért, ha elment. Bizonyos: gondokat és igényeket sorolt. A valóságban: az 1957. júniusi rendkívüli országos MSZMP-értekezleten Major Tamás képviselte az értelmiséget az elnökségben, az 1959. november végi IX. Pártkongresszuson is Major ült a pódiumon, s felszólalt, amint már 1957-ben is. 1962. november 20-án több író és például Nádasy Kálmán társaságában Kodály valóban az elnökségben ült. A *Népszabadság* egyik fotója Kádárral mutatja, de nem hangos a felvétel. Semmi kétség: a találkozon Kodály az *Egy kis számadás* című, a Zeneművészeti Szövetségében éppen 1962-ben elmondott, terjedelmes, kemény beszédét summázta Borus Endre egykori kórustagjának. MGP október 23-a estéjének nyegle elbeszélését már ne is szálazzuk, mert izzadmányos; gyanús antiszemita svédcsavarral elintézi a forradalmat. S amint a jegyzet is utal rá: hiteltelen emléke úgy is, hogy Dudás József azon az estén nem foglalta el a Házat, a szerkesztőséget. Feltét a Fészek főzélékébédre: Bessenyei bon mot-jával szolgál, miszerint „Rám ne számítsatok”, ami kínokban született bessenyeis fordulat. Mert a művész ahová szólították, elment, beszélt. Igaz, majd jött a kényszeres pillanat 1959 tavaszán: a színész visszavonta '56-os magát. Amint évtizedekkel később elbeszélte: nyilatkozatát Major írta... Annyit még: MGP elfeledi közölni, hogy ő azért bukkan fel a *Szabad Nép* székházában, mert 1956 nyaratól a vállalat és a lap alkalmazottja.

Zároljuk a pletykairatok hibalistáját, mert fontosabb feltárni MGP munkásságának mélyebb, geológia rétegeit.

HÍRLAPIRÓI KEZDÉSÉT említve azonmód hamiskodik. Mert emlékiratában ez áll: „Első munkamegbízatom a Bakerrel készítendő interjú volt a Népszabadságnál.” A könyv jegyzete szerint 1956. június 1-jétől a Hírlapkiadó Vállalatnál gyakornok, azaz már a *Szabad Nép*nél voluntőr. Különös kedvezmény,

mert a főiskolások két évig nem dolgozhattak színpadon, filmen s a nyilvánosság előtt. Ám az őszi iskoláját kezdő Molnár Gál neve csak kis ideig kizárta, mert a *Népszabadság* 1957. április 12-ei számában „munkamegbízásként” a Madách Színház *Don Juan* előadását kritizálta. Majd folyamatosan írt névvel, betűjelzettel számos tánc, színi, filmeseményről, a nyári szórakoztatásról, Skupa professzor prágai bábszínházának vendégjátékáról és az *Út az életbe* című, első szovjet hangosfilmről, továbbá a leningrádi balettről, a bábos Obrazcovról. Josephin Baker-estjéről majd 1958-ban (június 8-án) jegyezte dolgozatát, mely szerint „Betöltötte a színpadot”, de: a „gyenge szervezés” és a „gyatra műsorfüzetről” is vélekedett. Egyébiránt dicsérő és elmarasztaló jelzői higgadt, tárgyyszerű hangoltságban szervültek további cikkeiben is. S bár emlékiratában azt mondja, már az ő korában is „rossz” volt a főiskola, ám pontosítsuk: annyira neki nem, hogy MGP ugyan rendezőnek képződött volna Marton Endre osztályában, de alkalmatlan lévén, a szokott gyakorlattól eltérően a tanári kar nem kirúgásáról döntött, hanem dramaturggá minősítette 1961-ben. Feltűnő időközelség: diplomaosztás előtt terjedelmes cikkben elemezte a rendezői főtanszak vezetőjének, a Nemzeti igazgatójának, Major Tamásnak az előadóestjét. Összegző véleménye versmondásáról: „a lényeg a gondolatiság és a kommunista művész magatartása” (1961. III. 22.). Tudta a leckét. A *Népszabadság* diplomás munkatársaként magabiztos, amikor osztályfőnökének Nemzeti-beli *Csongor és Tünde* előadásáról ítéltkezett (1962. VI. 3.). Első mondata: Vörösmarty szerelmespárja: „drámaiatlan hősök”. Majd okolja is: „körülöttük zajlik” a dráma, és „nem bennük”. Azt is mindenkori érvénnyel profécijálja: „köztudottan két rossz szerep...” Nem idézzük tovább, hanem egy későbbi *Csongor*-kritikájáról részletesen is.

BLASKÓ PÉTER a *Hitel*-beli vallomásában (2014/9) említette: induló színészként Miskolcon vendégként játszotta *Csongort* (1973. augusztus), és mélyen megviselte, mert ma is emlékszik MGP bántó kritikájára. Megkerestem az írást: MGP a miskolci Nemzeti Színház 150. évfordulójának díszelőadásáról tudósított. Hüledezve olvasom a színész képességeire utaló uszadékos jelzők áradását. A Nemzeti egykori előadásában a drámaiatlanság és a rossz szerep alapvéleményében csaknem felmentette a színészeket, így jobbára Törőcsik Mari és Bitskey Tibor beszédének gyöngeségeivel bajmólódott – összesen huszonhárom sorban. Ellenben Blaskó Pétert negyvenegy sorban szidalmazta, s hogy hangvételét igazolja, miskolci profétaként közli: „Csongoron áll vagy bukik az előadás...” Központi érvként a gyalázkodásban a dilettáns nívóján érvel: „dekoratív pózokat vesz fel”, példája már a kezdésben: „kezében egy íjjal beront a színre, majd megáll, leül, pózba ereszkedik és szavalni kezdi a verset”. Ugyan, egy jelenet beállítása nem a rendező feladata? A rendezőnek alkalmatlan MGP kritikusként se tudná? Dehogynem. Egy előadás indítása pedig különösen a rendező kompozíciója; sűrítetten és elgondoltan, mert a nyitókép az előadás gondolatiságát, játékstílusát és költői irányát is lélegzi. Vajon, MGP miért játssza a tudatlant? Megtörtént máskor, de itt nem szadizmusa lappang. Mert a rendezés

és az előadás amúgy kedvére való. Ostoba érvekké miéért egy „rossz szerep” alakítóját gyalázza? Más, igazodási irány gyanítható, politikai ok sejlík elő: hatalmas elvtársi és szakmai protokollal koszorúzott színházi este a munkásosztály fellegvárában! Azt mégse írhatta az MSZMP lapjában, hogy az elvtársak Orosz György főrendező közepszerű, érdektelen rendezésével ünnepeltek. MGP tagkönyv nélkül is tanult pártiparos. Semmi erkölcsi-szakmai aggály; a kezdő és vendég ifjúra töményen ráönthette a gyöngé előadásról való silányító mondatait. Blaskó túlélte, mások máskor belerokkantak MGP nemtelen jelzőibe. Az emlékiratban semmi nyoma, hogy bármi ügyben bárki másnak is bocsánatot mondana. Évek múltán Blaskó kiváló Peer-alakítása például alkalom lett volna szóbeli jóvátételre is; mert a miskolci előadást dramaturgként MGP jegyezte (rendező: Csiszár Imre). Felszegett fejfel, kakaskodva járt a színházban, szava se volt Blaskóhoz. Erkölcsi kérdések amúgy se nyomasztották: MGP az évad legjobb előadásának szavazta az Ibsen-produkciót. Mások is, de azok fizetséget nem kaptak a miskolci színházról.

LATINOVITS ZOLTÁN. Később, emlékiratában se váltott MGP lelkiismerete. 1990-ben, a politika forgatagában, pletykákkal és felületes, pontatlan 45 utáni színi történésekkel is dúsitottan közreadta a művész monográfiáját (szerkesztő: Gyurkó László. Szabad-Tér Kiadó). Mottóként Csurka István *Majális* című darabjának gondolatát idézi a mártírrá válásról. Csak hogy MGP metaforás utalása hibádzik. Többszörösen is. Szabó István, a nyomorúságos paraszti sorból vétetett író sorsa más társadalmi, drámai-tragikus dimenzió, mint Latinovitsé. Amúgy pedig hamis kérdés: nem a mártírság a kései tanulság, hanem Ady próféatasága: kis nép fiának még a levegőt is radikálisan muszáj vennie, L. Z. ezért lett az ifjúság példája is. mert nem a halál, hanem az Élet kísért egy fiatal. Kommunista diktatúrában is. Latinovits pedig a világnak és a rendszernek feszült, mert világossá lett előtte: szabadság hiányában, zsarnoki korban a színház, a színház parlament is, ahogy Illyés Gyula írta nagy versében. Amely nemcsak a szólás szabadságát, hanem a túlélés reményét, példáját is hirdeti esténként. Amúgy is kérdezhethük a magyar teátrum sorsjeleként: hogy hogy 1945 után több magyar színész végzett magával, mint a világ színház történetében összesen? A legkiválóbbak közül: Bajor Gizi, Somlay Artúr, Soós Imre, Latinovits és további félszázan?!

GARCIA LORCA gondolatát MGP hibásan említi: „a színház megmutatja egy nemzet morálját” – írja memoárjában. Lorca árnyalatosan beszélt; a színház: „Légsúlymérő, amely egy ország nagyságát vagy hanyatlását jelzi... Az a nép, amely nem támogatja és nem fejleszti színházát, ha még nem halott is, haldoklik. És ugyanígy, annak a színháznak, amely – akár kacagtatva, akár megríkatva – nem veszi át népe szívének társadalmi, történelmi lüktetését, amely nem fejezi ki népe drámáját, tájainak és szellemének valódi színeit, nincs joga színháznak neveznie magát; az inkább játékkerem vagy olyan hely, ahol ezt a szörnyű dolgot művelik, amit úgy hívnak »időtöltés«” (András László ford.). Hosszabbban idéztük Lorcát, hogy pontosan értsük: nem egy színházról, hanem

a nemzeti színjátszás tétjéről beszél: szív- és szellemi kérdésekről is. A megtartás teátrumi feladatáról. Ami erkölcsi mellett szellemi érzékenység is; érzékenység ahhoz a hazához, néphez, tájainak ihlető voltához, melyből a színház tükröző hivatásában vétetik.

A *Ködszurkáló*: Latinovits nem mondhatta egyenesen, de dokumentáltan, vallomásos bensőséggel és 20. századi kiválóságok gondolatait összefűzve sorsosan kiáltja: a magyar színjátszás nem lélegezhet szabadon! Nem tölti be hivatását. Éppen magyar, nemzeti voltában csökkent. „Valami nincsen rendben” – írta MGP egyedülként a *Ködszurkálóról* (*Népszabadság*, 1973. I. 25), mert más lapnak már megtiltották a méltatást. A magyar színjátszás helyzetét L. Z. hasonlatosan látja, mint Németh László: a magyar próza átalakulóban magyar nyelvű prózává. Mi az a „Valami”? Egy belterjes hatalmi szövetség uralta színházi életünket, és MGP közlési tágasságával véleménydiktatúrájával ebbe a körbe tartozott. És a Főiskolán már ez időben szerveződik az ezredvégi nemzeti hivatást veszejtő szellemi szabadcsapat is, melynek Molnár Gál majd nagydobosa. Ha drámaírók és 20. századi sorsunk megannyi kérdése nem kerülhet színpadra, akkor a színház nem tölti be hivatását. Magyar szellem hiányzik, Latinovits ezért akarta, szervezte a magyar drámaírók színházát 1975 második felében és 76 telén. Színészek (Bessenyei, Őze, Dajka Margit, Ruttkai Éva és más kiválóságok) bólintottak hívására; Páskándi Géza meg is írta beszélgetését a színészrel, Molnár Gál is szellemtársnak mutatkozott. Latinovits beadványára a hivatalosság nem válaszolt; a miniszterelnök-helyettesre váltott (1974. március) Aczélra vártak. Hibátlan művészi-közösségi ihletét igazolva, Latinovits Veszprémből mégis kiebrudalva, versmondóként az országot járta; az egyetemi fiatalokkal Radnóti-passiót rendezett megrendítő színpadi poézissel, egy előadást engedélyeztek, persze a *Népszabadság* még hírben sem tudatta. MGP ez időben már finnyáskodott, eltávolodott Latinovitstól, mondván: miniszterhelyetessel vacsorázott, írta a belügyi obsitos. Latinovits a magyar színház álmát vágyta beteljesíteni, ezért még rendszerhív reménnyel is nyilatkozott.

VÉGRE, ÚJRA PESTEN: az Operettbe Vámos László hívta a Bozzi főszerepére. Kutya és ember – pokoli erőfeszítést követelő kettős játék, s közben énekelni! Civil óráiban pedig őrlődött az új színház tervében. MGP a *Népszabadságban* így írt Latinovits alakításáról: „Nem az a kérdés, van-e hangja az énekléshez, hanem, hogy a számaint kellő belső intenzitással előadói számmá, színészi attrakcióvá tudja-e tenni. Latinovits föllépése azonban elmarad a várakozástól. Nem veszi tekintetbe ennek a színpadnak a követelményeit, kivált, ha muzikalitás, a mozgás igényeire tekintünk” (*Népszabadság*, 1976. III. 3.). Hogy Latinovits ne szívét-lelkét égetve játszott volna? Szemenszedett hazugság. Továbbá: nem cirkuszi akrobata, hogy „előadói számokkal” szórakoztassa a nagyérdeműt – amely Major Tamás cirkuszi ideológiája immár, aki abszurd mániákusként Brook Cseresnyéskertjét is „számokban” vizionálta. Továbbá: MGP írására azt is mondhatjuk, a rendezőnek bukott kritikus felejt, akarja felejtetni, hogy L. Z. két

szerepet alakított. És az egyik a kutya, aki négykézláb játszik; és úgy kell énekelnie, hogy a táncosok felverte felszálló s keringő port is nyelte. Sorolni tudna a hasonló szerepeket a világ operett és musical irodalmából? Bajosan és alig. MGP-nek a heroikus teljesítményhez szava sincs. A közönség esténként ünnepelte a színészt, de Latinovits a kritikára összeomlott, s már csak néhány előadás-hoz volt ereje, „Az árulás füstje fáj...” – írta Latinovitsot idéző szép versében Kányádi Sándor. A depresszióba hullott színész a Völgy utcában Pertorini Rezső ápolta lett, s onnan már a szemesi vasúti sín következett.

Latinovits könyvében MGP izzadmányosan kapkodja az önmentő érveket, de nincs pardon! Mert Molnár Gál írása nem egy előadásra, hanem SZERETETHIÁNYOS voltában egy kivételes színész sorsába vágott. Végzetesen. Méltatlan stílusát a *Népszabadság*nál is érezhették, mert Árkus József (III/III-as kartárs is) a Bozzi ürügyén kutyabarátságáról elmélkedvén *Varázslat* című írását így zárta: „ezek a gonoszok legalább néha kutyául éreznék magukat” (1976. III. 28.). Kollégája bizonyára nem érezte magát kutyául; emlékiratában néhány fordulatban Latinovits nevét említi, de a színházkereső lázáról szava sincs. Amit felidéz, azt Kerényi Imre társiasságában beszéli el, de inkább pletykázza. Mert a Várszínház direkciónak illetékessége már régóta tudott volt, bár MGP szerint azért nem sikerülhetett, mert ottjártuk előtt egy nappal Aczél György Gyurkóéknak ígérte Kelemen Lászlóék első játszó helyét. Mese, mese... Hülyítették egymást Kerényivel, s őket az aczéli vezetés... Kevéssel a várszínházi nyitást (1978. február) követően MGP éppen a Népszínház együttesének utazólistájáról hullott ki. Egyébiránt Latinovits beadványát több irányban kerestem, MGP is, de eltűnt, remélhető, nem véglegesen. A híresen nagy kéziratgyűjtő, Aczél György hagyatéka egy év múlva felszabadul, s tán a leletek árjából felmerül a magyar drámaírók színházának álma is.

A NEMZETI SZÍNJÁT SZÁS hivatásáról s benne MGP kritikái-szellemi nézőpontjáról tündöndünk Latinovits küzdelmét idézve is. Valós és hamis történeteinek folyamában azonban hiányzik az a kép, mely a két évszázados magyar színját szás dimenzióját mai időszerűségében körvonalazná. Mert minden kritikust, színi embert szükséges, hogy éltesen életük, hivatásuk távlatos értelme is. Amely a számvetés igényében szembesíti a lelkiismeretet. MGP önfeltárolójában csökkent és téves irányzatosságot észlelünk.

(Színészek olykor elmondják, mikor élnek kegyelmi pillanatot. Változatos élményekről számolnak be; Bessenyei Ferenc példáulul gyakoriságot említett: „Mindig, amikor előadás után felzúg a taps, eljött az Isten.” Blaskó Péter három-négy pillanathoz többre nem emlékszik. És mi a helyzet a kritikusok zsöllyében? Évtizedek MGP-írásait megismerve sehol olyan érzékenyülést áhítat, mint a diósgyőri stadionban 1976. május 9-én. Amikor is a spectaculum: a KISZ Kongresszus tiszteletére Jancsó Miklós agit-prop. kanavásza. A különbuszokkal, vonatokon odaszállított huszonötezer fiatalnak szervezett, Gyurkó László és Hernádi Gyula nevével is jegyzett mozgalmi eseményjátékot bajos idézni. MGP is egykori cikkét inkább kivonatolja emlékiratában. Molnár Gál kór-irata mellett más tudósításokat is elolvastam. Petőfi kocsmájában A helység kalapácsa regélt valóság

a diósgyőri szűr-realizmussal összevetve. Szegény, a katonai dzsipen érkező Szabadság mentőjének szárnyaltatott Jobba Gabitól, a helikopterről alászálló pirosinges Major Tamásig, és a fehér ruhás lányok táncát összeférelő bolsevik revü egy komplett Jancsó-film paródiája. Emlékiratos elbeszélésben MGP elhagy egy képet, amikor tíz csendőr bekeríti a néptáncos legényeket, s „A részvevők felszólítatnak: füttyüljék ki az elnyomókat képviselő csendőröket. Égzengető füttyülés. Naiv játék? Az.” (Népszabadság, 1976. V. 11.) Csendőr elnyomók 1975-ben? Velejéig HAZUG játék. 68 diákmozgalmai – magyari leszázalékoltságban. Egy helyütt Cohn-Bendit halhatatlansága is szóba kerül, Molnár Gál csak azt felel ki közölni, vörös Dani söpredéke 11 millió frankos pusztítással hagyta el az Odéon Színházat.

Utóbb a Jancsó-revüről MGP már túlzó elragadtatásáról beszél, amikor emlékiratában az egykor voltat idézi: „Nem az elején és nem is a végén, hanem a hangulat tetőfokán, amikor a stadion lelátóin és pástján játékosok és nézők összeforrottak, egyszer csak arra szólítottak föl valamennyiünket, énekeljük el az Internacionálét. És mintha először énekelné, úgy énekelt az egész tömeg. Az első május elsejék lázát éreztem, a nálam idősebbek a titokban és halkán énekelt dallamok büszke dacát érezték, és a mai fiatalokban az én nemzedékem május elsejéinek ízeként raktározódik majd el ez a borsodi május 9-e.” A diósgyőri lázalom: a bolsevik giccs manifesztációja. Amelynek langy feredőjében MGP eszét és méltóságát kiáztatta. Ebből következően a kérdés távolatos és etikai: a továbbiakban MGP munkásságában akár egyetlen kritikai mondat is hitelesnek tekinthető-e?)

SZÍNHÁZ-MŰVÉSZETÜNKRŐL címmel egy évtized cikkeit összefoglaló kötet jelent meg 1983-ban (szerk.: Antal Gábor [III/III-as ügynök]. Kossuth K.), amely sokszempontú és terjedelmes anyagokban egy évtized cikkeit gereblyézte egybe. Molnár Gál Péter *Szappan a szájban* című, az ÉS-ben megjelent cikkét közli a gyűjtemény, melynek induló tétele: „A »mit játszunk?« helyett azt kellene megkérdezni: »miként játszunk?« és »miért játszunk?«.” Eltekint tehát a történeti és jelen idejű helyzet tisztázásától, azonmód stílustani leleménnyel válaszol: Bartos Komorniykja (*Ármány és szerelem*) Maklár Zoltán Első sírásója (*Hamlet*) „magyarrá lettek”. Hát persze, mert magyar színészek és magyarul beszéltek. És még sorolja a példákat. Okkal mondja erre Hubay Miklós: a színész és a drámaíró munkáját hasonlítva „az össze nem mérhető dolgok hevenyészett összemérése” jellemzi MGP cikkét. Élén Molnár Gállal és Koltai Tamással a kritikusi gárda szellemi kondícióját és irányultságát pontosan jellemzi, hogy ebben az 1983-as esztendőben az előző évad teljesítményeiről szavazva, a legjobb hazai dráma megnevezésére tizenöten nem láttak érdemleges művet, így minusszal jelezték a rubrikát. Akkor, amikor a század egyik legjobb magyar drámája, nemzeti klasszikus immár, Weöres *Kétfejű fenevadja* és Székely János *Vak Bélája* először került színpadra. Bugaci párizsiság, mondja Illyés; „Minden nagyság kicsiség” – így Weöres...

A Nemzeti arculatának kérdésében nyegléskedik MGP, mondván: zsíros kártyalapokkal játszott hamiskártyázás táblabírói stílust idézve. Páskándi Géza találóan válaszolt: „a kép eleve pontatlan; ugyanis a zsíros lap ragad, ergo nem lehet vele csalni”. MGP viszont azért hamiskártyás, mert cikkében történeti

elemzés helyett ötletel és nyafog, s 20. századi újítókat sorolja, de feltűnő, hogy a poétikus francia színháziak sorából (Jouvet, Copeau, Barrault...) egyet se említ. És ami főképp hamis: sznobériájában turmixol, ám például Németh Antal nevét érdemleges súllyal soha nem írta le. De korszakos román és lengyel rendezők is alatta jártak az ő zsöllyeláz igényének. Okkal dicséri a *Csiksomlyói passió* előadását. De se az emlékiratban, se korabeli munkásságában szava sincs arról, mert nem is érdekelte, hogy Harag György Páskándi Géza, Sütő András, Móricz Zsigmond darabjaival, Gorkij *Éjjeli menedékhelyével* milyen kivételes rangra emelte a színházat Kolozsváron. És egy-egy előadását is Újvidéken (Csehov-trilógia), Gyulán (*Caligula helytartója*), Győrben (Kisfaludy-játék, Osztrovszkij: *Vihar*) s másutt, ahol dolgozhatott. Beszéljünk egyenesen: Molnár Gál pökött a Kárpát-medence magyar színjátszására. Ebben is Major Tamás szellemkörének bűvészinaként működött.

(Az MTI-féle piros Bizalmasban a nyolcvanas évek elején MGP már Népszabadság fosztottan nem olvashatta a román kondukátor svédországi nyilatkozatát. Amelyben közölte: amíg Budapesten arról vitatkoznak, hogy milyen legyen a Nemzeti Színház, addig Kolozsváron megcsinálták. És az abszurdítás, hogy a diktátornak igaza volt: Harag György igénye, kutató szelleme, örökös önszigora a minőség jegyében, társulatszervező varázslata valóban a magyar színháztörténet kivételes pillanata.)

Hogylétünkről is helyzetjelentés a 83-as szakmai antológia; az aczéli kor végelgyengülésének láttelele. A 447 lapos iratgyűjteményben elemi kérdések, és felelősség dolgában teljes csend és hullaszag. Nevek és témák, melyek a tisztázás jegyében fel se merülhettek: Németh Antal korszakának (1935–44) és hagyatékának kérdése; továbbá: Aczél György, Major Tamás felelőssége; a Főiskola képzésének és szellemének megújítása; az új drámák zsibbasztó, folytonos ideológikus tiltásának műveletei; az 1956-os forradalom jegyében a művészi élet szabadságának igénye; így a határon túli magyar színi élettel való nemzeti áramkör tisztázása is elaknásított területnek mutatkozott. Amint a közelmúlt is. Hogy a pártvezetés jóváhagyásával 1978-ban és 1982-ben is felforgatták a Nemzeti Színházat. Mert persze újítani, frissíteni muszáj, de nem úgy, hogy egy fél társulatot ömlesztünk a régire. Molière Háza sem úgy erősödött, hogy A. Mnouchkine társulatával dúsították fel a Comédie Française-t. Egyik szellemi műhely nem cserélhető le a másikkal. S ezt egy évtizeden belül háromszor művelték a Nemzetivel. 1978 után 1982-ben a Népszínház–Déryné Színház tagjaival árasztották el a színházat, majd 1989-ben a miskolci Nemzeti túlméretezett társasága telepedett meg kis időre. Tökéletes ziláltság, melynek játék mestere Aczél György, de kései éveiben Pozsgay Imre is belátta: hibázott, amikor a kaposvári és a szolnoki színház részleges betelepítésével oly mértékben modernizálták a Nemzetit, hogy hivatását bénították. És ezzel egyidejűleg a magyar drámairodalom kiiktatása is programként működött. Hozzá: Kálmán György, Töröcsik Mari elhagyta a Nemzetit, Bessenyei nyugdíjaztatását kérte, Váradi Hédi, Lukács Margit alkalmatlanságát szenvedte, Sinkovits pedig Lipótmezőre került. Kállai pedig úgy véleményezte a Zsámbéki–Székely–Ascher-korszakot, hogy nem tartott

velük a Katona József Színházba, amelynek társulattá alapítása az évtizedes dülési hadműveletben a Hivatal egyetlen művészi eredményének mondható.

A jelzett gyűjteményben a hivatás, a kritikai erkölcs sem abban az igényben került szóba, ahogy Keresztury Dezső egykor színi bírálóként írta: „Ennek a méltóságnak az alapjai a kritikus tisztességének érintetlenségén kívül: ítéletének szavahihetősége, tekintetének biztossága, alapos műveltsége [...]. A kritika szabadsága a szellem legszentebb javai közé tartozik, de csak azokat illeti meg, akik a rájuk érvényes erkölcsi ízlésbeli törvényeket elismerik, akik a szilárd magatartást és a hiteles méltóságot önmagukra nézve is kötelezőnek tekintik” (Árnyak nyomában). *Népszabadság*, *ÉS*, *Színház*, a televízió színházi rovata, a közvetítések iránya, színházi könyvek kiadásának szűkös köre, a 20. századi hagyományaink szabotázsa, a Szövetség: Koltai Tamás ízlésdiktatúrájának birodalma már a nyolcvanas években s aztán tovább sem másként. Amint a színház, a színházi élet is a Színek Háza, márpedig e hazában csaknem fél százada, programosan nemzeti hivatásától fosztott internacionális életlátás és esztétika (?) emelkedett törvényerőre. Poétikus színház helyett weimáriság.

SZABADSÁG adatott a *Népszabadság* főmunkatársának is 1990-ben, aki úgy cselekedett, mint Baló György, aki a választás éjszakáján televíziós bótját bezárta, nehogy az ország is lássa a győztes demokraták örömét. Igen, azónmód elkezdődött, pontosabban: sokszoros tervszerűséggel folytatódott az elközyösítés hadművelete. Németh László írja: „A kritikai zsöllyének is van asszimilációs ereje. Addig ül benne az ember, amíg természetesnek találja, amit mutatnak neki. Csak az első harminc évet nehéz kibírni...” (*Két nemzedék*). MGP a világszínház zsöllyéit is lakva, kibírta, de „arkangyali haragjáról” a pletyka és a gyűlölet kevercsére váltott. Nem a fáradság telepedett rá, hanem pártos, önpiszkoló propagandista öntörvényesülésének korába érkezett. Egykor még elmélkedett a Nemzeti Színház feladatáról, „egy olyan népművelő intézménynek, mint a Nemzeti Színház, egyik elsőrendű feladatai közé tartozik, hogy állandóan műsoron tartson klasszikus-romantikus műveket is” (*Népszabadság*, 1969. XII. 20.). A történelmi fordulattal, az elközyösítés jegyében oly elszabadult és nemtelen ítélezővé vált, hogy képtelen volt új feladatok és történelmi-nemzeti összefüggések látására. Néhány példa elvadultságának s egyben leépülésének jeleiről.

AZ ANTISZEMITIZMUST RETTEGŐ SIKOLYOK töltötték be a közéletet 1991-ben. Sík Ferenc főrendezővel tanakodva úgy véltük, a Nemzeti „légsúlymérője” akkor működik helyesen, ha színházunk higgadt méltósággal nyilatkozik meg az elvadult, elvadított közéletben. Ünnepi nyitódarabként Hubay-Vas-Ránki: *Egy szerelem három éjszakájának* előadása mellett döntöttünk, mely megrendítő zenés látomás Radnóti Miklós sorsáról.

Októberi ünnepi nyitásunk estéjén a Nemzeti együttese a színpadon állt, a *Himnusz* elhangzása után, Béres Ilona üdvözlő szavait követően Sinkovits Imre felolvasta Vas István *Az új Tamás* című versét, „melyet 56-ban írtam, Halottak napján, de csak tavaly látott napvilágot” – ahogy a költő nevemre dedikált addig

anatémát szenvedő verseit is tartalmazó könyve kísérő levelében tudatta. Monumentális költemény; „boldogok, akik látnak” – így szól az új Tamás, majd a hitetlen megvilágosul: „értelme lett a nem-értett igéknek: / Te vagy az út, az igazság, az élet”. Sokan megrendülten tudakolták a vers életét, de MGP sokallta és unta, mert még a költemény címét se ismerte: „az alkalomhoz talán túl hosszú 1956 című versnek” mondta, majd odavetette: „hét helyett fél nyolckor megkezdődhetett” az előadás (X. 28.). Évnyitóként és később is szenzációt, botrányt vágyott MGP, s mi a történelem botrányait, sorsunk megannyi próbatételét óhajtottuk színházzá emelni.

Kitüntetetten tudósított a Nemzetiből; a *Cseresnyéskert* következt. De vehettük-e komolyan, amikor kritikája közlésének másnapján Victor Frunza rendező beviharzott, s már feleségével magyarul fogalmazott válaszát mutatta. Ami kevésbé az előadásra vonatkozott, sokkal inkább a drámára utaló tények valótlanságát szedte pontokba. Frunza *A mi kis városunkat* játssza – elménckedett MGP készül előadásunkra is utalva, majd közölte: „Zajos itt mindenki.” De hát Wilder darabja épp a csöndre alapozott! Tanácsoltam Frunzának, ne postázza hibajegyzékét; elküldte persze, de nem közölték. Márkus Béla *A kritikus mint illemtanár* című írását már muszáj volt (1991. XII. 27.), mert MGP Göncz Árpád *Kő a kövön* című darabjáról szólva oly mesterkéltséggel és tudatlan vélekedéssel állt elő, amit Márkus elegáns szarkazmussal az árokszélre villázott. Az öregedés, vagy az eltervelt gonoszság tünete, hogy az előadások összefüggését és a Nemzeti törekvéseit MGP nem érzékelte? Hogy a *Kőműves Kelemen* nem „nosztalgia” okán, hanem a próbára tevő, áldozatot követelő Jelen példázataként vittük a közönség, főként a fiatalság elé. *A mi kis városunk* pedig Mensáros László rendezésében a család és a szeretet megtartó erejét sugározta viharzónás éveink küszködéseinek vigaszaként. Nem az alkalom, hanem a felzaklatott Idő szólította a műveket. S hogy neki Funtek Frigyes rendezésében a *Tóték* „kissé álmosító előadás” volt (1992. II. 5.)? Véleményét a Wesselényi utcai otthon mellett Kolozsváron, Nagyváradon, Aachenben nyolcvan zúgó tapsos este közönsége Béres Ilona, Varga Mária, Agárdy Gábor, Raksányi Gellért, Sinkovits Imre és Cserhalmi György éltetetésével leszavazta.

MŰSORSZEMLE vonalunkon a '91/92-es évadban még egyről, „Luzsnyánszky” szakmába vágó előadásáról. Feltűnő, hogy 1992 tavaszán Kovacevič *A profi* című darabja MGP-t nem érdekelte, mely majd évtized múlva Párizsban is színre került. Témája sisterszőn időszerű volt: az író (Kertész Péter) és az őt figyelő, dokumentáló belügyesének (Kállai Ferenc) éles küzdelmét állította színpadra. A jelentések: az író meg nem írt művei: dráma, regény, publicisztika – a belügyi füles szerkesztett egy másik életművet... A tévé rögzítette, de máig nem sugározta. Vélhető: MGP előre szimatolta, „Luzsnyánszky”-téma, így Zappe Lászlóra testálta a vélekedő szerepét. Ravasz a szösszenetes beszámoló: nem államvédelmisnek vagy politikai tisztnek nevezi a belügyest, hanem eufémiásan nyekereg: „Egy rendőr, aki [...] az előző nemzedék és az előző rendszer képviselője” (1992. V. 4.). Egyébiránt semmi időszerűsítő utalás a *Népszabadságban*, hisz kollégák,

hajdan együtt dolgoztak másodállásban. Köszönik, minden szinten jól éltek, ha nem lettek alkoholisták. Egyik éberügyi, Harangozó Szilveszter elvtárs, volt miniszterhelyettes az ország házában szakértőként szobára is érdemesült az új korban.

A szabadság mámorában ne feledjük „Lujza nénit” se. Aki a pletykarovatos MGP álneveként tűnik elő. Emlékiratában azt írja: a „Lujza...” utal „Luzsnyászky” ihletésére. Ám más, filológia út erősebb vonalnak mutatkozik. Vacsoráltatásait követő párizsi éjjeleiben matracpárjának, Thurzó Gábornak a novellahőseként (*Belváros és vidéke*) is ihletőként tekinthetünk MGP Lujza-orcájára. Thurzó vénasszonya a családot lopja a pékbolt kasszájából, Molnár Gál a színházakból és a magánéletekből csente nyilvánosságra másod-harmad szájas híreit. Intimpityukás hazugságai ellenére a bírósági számonkérés elmaradt. Helyette súlyosabb büntetés: 2004-ben „Luzsnyászky” a fényre érkezett... 1992 májusának végén Lujza néni például azért háborgott, mert a Nemzeti nem játszik! Ami a valóság: a Nemzeti történetének legnagyobb turnéját bonyolította Erdélyben: a *Csiksomlyói passió, Advent a Hargitán, Kő a kövön*: kilenc nap, huszonnégy előadás. Fecseg a felszín, dolgozik a gyűlölködő mélyvilág.

MENYEGZŐ. 1994 tavasza a választási apokalipszis évszaka. A Nemzeti Színház kivételes eseményre készült: Andrzej Wajda a lengyel drámairodalom klasszikusát, a *Menyegzőt* állította színpadra. Nehéz, mitologikus mű, de a sorsbeli és kulturális összetartozás mellett Wyspianski költői, monumentális darabja személyes ügyként kísértett.

(1976 decemberében, amikor az Ígéret földje bemutatóján Pesten járt, Wajda kísérrője lehettem. Színi, rendezői terveiről beszélgetve a ferihegyi búcsúzásakor azt monda: sok a feladata, de a Menyegzőt magyar színpadon szívesen megrendezné. Azonmód a debreceni igazgatónak, Bényei Józsefnek jeleztem a kivételes ajánlatot, válaszában bizonyára a pártbizottság és a minisztérium véleményét tudatta: ne közvetítsek..., vagyis: Wajda és Menyegzője nem kell Debrecennek. S az országnak sem.)

Úgy adta a Jóisten, hogy tizennyolc évvel később, ellenjátékosokat legyőzve, például kedves barátunk, akkor lengyelországi konzul próbált lebeszélni, hogy ügyemmé avassam a *Menyegzőt*. Kivételes próbatétel: 1993 telén Krakkóba utazott a társulat az olvasópróbára. Belül, a színházban aknásiították a helyzetet, de esztendő diplomáciázás után mégis sikerült... Wajda eljött, és munkatársával Janusz Kicával és Krystina Zachwatowicz tervező-felelőségével színpadra segítette a *Menyegzőt*. Molnár Gál a szennyecsatornáját megnyitotta: cikkét Sík Ferenc Kossuth-díjának piszkolásával kezdte, aztán Wajda vendégségéről hamisan pletykázott, ám a *Menyegző* előadásáról komoly szava nem volt. De közölte: „szedett-vetett” a társulat (1994. IV. 2.). Raksányi Gellértől Szakácsi Sándorig és Tóth Évától Szélyes Imréig...?! Alávaló szabad-madaras kampányduma. És a fiatalok? A bemutató délutánján, amikor a prémiumosztásban Wajda véleményét kértük, azt mondta: a felnőttek jól dolgoztak, rendben, ez a hivatásuk, de a négy akadémista a jövő! Őket jutalmazzuk. Az igen! Adjuk nekik a jutalom teljes összegét. Így történt. Ferihegyen búcsúzva kezét szorítottunk, s Wajda

így köszönt: „Kiváló színészek sora játszik a Nemzetiben. Jó társulatod van, nekem elhihetik, érték hozzá.”

Dehogy Wajda! – MGP, Koltai és baráti társasága az Európa. A Szakma!

Dolgoztunk tovább, MGP magosan hordott tekintete észre se vette, hogy Bartók Béla jegyében a szomszéd népek Nemzeti Színházai és kisebbségi magyarjaink vendégeskednek; drámapályázatra a meghívott tizenkét író darabot küldött; hogy színi tárlatok sorozata nyílt a Várszínházban; világjáró, kivételes muzsikusaink koncerteztek a Refektóriumban; ahol máskor írók, színháziak tanácskoztak, és hivatalosan megalakítottuk a hazai Szerb és Horvát Színházat is.

(Kormányváltás: a „szakértők” diadala – a liberál-szocialista koalíció mámorosan ünnepelt. Amelyben kiváló professzorok után (Andrásfalvy Bertalan és Mádl Ferenc) a sajátos koalícióban kultuszminiszternek egy Fodor Gáborra tellett... Nem is sejtették, hogy a népfrontos elviség történelmi méretű oszlásnak a kezdete. Kertész Imre alighanem pontosan észlelte: „Ez a bizonyos zsidó liberalizmus nem egyéb frusztrációnál [legalábbis Kelet-Európában], öntagadásnál, dogmatizmusnál [gyakran kommunizmusnál], gyáva-ságnál és – tulajdonképpen – igenis nemzetrontásnál – bár ha ezt én mondom, mást jelent, mint amikor a nyilasok mondják” [A végső kocsma]).

BESSENYEI FERENC 1994. augusztus végén berobogott szobámba: engedélyt kért, hogy levelét a titkárságon legépeljék. Tajtékos basszbaritonja a párnázott ajtón át is döndült: Molnár Gálnak címzett levelét diktálta. A *Lear király* gyulai bemutatójáról szólva MGP *Menyegző*-beli stílusát folytatta, de most szagabban, egy budiképpel zárta. Akkor is tajtékozott Feri, amikor kezembe nyomta a gépelt lapot, s olvashattam. Leari indulatában is szeretettel szólította: „Péterkém!” A közös voltra, a „mást gondolni idejére” utalt: akkor még „szárnyaló volt a cinizmusod”. A mostani helyzet pedig: „cinizmusod elsorvasztotta legjobb képességeidet”. A színház együttes és szent játék: előadás és közönség együteműsége, vagyis az este sírva és kacagva: közösségi áhítat. Melyre utalóan Ferencünk fájdalmasan összegezte: „Elárultál bennünket.” Korábban a Tóték korszakos voltáról Molnár Gál közölte: a budi új világot hozott a művészeti irodalomban (Latinovits).

(Bessenyei Feri közös többesben szólt a kritikushoz. Benne a Közös Teremtés álma hevült, s mint Ady kis bibliáját, zsebében Egressy Gábor írásainak gyűjteményét hordta. Vele a történelmi álmom: amikor esténként, előadás után a Sebestyén téri Csiga vendéglőbe sietett Megyeri, Egressy, Lendvay, hogy ott az Atheneum kritikusaival, Vörösmarty Mihály, Erdélyi János, Vachott Sándor társaságában vacsorázzanak, és vitassák meg a szent játék ügyeit. Majd Ady a debreceni Bundában bukkant elő lapzártá után, hogy Ódryval és másokkal váltogassa a világot, Nagyváradon már inkább a Sojer Ilonkák báját remélte. Noha a két világháború közötti időből ugyan derűs történetek derítik a jelen közönségét a színháziak és a kritikusok közös New York-, Centrál-beli cseveyleiről, de Schöpflin Aladár Színészeti Lexikonja borúsan rögzíti a helyzetet: „A színi kritika ma már csak igen csekély mértékben szolgálja hivatását: hogy helyes irányba vezesse, a művészi megértésre nevelje a közönséget, eszméltesse hibáira az írókat és a színészeket, fejlessze ízlésüket és fokozza becsvágyukat. Elvesztette tekintete elől azt a nemes rendeltetését,

hogy segítségére legyen a közönségnek és a színésznek egyaránt” [1931]. Bessenyei az ötvenes évekből Csehov-, Illyés-, Németh László-, Móricz-előadások légkörében elmerülten, a közös éltető erő álmával azt is írta MGP-nek: „A Nemzeti Színház volt az, amely hatalmas szellemi energiát termelve és teremtve táplált téged is, és annyi mindenkit.” És a bűbáj elszállt, feloldódott abban az erkölcsi-szellemi nihilben, ami MGP írását jellemezte; budi ájer. Brookot idézzük a kritikus hivatásáról a nagy társasjátékban: „Van-e elképzelése arról, milyen legyen a színház az ő közösségében, s minden egyes élmény befogadásakor újra és újra felülvizsgálja-e ezt az elképzelését? Hány tekint így foglalkozására?” (Változó nézőpont.) MGP nem így tekintett még emlékiratában sem. És szellemtársa, Koltai Tamás még alább merült a latrinában, nem sokkal halála előtt, egyik írásában a mellette ülő nézőt piszkolta, hogy mer tapsolni a Nemzeti előadásának végén?! A hivatás tébolyába érkezettek a Nemzeti-gyűlöde Részvénytársaságává alakultak.)

A „Központi Gyűlöde” (Szabó Zoltán) az új évezredben már internetes-internacionalista egyetértésben üzemel. Freudi mélységgel ne elemezzük MGP megvilágosodását, itt csak Bessenyei keserves ítéletét idézzük: mert megjelent: „dicséreteid is, feloldódnak a hugyozó közröhejben” (*Népszabadság*, 1994. IX. 6.). Gyulai cikkét MGP ugyanis egy Orbán Ottó-vers részletével zárta, mely a provincializmus képeként vizionálta a vizeldét. Végítélet ez a valamikori színházi ember felett. Emlékiratában MGP „Luzsnyánszky” voltáról idézte Bessenyei megértő szavait, aki már a túl az innen, utolsó interjújában, 2004 novemberében legyintett Péterkéjére. Mondhatta, mert a Színész a Játék nagy társágából már Gyulán kizárta őt, éppúgy árulást mondva, ahogyan Latinovits Zoltán 1978 márciusában.

(*Szívem is szorul, ahogy a 94-es nyár gyulai délibábos képként felrélik: Bessenyei, Kállai Ferenc, Sinkovits Imre, a Nemzeti géniusza a naptüzelte megrekkent forráságban heroikus komolysággal készülnek Shakespeare tragédiájára. Viselve megszenvedett múltjukat is. Mert nem feledhették: 1964. június 28-án is a Learrel mondtak istenhozzadót a Nemzeti öreg épületének. Pontosabban: mondtunk, mert én is ott izzadtam, ámultam és dermedtem az erkélyen. Tőlük tudom, a végzetes tapszuhatag után a színpalak mögött mocsanatlan álltak, és nem volt erejük egymásra nézni. A hitelenség szemükbe fagyasztotta a könnyet is – hát megszűnt a HÁZ s benne a Játék? Másnap bontani kezdték az épületet.*)

Kent–Sinkovits éppen harminc év múlva a gyulai Várban újra Vörösmarty nyelvén köszönt el társaitól, és a boldog nyarakat jelentő épülettől is: „Reám nagy út vár... A gazdám hí, nem mondhatok nemet.” Sík Ferenc Gyulájától is búcsúztak a drága játékosok; nem gondolták, hogy két évtizeden át a Várszínház jó gazdájától is örökre elköszönnek. Mert többé együtt nem dolgozhattak már a Nemzetiben sem. Fodor Gábor korát éltük: öt hónap múlva főrendezőnket a békéscsabai temetőbe kísértük.)

VÁD ÉS VÉDBESZÉDEK áradása indította, hogy MGP elbeszélje az ÁBTL H-40537-es dossziéjének történetét. Coming out... Emlékiratát csácsogó linearitás jellemzi; mélységet és magasságot nem jár. A jungi Árnyék feltárása, elbeszélése hiábavaló várásunk; mentsük őt a tudós észleletével? „Az ember kívül eljártssa a hatásos és erőteljes szerepet, belül meg kifejlődik az elnöiesedett gyengeség a tudattalan minden hatásával szemben; lassanként uralkodóvá

válnak a hangulatok és a szeszélyek, a szorongás, sőt az elnőiesedett szexualitás (amely az impotenciában éri el a tetőfokát” (*Gondolatok az álomról és az önismere-tről*). Misztótfalusi Mentségéhez vagy II. Rákóczi Ferenc hatalmas vallomások emlékiratához eszünkbe sincs mérni MGP munkáját. Azt írja könyvének zárásában: „Egyszerű hülyének tartanak. Tartok tőle, nem jogtalanul. Épp ésszel miért vállalja valaki hetente az ellene feltámadó undorrohámokat, hamis vádakat, gyanúsítgatásokat? Nem tudok rá válaszolni.” Zsidó viccével nem folytatjuk, mert a válasz súlyosabb, mint gondolta. Kérdése hamis. Az idő hullámverésében ugyanis akasztott.

FELAKASZTOTTA hivatásának lényegét, az írás becsületét. És költészetét, amit ő maga is dicsért Kosztolányi színi iratainak mesteri titkaként. A kérdés úgy pontos: miért írta nemtelen cikkeit? Latrinaszagú jelzői, becstelen, a szakmát sértő, cinikus mondataitól és szellemétől undorodtak meg a színi élet művelői és a színház sereges hívei. A méltányos szigort a színháziak óhajtják, elfogadják, hiszen a mindennapi próbák, a készülődés teremtő viták, kritikák folyamából épül előadás. MGP a színház lelkét, üzemmenetét nagyon ismerte, de már nem szerette igazán. Magát illegette, nárcisztikus elmélkedéseiben elhagyta a Közös Ügyet. Primadonnává változott; azt leste, hogy őt lesik-e a színpadról, nézi-e az előadást? Hiteltelenítette magát. Elbecstelenedett. Cikkeit hamis és egyre alantasabb sugalmakkal cifrázta.

Ellujzásította színházi gondolkozását. A magyar színjátszás hagyománya: „utánjátszó kultúra” – írta „Luzsnyánszkyként”. Molnár Gál Péterként Brecht, Brook, Ljubimov s más stílminták példázatával párnás beosztásban másodosztályos kalauziságát egyre inkább fapados színvonalon gyakorolta. „Luzsnyánszkyra” MGP bukott szerepének átka zuhogott. Holott kevésbé bűnös besúgóként, mint MGP szerepében, a színházi esték megváltásának küzdelmében. Jelzőivel, szempont-játékaival, rontó szellemében. „Isten szeme mindent lát, el ne lopd a léniát” – így Karinthy Frigyes sziporkázó képe; MGP ellopta a léniát, s az Isten megbüntette halhatatlanulásában. Nem adhatott mást, csak mi lényege. *Népszabadság*tanul is folyamatosan készülhetett Molnár Ferenc monográfiájára. Kiűzve a pártosparadicsomból, a Színházi Intézetben akár egy ösztöndíjas, gyűjthette az adatokat, újra főmunkatársaként pedig 1990 után változatlanul írhatta volna az életrajzot. Bizonyos, hogy alaposan dokumentált, érzékeny s árnyalatos biográfiával szolgál, mert megannyi hiány közt Molnár drámaírói életműve is megírásra vár. Ám a történelmi változásban már renyhének mutatkozott; s az Idő pácában budis bácsiként tündökölve tovább sekélyesült. Molnár Ferenc életrajza helyett előjött a far-bával.

Utoljára a Várszínházban láttam; a reflektor-állás magasából alátékintve jobb oldal hatodik-hetedik sorában nyakát baloldalra billentve a mellette ülő, fekete hajú, szemüveges ifjú vállára hajtotta a fejét. Egyik munkatársam úgy tudta: a rajongott Demszky Gábor tanácsadója.

Kritikus úr türelmetlenül sóhajtott. Már nagyon várta az előadás befejezését. Itt az előadás vége – és elfutott Véle...

IRODALOM

Ablonczy László: *Latinovits Zoltán tekintete* (Minerva K., 1987); Alfred Adler: *Emberismeret* (ford. Kulcsár István. Göncöl K., 1994); Alan Baddeley: *Az emberi emlékezet* (ford. Racsmány Mihály, szerk. Pléh Csaba. Osiris K., 1997); Bodrog Miklós: *Fények és Árnyak* (szerk. Ugrin Aranka és Szilágyi Ágnes. Kairosz K., 2012); Peter Brook: *Változó nézőpont* (ford. Dobos Mária. Orpheusz K.–Zugszínház, 2000); Ferenczi Sándor: *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében* (összeáll., sajtó alá r., előszó: dr. Liczényi Adorján. Magvető K., 1982); Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése* (Napvilág K., 2000); Gyulai Pál: *Válogatott művei*, 2. köt. (sajtó alá r. Hermann István. Szépirodalmi K., 1956); C. G. Jung: *Gondolatok az álmról és az önismeretről* (ford. S. Nyíró József. Kossuth K., 1996); Keresztury Dezső: *Árnyak nyomában* (Magvető K., 1984); Kertész Imre: *A végső kocsmá* (szerk., szöv. gond. Hafner Zoltán. Magvető K., 2014); García Lorca: *Összes művei*, II. (Magyar Helikon K., 1967); Marosán György: *Fel kellett állnom* (Hírlapkiadó Vállalat, 1989); *A megtorlás szervezete* (szerk. Cseh Gergő Bendegúz és Okváth Imre. ÁBTL–L'Harmattan K., 2013); Molnár Gál Péter: *Olvasópróba* (Szépirodalmi K., 1968); Molnár Gál Péter: *Rendelkezőpróba* (Szépirodalmi K., 1972); Molnár Gál Péter: *Izgága Színház* (Szépirodalmi K., 1974); Molnár Gál Péter: *Emlékpróba* (Szépirodalmi K., 1977); Molnár Gál Péter: *Latinovits* (Szabad Tér K., 1990); *A rivaldafény árnyékában* (szerk. Fonyódi Péter. Kapu K., 2004); Molnár Gál Péter: *Coming out* (sajtó alá r.: Schmal Alexandra; tanácsadó, előszó, jegyzetekben közreműködő Lakos Anna. Magvető K., 2020); Németh László: *Két nemzedék* (Magvető–Szépirodalmi K., 1970); *Színházművészetünkről* (szerk. Antal Gábor. Kossuth K., 1983); Ruszt József: *Napló, 1962–1969* (szerk. Nánay István, Tucsni András, Forgách András. Hevesi Sándor Színház K., Zalaegerszeg, é. n.); *Színészeti Lexikon* (szerk. Németh Antal. Győző A. K., 1930); *Színművészeti Lexikon* (szerk. Schöpflin Aladár. Az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete K., 1931); Thurzó Gábor: *Belváros és vidéke* (Magvető K., 1977).

Lezsák Sándor

Az én versemben

(1–5.)

1. Utcabál

Az én versemben
Budapesten,
a Józsefvárosban,
az Illés utca 18-ban,
a szomszédból,
Rózsika néni ablakából
néztük, hogy utcabál van.

Ekkor ötéves voltam,
de 1954-ből még ma is
Anyánk a járdáról integet.
Éjszakás volt. Dolgozni ment.

2. Azóta tériszony

Az én versemben,
Budapesten,
a Dob utca 60-ban
második emelet,
a gang végén
Klárka húgoddal
ráztuk a szőnyeget.

Kezemből kicsúszott,
a kádfürdős
háztetőre esett.

Megjijedtünk.
Vissza kell hozni
a szőnyeget!

Átmásztam
a rozsdamarta vaskorláton,
léptem a keskeny
tégla fal peremére,
kéményt tapogattam,
csúsztam, másztam,
cserép nem tört alattam.

Lábammal a szőnyeget
feljebb húztam,
lassan felálltam,
egyensúlyban a tetőcserépről
a gang külső oldalán,
peremén keresett
helyet a lábam,
és a szőnyeggel a korláton át
visszamásztam,
a húgom is segített.

A lábam ma is megremeg.

Azóta a mélység
látványától vérem
a talpamhoz bizsereg.

3. Örök szabadságom, első szerelmem

Az én versemben
örök szabadságban,
első szerelemben,
Nyíregyháza után,
a Tokaji út mentén,
Nyírtelek előtt
egy kis faluban,
Felsősóskút 43-ban,
ahol a szabadságban
örökké lázadó nyár van,
mert a gyümölcsöst elvették,
Nagymama belehalt,
a termő fákat, szőlőt
kivágták, és június végén

Nagypapával üldögéltünk
a vastag cseresznyefa törzsén:
élőben tanultam a történelmet,

nyáron pedig sistergő lázban,
mozi után, éjszakában,
szelídítő szóke lánnyal
tanultam a szerelmet.

4. Tanyasi iskolában

Az én versemben
Lakitelek mellett, Szikrában,
a részben összevont
tanyasi iskolában
1973-ban, szeptemberben
képesítés nélkül
tanítok minden tantárgyat.

Külön padsorban
kilenc ötödikes és
nyolc hatodikos.
Az egyik osztálynak
közös óra,
a másik osztálynak
önálló óra.

Tanultam és tanítottam.
Ez volt az én főiskolám.

Szeptemberben
kerékpárral kirándultunk
a félegyházi múzeumba,
a Holt-Tisza mellett
jártuk a Töserdőt,
a fekete vaskályhába
tüzelőt gyűjtöttünk,
bogarakat gombostűvel
szúrtunk nevesítve fatáblára,
falevelet préseltünk,
rajzlapra másoltuk,
fizika órán pedig
Öveges tanár úr
kísérletét próbáltuk:

a szifonos patron
időmértékben, akadozva
süvített a dróthuzalon.

Torna órán akadálypálya,
játékos gyakorlatok,
magyarórán Ki a bűnös?
tárgyaláson mindkét Toldit
vádoltuk és védtük,
végül Miklóst fölmentettük,
és várakat építettünk
homokból az udvaron,
török nem rombolta,
csak az őszi eső mosta el.

Raccsoló énektanár voltam,
lemezeket hallgattunk,
Kallós Zoltán albumából:
a lészpedi Szályka Rózsát
„Új guzsalyam mellyett
Fegyver roppanása
Pogány viérrel festett
Ablak villámlása.”

Ezt mindenki megtanulta
és megértette, mondták is,
hogy villámlott és dördült az ég,
a gyilkos tatár házba,
lakásba tört.

Ebben a négy sorban
éreztek a történelmet,
és ahogy hallgattuk
végig a lemezt,
Szályka Rózsa hangja
átsejlett ezer évet,
harmadjára már
a szokatlan hangzású
szó is életre kelt.

Mondogattuk:
Árpád népe ezer éve
így énekelt.

5. Lakiteleki sátor

Az én versemben
prózai idézet:

„1987-ben, szeptemberben
házunkban, kertünkben
lakodalmas sátorban
alakult meg az MDF.”

Ennyi a prózai idézet.
A többi már népköltészet.

Szilágyi Péter: Palinta

Önfia vágta sebét?

Bokros Lajos az *Élet és Irodalom* 2020. június 26-ai számában nagyívű esszét tett közzé „Önfia vágta sebét” címmel a trianoni tragédia tanulságait és okait elemezve. A trianoni békeszerződés centenáriumi évét követően – amely esztendő a koronavírus-járvány miatt a megemlékezéseket a vártnál csendesebb mederbe terelte – jó alkalom kínálkozik a Bokros Lajos által felvetettek konstruktív árnyalására, az esszé tartalmi és logikai sorrendjét megtartva olyan körülmények kiemelésére, amelyek más megvilágításba helyezhetik a trianoni sorsforduló okait. Válaszom azonban nemcsak Bokros Lajosnak szól, hanem a közvéleménynek is címzem, mert az esszé – különösen a magyar politika dualizmus kori kritikáját illetően – klisészerűen ismétli meg azon tételeket, amelyek ma is megátolják a korabeli események tárgyilagos megítélését.

Az I. világháborút lezáró békerendszer és az önrendelkezési jog

Bokros Lajos dolgozata első tartalmi részében szemléletesen tárja elénk a Párizs környéki békerendszer eredményeit és Carlyle Aylmer Macartney nyomán felvázolja, összehasonlítja a hazánk által elszenvedett példátlan veszteségeket másokéval. Az a nézőpont, amit Bokros e körben ismertet, helyeselhető, elvégre rámutat az I. világháborút lezáró békerendszer összeurópai nézőpontjára. Az esszében vázoltak főbb megállapításaival tehát egyetérthetünk, azonban annak legfontosabb hiányosságát mégis ki kell emelni. Bokros Lajos Macartney nyomán maga is elismeri az önrendelkezési jog gyakorlatának visszasságait, ennek ellenére fenntartja azon állítást, hogy az önrendelkezési jog érvényre juttatása volt a legfőbb szempont a háborút követő rendezésben. Ez a kiindulópont nem csak vitatható, hanem mind a korabeli, mind a mai történelemtudomány és jogtörténet tudományának eredményeivel, forrásaival sem igazolható. Egyfelől

FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF (1983) jogász, főosztályvezető (Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet Tudományszervezési Főosztály), egyetemi tanársegéd (KRE-ÁJK Kereskedelmi- és Pénzügyi Jogi Tanszék), óraadó (PPKE-JÁK Jegtörténeti Tanszék), szünetelő ügyvéd.

az önrendelkezési joggal kapcsolatban leírt és nem vitatott visszasságok, másfelől ennek legfőbb rendezési szempontként és elvként való minősítése el-lentétben áll egymással. Amennyiben ugyanis egy elvet elismerünk általános és legfőbb rendező szempontnak, úgy annak érvényre juttatása elsőbbséget kell élvezzen, ellenkező esetben a legfőbb szempont jellege nem tartható fent. A béke-rendszer megalkotása kapcsán a komoly tudományos kutatások egyöntetűen arra az álláspontra helyezkedtek, hogy általános rendezőelveket nélkülözve, sőt a konszenzusos és stabil rendezést eleve kizárva – a vesztes államokat meg sem hívták a békekonferenciára. Az általános rendezési eszmék, ezáltal az ön-rendelkezési jog általános rendezési elvének hiányát mi sem bizonyítja jobban, hogy ennek érvényre juttatása, valamint Ausztria–Magyarország szétdarabo-lása is csak nagyon későn, gyakorlatilag csak 1918 elején lett háborús célként, a háború erkölcsi igazolásaként deklarálható.

Nem vitatható, hogy az I. világháború megszüntette a korábbi hatalmi rendet, az „európai koncert” által befolyásolt világpolitikát. A változásokat és a politikai térképek újrajrészolását egymással összehangolt békeszerződések rendszerével szentesítették a győztes Szövetséges és Társult Főhatalmak. Általános rendezési elvek hiányában a békeszerződések győztesek általi egyoldalú megalkotása során elsődlegesen a legyőzött hatalmak megbüntetésére irányuló szándék érvénye-sült, amelyet döntő mértékben befolyásolt az egymással is versengő nacionalizmu-sok, valamint az antanthatalmak gazdasági, katonai és politikai érdekei, bizton-sági céljai. A politikai és katonai realitás önrendelkezési joggal való konfliktusát mindig az előbbi javára döntötték el. Az elv következetes vagy legalább kiegészítő jelleggel való érvényesítése nyilvánvalóan más határok kialakítását eredményezte volna nemcsak Magyarország esetében, hanem a Szudétavidék vagy Ausztria okán akár Németország területe is növekedhetett volna. Tovább árnyalja, mi több meg-fosztja általános minőségétől ezt az elvet, hogy a népek önrendelkezési jogát csak a legyőzöttekkel szemben érvényesítették. A politikai, gazdasági és katonai célokat Macartney nyomán Bokros is kiemelte, ugyanakkor nem vonta le az abból fakadó legkézenfekvőbb következtetést: rendezőelvek hiányában az ön-rendelkezési jog érvényre juttatása alapvető minőségében egyáltalán nem iga-zolható, kiegészítő jellegében vitatható. Valójában tehát az önrendelkezési jog elvét zászlójukra tűző Szövetséges és Társult Hatalmak elsődleges háborús céljaikat ezen elv mögé rejtve érvényesítették a legyőzöttekkel szemben.

Az esszé e körben egyebekben felvetette Magyarország hadba nem lépésé-nek kérdését. Mindez könnyen tisztázható, ugyanis a dualista államberendez-kezés realitása – könyvtárnyi szakirodalommal is alátámasztottan – valójában nem tette lehetővé, hogy a háborúból Magyarország kimaradjon. A Monarchia Balkán-háborúiban tanúsított passzivitása már korábban is kikezdte nagyha-talmi tekintélyét, ami külső okként sajnos a háború mellett szólt. Ennél azonban súlyosabb ok volt, hogy a korban pontosan a felfokozott nacionalizmusból ere-dően gyakorlatilag minden európai hatalom egy *casus bellire* várt. A magyar miniszterelnök, Tisza István pontosan Magyarország lehetőségeit mérlegelve

kívánta ezt a háborút elkerülni, és a végsőkig a diplomáciai megoldás mellett állt ki. Mindazonáltal nem szabad elfelednünk, az állam trónörökösével egy másik állam befolyásos tisztségviselőre visszavezethető terrorista merényletben végeztek. A terrorizmusra adott válasz napjainkban is háborúhoz vezet.

Az esszé a továbbiakban osztályozva rögzíti az egyes államok viszonyát a békerendszerhez. Bokros Lajos további megállapításait annyiban kívánom e körben kiegészíteni, hogy álláspontom szerint a békét mindenki elvesztette. A békerendszer az új határok mellett kialakította a nemzetközi szerződéseken alapuló nemzetközi kisebbségvédelmi jogot. A felállított nemzetközi jogi intézményekkel maguk a Szövetséges és Társult Főhatalmak ismerték be az önrendelkezési jog érvényre juttatásának kudarcát. A nemzetiségi elv alkalmazásának lehetetlensége és az egyébként ezen elvvel indokolt határrevíziók elutasítása ugyan a Szövetséges és Társult Főhatalmakat a nemzeti kisebbségek jogvédelmének tényleges biztosítására sarkallták. Ami viszont problémás, hogy a nemzetközi jogi legitimitást nyert kisebbségvédelem védelmi szintje és megoldásai ugyanakkor meg sem közelítették a korábbi magyar jog által eszközölt megoldásokat. A rendszer bizonyos kompenzációként volt értelmezhető azon nemzetrészek esetében, amelyek az önrendelkezési joggal nem élhettek. A cél a kisebbségi népesség megnyugtata és az új helyzettel való megbékélése mellett a békés asszimiláció – Magyarországgal szemben súlyos kritikaként, sőt bűnként és háborús okként aposztrofált – politikai célját foglalta magába, azt kifejezetten kívánatosként pártolta. Mivel a nemzetközi rendszer jóval kevesebb jogot garantált a kisebbségeknek, mint a magyar alkotmányjog, ez előrevetítette a kirekesztő és erőszakos asszimilációs nemzetállami politikák térnyerését.

A kisebbségvédelmi szerződéseket az új államok, illetve új területek megszerzése szempontjából elismerési feltételként terjesztették elő, azonban a kötelezett államok rendkívül heves ellenállást tanúsítottak velük szemben. Ezen államok a kisebbségvédelmi szerződéseket egyenlőtlennek tartották, abszolút és érintetlen szuverenitásuk elleni támadásként értékelték, és belső jogrendjük jogegyenlőségi klauzulái okán feleslegesnek ítélték. Az ellenérvek ismeretében a szerződések aláírásához, átültetéséhez, azaz a kisebbségek védelméhez valós akarat és szándék nem társult, így a rendelkezések végrehajtásához fűzött remények már aláírásuk pillanatában illuzórikusak voltak. Románia esetében például ez az attitűd oda vezetett, hogy a kisebbségvédelmi szerződés végrehajtását nyíltan megtagadták. A román alkotmányjog azt az álláspontot képviselte, hogy a becikkelyezett nemzetközi szerződésnek csak az általános törvényekkel egyenlő hatálya van, így azt a későbbi törvényhozás módosíthatta, hatályon kívül helyezhette. Később a román alkotmányos gondolkodás eljutott arra a következtetésre is, hogy a törvényhozás csupán a nemzetközi szerződések hasznossága és alkalmassága felett jogosult dönteni a ratifikáció során, a ratifikáció nem keletkeztet a kormányzat számára végrehajtási kötelezettséget.

A contrario merül fel a kérdés: ha a magyar alkotmányos rend által garantált jogokat az önrendelkezési jog érvényre juttatásával kritizálták a Szövetséges

és Társult Főhatalmak, miért nem biztosítottak legalább olyan szintű védelmet, amelyet korábbi évtizedekben széles körű sajtókampányokban kifogásoltak? Másik oldalról megvilágítva a kérdést, amennyiben tudták, hogy a kötelezett országok egyetértése a kisebbségvédelem terén csupán fiktív jellegű, miért nem gondoskodtak egy valóban hatékony rendszerről. Azt már csak kiegészítő megjegyzéséként emelném ki, hogy Ausztria–Magyarország a nemzetiségi kihívást elismerő és azt alkotmányosan kezelő állam volt. A Monarchiában az állam által garantált jogok alapján erősödtek meg a nemzetiségi mozgalmak, amelyek a dualista állam széteséséhez hozzájárultak. Az ezen eredményt kívánó, azokat megalapozó mozgalmakban aktív szerepet vállaló nemzetiségi vezetők már az utódállamok törvényhozóiként vonhatták le a Monarchia szétesésére vezető folyamatok tanulságait, és tagadták meg az általuk korábban követelt jogok elismerését vagy gyakorlását.

A békét az önrendelkezési jog ideológiai alapjának és a konszenzusos rendezés lehetőségének megtagadásával így maguk a győztesek is elvesztették, magatartásuk a II. világháború közvetlen okaként értelmezhető.

A magyar politika kritikája

Az esszé második tartalmi eleme a korabeli magyar politikai vezetéssel szembeni, megítélésem szerint elfogult és nem mindenben helytálló, ugyanakkor a közfelfogásban uralkodó kritikát tartalmazza.

Bokros Lajos ebben a körben nagyvonalúan elfelejtkezik arról a tényről, hogy Magyarország esetében a nemzetiségi probléma és az arra adott válaszok a nacionalizmus politikatörténeti megjelenésével egyidejűleg indultak el. Következésképpen a magyar állam nem mintakövető volt, hanem a nemzeti eszme fejlődésével párhuzamosan igyekezett annak kihívásaira választ adni, azaz a nemzeti kihívás egyszerre oka és okozata a magyar alkotmányfejlődés ekkori eredményeinek. A magyar nemzeti eszme a Habsburg birodalmi centralizációs törekvésekkel szemben megfogalmazott programként elsőként jelentkezett, eredetileg a rendi keretek felszámolását célozta, azaz a középkori eredetű rendiség és partikularizmus ellen és nem a lakosság nem magyar nyelvű részei ellen irányult. A jogegyenlőség tételét képviselő liberális reformellenzék nem volt modern értelemben vett nacionalista, ellenkezőleg, az egységes, unitárius, azaz azonos elvek alapján szervezett állam koncepcióját képviselte, amelyben mindenki egyenlő jogokat élvez, akár magyar anyanyelvű, akár nem. A 19. században ezen politika szerint szüntették meg a rendi kiváltságokat és a partikuláris jogrendszerek sokaságát. A rendi magyar állam széttöredezett örökségének felszámolásával a modern államot kívánták megteremteni. A magyar alkotmányos gondolkodás – bár a nemzetiség attribútumának a nyelvet fogadta el – a lakosság nyelvi töredezettsége okán nem helyezkedhetett a nyelvi alapú nemzetfogalmon alapuló nemzetállam koncepciójára, így a középkori *hungarus*

tudat újraértelmezésével, a rendi nemesi nemzet jogainak általános kiterjesztésével a mai napig alkotmányos jelentőségű politikai nemzet fogalmát alkotta meg. Az eredmény, a *natio Hungarica* pedig az addig jogkorlátozások alatt szenvedő magyar és nem magyar nyelvű társadalmi rétegek felemelkedését is jelentette. A történelmi folyamat során ugyanakkor a nyelvi kisebbségek nemzeti-ségi mozgalmak is fejlődésnek indultak, és pontosan a magyar mintát követve párhuzamos nemzetépítéseket eredményeztek az államon belül. A magyar jogalkotás tehát egyszerre volt a nemzetiségi kihívásra adott válasz, valamint az erősödő nemzetiségi kihívás oka, amely tények még inkább egy etnikailag semleges állam létrehozására sarkallták a magyar elitet.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején a nemzetiségi mozgalmak, bár az állampolgári jogegyenlőséget és jogkiterjesztést elfogadták, azonban Ausztria által is támogatottan, több esetben fegyveresen álltak szemben az alkotmányos magyar kormányzattal. A polgárháborús konfliktusok eredőinek feloldása és a nemzetiségekkel való megbékélés a szabadságharc kudarcát követően így a kiegyezésig terjedő időszak hangsúlyos politikai programjává vált mindkét oldalon. A megbékélés őszinte szándéka több megoldási javaslatot is eredményezett a *status quo* megőrzésétől a föderatív állam megalkotásáig, azonban végül a politikai magyar nemzet koncepciója vált dominánssá. Ennek oka azonban nem a magyar elnyomás tézisében és nem egy erőszakos állampolitikában lelhető fel, ellenkezőleg: a politikai nemzet fogalmi kerete adott lehetőséget a legteljesebb mértékben egy etnikailag semleges, de területi integritásában nem veszélyeztetett államkeret megalkotására. A politikai magyar nemzet nem volt más, mint egyenjogú magyar állampolgárok politikai közössége, bármely nemzetiséghez, azaz nyelvi-vallási-kulturális közösséghez tartozzanak is tagjai. Deák Ferenc és Eötvös József ettől a megoldástól remélte a közös magyar, helyesebben magyarországi identitás megszületését, élesen elválasztva egymástól a társadalom kulturális és nyelvi közösségeit, azaz a nemzetiségeket – értve ezen a nemzetiségek egyikeként a magyart is – a magyar állampolgárok politikai közösségétől. A magyar szó kettős jelentése, azaz kulturális közösség és politikai közösség, a különböző célok által determinált vegyítésére és értelmezésre is alapot adhatott, és ad ma is. Ezáltal sok esetben tévesen, sőt rosszindulatúan a politikai magyar nemzet államát magyar kulturális és nyelvi nemzetállamnak mutatják be. Ez az értelmezés a jelzett fogalmi vegyítéssel úgy igazolja saját állítását az elnyomó magyar politikát illetően, hogy a kulturális közösséget jelentő magyar kifejezést azonosítja a magyar politikai nemzet fogalmával anélkül, hogy Deák és Eötvös gondolatait, mi több, az esszében is hivatkozott 1868. évi XLIV. törvénycikk, azaz a Nemzetiségi törvény képviselőházi vagy főrendiházi vitájában elhangzott nemzetiségi kifogásokat cáfoló álláspontjait áttekintené.

A magyar állam a politikai nemzet fogalmával szervezett államként és nem nyelvi vagy kulturális alapon konstituált nemzetállamként létezett. A magyar állam elismerte a nyelvi és vallási kisebbségeket és azok jogait, az állam

alkotmányos rendjében valamennyi kisebbségi nyelv használatát széles körben biztosították, a magyar államnyelv elsődlegességével, hivatalos és közvetítói minősége rögzítésével. Elegendő csak egy korabeli többnyelvű bankjegyre tekinteni, vagy a nemzetiségi sajtó akkori kiadványait átlapozni. Tagadhatatlan, hogy a nemzetiségek kollektív jogalanyisága, területi alapú önkormányzatiságának elismerése nem történt meg, ennek oka azonban szintén nem az elnyomás volt. A kor felfogása szerint ilyen autonóm területek az állam területi épségét veszélyeztették, illetve az alig megszüntetett kiváltságos területi önkormányzatok megismétlését összeegyeztethetetlennek tartották a modern állameszmével. A területi autonómia kérdésének korabeli felfogását ma az állam- és jogtudomány nem osztja, de abban a korban, különösen a szomszédos államok területi igényeit ismerve, teljesen védhető álláspontként érvényesült. Sok esetben maguk a nemzetiségi képviselők hangoztatták a szomszédos államok felé irányuló – ezen államok félhivatalos állampolitikáját is jelentő – elszakadási törekvéseiket.

A kiegyezési kor időszakában tehát a magyar állam önvédelmi és modern államszervezeti alapon nemzetiségi szempontból semleges alapállásra helyezkedett. Magyarországon a jogok gyakorlása – a közéleti pályákat, így az országgyűlési képviselői minőséget és a klasszikus jogász hivatásokat leszámítva – nélkülözte a nemzeti aspektust, uralkodó felfogásként és gyakorlatként érvényesült az állampolgárok jogi egyenlősége, az állam önkorlátozása és a közigazgatás bírói kontrollja és a bírói jogvédelem, a jogállam. A kisebbségek alkotmányos jogállását meghatározó jogszabályok közül a Nemzetiségi törvényt tekintette a magyar politikum vezető rétege a nemzetiségek Magna Chartájának és a társadalmi konszolidáció, valamint a jogkiterjesztés feltételének. Állandó és az esszében is ismételt kritika a Nemzetiségi törvénnyel szemben, hogy az a valóságban nem érvényesült. A kép azonban itt is árnyalendő, ugyanis a Nemzetiségi törvényt maguk a kisebbségek utasították vissza annak meghozatala idején. Az elutasítottság okán, amelyet a föderalista javaslatok elvetése okozott, mind a magyar, mind a kisebbségi politikai elit álláspontjai megmerevedtek. Tekintettel arra, hogy az etnikailag semleges államcél a fenti okokból kifolyólag változatlan volt, a magyar állam az állampolgári jogegyenlőség tételét nem adhatta fel, de a Nemzetiségi törvény elutasítása és a számonkérés hiánya valóban a közvetett asszimilációs eszközök térnyeréséhez vezettek, amelyek pontos vizsgálatával azonban az esszé adós marad.

Az asszimiláció eszközeként a magyar államnyelv elsajátításának kérdése és ezáltal az oktatás szabályozása került Bokros Lajos elemzésének a középpontjába. Az oktatásnak az államszervezet hatékonysága nemzetiségek által sem vitatott elemeként is volt jelentősége. Az oktatás területét érintő jogszabályok annak ellenére heves nemzetiségi tiltakozásokat váltottak ki, hogy korábban maguk a nemzetiségi képviselők tárták fel a Nemzetiségi törvény vitájában, hogy a közéleti pályák feltétele a magyar nyelv megfelelő ismerete. Különösen igaz ez a választójog kérdésében, ahol a magyar nyelvismeret a vagyoni

cenzusok meghatározása mellett döntően hatott a nemzetiségi képviselők arányára és ezáltal a jogalkotásra. Viszont ki kell emelni, hogy az oktatás területén az egyes polgárok, községek, egyházak és egyházközségek által létrehozott alsó, közép és felső tanodák nyelvét az alapítók határozták meg. A felső népiskolákban ugyan már 1868-tól kötelező volt a magyar nyelv oktatása, de a nem magyar tannyelvű iskolákban csak 1883-tól írták elő a magyar nyelven kívül a magyar nyelv és irodalom történelmének megfelelő óraszámban való oktatási kötelezettségét. Az esszében is hivatkozott kisdédóvók tekintetében 1891-től írták elő a magyar nyelv mint államnyelv ismeretébe való bevezetést, de nem foglalkozási nyelvként való alkalmazás kötelezettségét. Az oktatási jogszabályokat az ún. Lex Apponyi egészítette ki, és az asszimilációt alapvetően az a rendelkezése szolgálta, hogy a magyar tannyelvű oktatási intézmények előnyösebb állami támogatásban részesülnek, mint a más nyelveken oktató intézmények, ugyanakkor a támogatás igénylése alapvetően szabad döntés tárgya volt. A jogszabályok rendelkezéseiből és a valós gyakorlatból sem olvasható ki az az általános tétel, amely szerint a magyar nyelv kizárólagossága érvényesült volna az oktatásban: a magyar nyelvet döntően idegen nyelvként tanították. A korszakkal kapcsolatban nem szabad azt a tényt mellőzni, hogy az etnikailag semleges Magyarországon a kisebbségek addig nem tapasztalt kulturális fejlődés alanyivá váltak. A nemzetiségi kulturális egyesületek, oktatási intézmények, egyházi szervezetek és a nemzetiségi sajtó is virágzott, azaz nemzetiségi elnyomásról a magyar állam esetében – összehasonlítva a korabeli Európa, majd később az utódállamok gyakorlatával – nem beszélhetünk. A magyar állam nem várta el a kisebbségek részéről az identitásuk feladását, a szélsőséges törvényjavaslatokat nem tárgyalta, a szélsőségeket a status quo megőrzése érdekében elutasította. A magyar politikum asszimilációs törekvései a kor általános felfogásától nem tértek el, erőszakos asszimiláció – ellentétben az utódállamok kezdeti és későbbi, sok esetben ma is hatályos, illetve ténylegesen kodifikációt nyert kirekesztő és erőszakos gyakorlatával – Magyarországot nem jellemezte. A magyar államnyelv ismerete a közéleti pálya feltételeként nyilvánvalóan hátrányos volt szociológiai szempontból, azonban annak elsajátítása esetén a nemzetiségek tagjai semmilyen megkülönböztetést vagy egyéb hátrányt nem szenvedtek el, sőt identitásuk megőrzése mellett fényes karriert futhattak be. A nyelvi asszimiláció – a magyarországi zsidóság többségének kivételével – nem jelentett és nem eredményezett a politikai asszimilációt, a deáki-eötvösi koncepció szerinti közös identitás megszületésének kívánt eredménye tehát elmaradt. A magyar államnyelvet tökéletesen elsajátító nemzetiségi vezetők példája mindezt bizonyítja. A magyar nyelv elsajátításának elmulasztása a magánszférában nem eredményezett hátrányt. A fenti alapok tisztázását követően a lényegi kérdés az, hogy mennyiben igazolható a magyar politika felelőssége az esszében foglaltak szerint a trianoni tragédiában?

Álláspontom szerint a nemzetiségi kérdés esetében az alkotmányos szabályok és gyakorlat újragondolását több paradox helyzet nehezítette, illetve tette

lehetetlenné, amely által a magyar politikum felelőssége árnyalódó, illetve a nemzetiségek felelőségének kérdése is legitim módon felvethető. Az alapvető és a Bokros-esszé állásfoglalásaival ellentétes tételeim a következők:

1. Az állam saját érdekében nem térhetett le az etnikailag semleges alapállásról. A sajtóban, illetve a Képviselőházban tagadhatatlanul jelen levő sovinizmus és a politikai realitás konfliktusát gyakorlatilag minden esetben az utóbbi javára döntötte el az elit.

2. A Nemzetiségi törvény alapján a társadalmi konszolidációra a folyamatos jogkiterjesztés elvének érvényesítésével valós lehetőség nyílt. A Nemzetiségi törvény elutasítása azonban mind a magyar, mind a kisebbségek oldalán a nacionalizmus dinamikáját erősítette, sőt, sok esetben sovinizmussá torzította. A folyamatra hatványozottan hatott a nagyhatalmak, illetve a szomszédos államok Monarchiával szembeni politikája, sajtókampánya és nyílt területi igényei. A dualizmus korszakának végén tehát a körülmények a korszak vezetői által is felismert módon radikálisan megváltoztak. A nemzetiségek a Nemzetiségi törvényt és annak egységes politikai nemzetfogalmát – a konszolidáció feltételét – nem fogadták el, ennek ellenére a már garantált jogokon túl fogalmaztak meg igényeket, továbbá a szomszédos országokkal való kapcsolataik – később nyílt elszakadási igényeik – veszélyeztették a magyar állam területi integritását. Következésképpen a tárgyalási alapok tekintetében a megbékélés és kölcsönös bizalom, valamint a magyar állam területi integritásának elve hiányzott. A Nemzetiségi törvény elvi alapjáról való bármilyen irányú elmozdulás két okból is lehetetlenné vált. Egyrészt amennyiben arról a társadalmi többség igényeinek irányába történt volna elmozdulás a felfokozott magyar nacionalizmus jegyében a tényleges magyar etnikai nemzetállam irányába, úgy a nemzetiségi törekvések fokozottabb radikalizálódása következett volna be. Másrészt a nemzetiségi igények teljesítése irányába történő bármilyen elmozdulás a magyar állam unitárius alapállását és területi integritását hozta volna lehetetlen és fenntarthatatlan helyzetbe. Ez valós történelmi csapdahelyzet.

3. Külön is érdemes hangsúlyozni az ellentétek feloldhatatlanságának nemzetközi aspektusait. Az I. világháborút közvetlenül megelőző időszakban a Magyarország ellen irányuló külföldi sajtótevékenység, az antanthatalmak politikai manőverei – különösen az Oroszország által támogatott pánszlávizmus és a szerb Obrenović-ház bukását követő délszláv mozgalmak megerősödése, illetve a trónörökös trionalizmust és a föderalizmust nyíltan támogató – bár annak megvalósítása ígéretét inkább politikai eszközként felhasználó – elképzelései, végezetül Románia Balkán-háborúiban való megerősödése és irredentista alapállása szintén a dualizmushoz való merev ragaszkodásra sarkallták a vezető államférfiakat.

4. A fenti folyamatokkal egyidejűleg egyes gondolkodók és vezető magyar politikusok a felfokozott nacionalizmus élét egyéb megoldási javaslatokkal is kívánták tompítani, hangsúlyozva az egyéni szabadságjogok és különösen a gazdasági és kulturális jogok nemzetiségtől független előnyeit és azoknak a magyar állam általi biztosítását. Ebbe a körbe illeszkedik gróf Zichy Nándor Katolikus

Néppártjának megalapítása, amelynek célja a magyar állam többségi lakosságát vallási szempontból képező katolikus népesség egy szervezetbe tömörítése volt. A cél egyértelmű, nacionalizmus helyett vallási identitás alternatívájának a kiépítése a magyar állam védelme érdekében. Részben illeszkedik ebbe a körbe a szociáldemokrata és a kommunista ideológia is, amelyek – alapvetően nem ismerve fel a kérdés jelentőségét – a nemzeti érzést filozófiai alapon tagadták. A baloldali állam- és társadalomelmélet a kizsálmányoló-kizsákmányolt ellentét talaján, internacionalista alapon, a kapitalizmus felszámolásától várta a létező, de általa tagadott vagy másodlagosnak tekintett nemzetiségi kihívás megoldását. Itt szükséges megjegyezni, hogy a kommunista ideológia egyértelműen visszautasította a nemzetiségi kérdés jelentőségét, később azonban osztályszemléletével szemben a Monarchia szétesésének legfőbb okát mégis abban látta. Ez az interpretáció mind a mai napig a közfelfogásban és így az esszében is uralkodó álláspont.

5. A fentiekben kifejtett okok tehát együttesen mind a nemzetiségi mozgalmak igényeinek, mind az állam közjogi alapjainak újragondolását, így többek között az általános és titkos választójog bevezetését lehetetlenné tették. A kormányzat, azaz a magyar politikai elit felismerte a kérdés tárgyalásának szükségességét és megoldásának az elkerülhetetlenségét, és tényleges megoldásra törekedett. A magyar elit ennek az erőfeszítésnek a keretében a nemzetiségi kérdés új alapokra helyezését nyíltan vállalta, a kormányprogramba emelte, és tárgyalásokat folytatott a nemzetiségi vezetőkkel.

6. Másik oldalról szemlélve a kérdést az a következtetés is levonható – különösen a román–magyar megbékélést célzó Tisza István által folytatott tárgyalásokkal kapcsolatban –, hogy a kérdés megoldatlansága, a konszolidáció elmaradása a szomszédos államok politikai elitjének és a magyarországi nemzetiségek kezében a Monarchiával szembeni távlati célok ütőkártyájaként érvényesült. A magyar állam nemzetiségekkel való megegyezése és a valós társadalmi konszolidáció eredményeképpen a délszláv, román, csehszlovák államcél megvalósítása került volna veszélybe, így a tárgyalási alapok közelítése és az őszinte megoldás ez okból is lehetetlen volt, vagyis ebben a kérdés rendezése a nemzetiségek részéről nem volt cél. Ezen okokból a megoldást és a magyar állam konszolidációját valójában sem a nemzetiségi képviselők, sem a szomszédos anyaállamok nem szorgalmazták.

7. Álláspontom szerint alapvetően nem tartható az a közfelfogásban rögzült tétel, amely szerint a magyar jogalkotás, a magyar politikai elit a nemzetiségi kihívásra nem megfelelő választ adott, vagy el kívánta nyomni a nemzetiségeket. Éppen ellenkezőleg, a magyar kormányzat mereven ragaszkodott a Nemzetiségi törvény semleges alapállásához, és ezzel egyszerre fogta vissza mind a magyar, mind a nemzetiségi képviselők sovinizmusát. A korabeli képviselőházi vitákat rögzítő jegyzőkönyvek, sajtótermékek túlzó felhangjai, álláspontjai éppen a kormányzati elit status quo-hoz ragaszkodása okán nem nyert és nem is nyerhetett állampolitikai legitimitást. A Nemzetiségi törvény vitájában

elhangzott álláspontok, Horvátország különleges autonómiájának és Ausztria részben kollektív jogok talaján álló államszervezete szétesésének az ismeretében rögzíthető, hogy a felfokozott nacionalizmus korában a nemzetiségi kihívás erejét már semmilyen kisebbségi jogi megoldás nem tudta volna elvenni. Sem Ausztria megoldása, sem a horvát közjogi különállás és önkormányzatiság garantálása nem tompította az elszakadási törekvéseket. A magyar vezetés alapvető hibája e körben megítélésem szerint az volt, hogy a Nemzetiségi törvény hatékony és egyoldalú végrehajtásával nem építette tovább a konszolidáció alapjait. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy a Monarchia nagyhatalmi státusából fakadóan a békés asszimiláció eredményeiben alappal bízhatott a magyar elit, valamint területi integritását pontosan ez a nagyhatalmi helyzet és a dualizmus rendszere biztosította.

A magyar állam a lehetőségekhez képest a végsőkig képviselte az állampolgári jogegyenlőségen alapuló modern állam elvét, és törekedett az etnikailag semleges jogállam fenntartására, a legtöbb esetben éppen a magyar sovinizta politika képviselőivel szemben. Pontosán a magyar vezetők által kezdeményezett konszolidációs tárgyalások mutattak rá arra, hogy a nemzetiségek által valójában feloldani sem kívánt ellentétek vetítették előre a „Finis Hungariae” eredményét már az I. világháborút megelőzően.

Ámmer Gergő: Back to the Nature

Turbók Attila

Magasan leng a kalózlobogó

Oláh Tamásnak, Radnótira emlékezve

Magasan leng a kalózlobogó
az üres színpad közepén.
Nézz körül! Kell még színház ide?
Színész – akár csak egy is – kell ide?
Hamlet szavát is elrabolja,
sósavba, háborúba, járványba fojtja és
tajtékzik: csapnivaló főhős
a végszavát vesztő, ripacs valóság.

*

Eltűnt világunk zászlaja pedig
félárbócon leng a nyugati szélben.
Kelőben a reggel piszkos szivárványa,
új nap dele kondul végzetes ricsajban,
fáklyaként ég a Notre-Dame fatetője.
Ki érti józan aggyal, miért szakadt fel
földrészünk szemhéja ily brutálisan,
a szemgolyóra csorduló árva vércsöpp
miért rontja a látást ily gyötrelmesen?

A leggyermekibb kérdés: miért, miért?
Az elborult agy sötét lázadása?
Pénzes összeesküvés a szelíd rétek ellen?
Hódolás, hódoltatás, honfoglalás
a szülőcsatorna hadserege által?
A petyhüdten széttárt kar cinizmusa,
a gyengesége: „nincs itt, kérem, semmi látnivaló”?
Az állatösztön fojtó szorítása lehetne
a helyes tesztválasz, de állat önmaga ellen
nem cselekszik ily csökötten, hacsak nem
hímfaló nősténypók a legsötétebb zugban.

TURBÓK ATTILA (1943) költő, újságíró. Utóbbi kötete: *Elsüllyedt tanú* (válogatott és új versek, Hét Krajcár Kiadó, 2021).

A nyitott égbolt csorba tükörképe:
bombázóárnyék a földi barázdán.
Az embervérbe mártott hamis hegedűhang.

A nagy hazugság panorámája aranykeretben, ím,
öngyilkos triptichon kelet, nyugat és dél felől,
a mindent összegző pusztítás előjátéka
az elvérző combok lázas selyme közt. Halálos
kielégülés utolsó sikolya a csillagtalan éjben.

Isten, Allah, Buddha és Brahma, lelki injekciós tűk,
van-e még segítség az utolsó szó jogán,
vagy már csak drónok, robotok, kémholdak
szenvtelenségében bízhatunk,
ha az emberi sors lélegzetvétele
mellékszerepre szánt csúfos idea?

„Nagy szárnyadat borítsd ránk, virrasztó éji felleg...”
írta a legsötétebb éjszakán a költő. A búcsúcsóknak
megtévedt önmagunktól, ó, emberi gazság,
van-e még hihető ideje?

*

Ha megfordíthatnám a kaleidoszkóp időcsövét,
hogy a feketéből kiváljon néhány üde fényfolt
és színderengés ölelje újra a szorongó Földet,
megéreznék a madarak, a fák. Az ember kezdetben
alig értené, miért ereszkedik alá a koponyás lobogó,
az örökölt fekete jelkép. Nem hallaná az óvatos
madárcsicsergést, a fák szélcsendes légvételét
a selymes levegőben, mert már jócskán elszokott tőle.
Lehetnénk akár boldogok is, ha e szó nem morzsolódott
volna salakká a hamis évtizedekben, a másról beszélés
forró szaunáiban, az önimádó, izzasztó förtelemben,
háborúkban és pusztító, gyilkos tükanyarokban.
Lehetnénk az igaz szó letéteményesei megint, büszkék
a megtisztult tudat rügybontó erejére, a testközelség
ámulatára, ujjérintésnyire a természet örök energiáitól.
A pusztulás támaszpontján várakozó nemzedékek
úrbe fülelő türelmetlen topogással (mert késik
a mentőúrhajó), visszanéznének őseik szétszórt hamujára,
kérdve, miért, miért történhetett mindez így.

A szürke égbolt felvonná a kötélletrát (a menekülés égi esélyét), mutatná az elhagyott ösvényt a földön, dühöngő cunamik, beszédes tájfunok, morajló földlökések ítélőszéke előtt a botor(káló) emberi nem megadóan, magasra tartva mindkét (vérrel szennyezett) kezét, maga kínálna önként és utoljára *csalhatatlan* alkut a kiégett mezőknek, sivataggá züllött csalitoknak, virágok illatvesztett kelyhének, erszényeseknek, finnyás növényevőknek, az éhes, ám egyébként türelmes ragadozóknak, hogy a megőrzített, elterelt és duzzasztott folyókkal együtt visszataláljon az eredeti folyásirányhoz, partok közé szelídült önmagához.

A jóslatok és agendák szerint nincs más esély, csak pusztulás, üvöltő menekülés. Hamuba hanyatló csók, anyag vezérelte bosszú. A gombot nyomó emberi ujj pedig csupán színpadi kellék, cinikus dramaturgia. Az utolsó sárkánygyík sem kúszik már „*a dal felé, a dal felé, a tiszta, tiszta dal felé.*” Füstben kerengő föld takarja a napszakváltozást, avagy a Nap fordítja el arcát a Földtől. Az anyag néma, közömbös, *lélektelen*. Miért is lenne más? Csak a halott költő fordul sóhajtván az éghez, kapszulát sercint az űrbe: „*de hisz lehet talán még! a hold ma oly kerek!*”

N. Pál József

Az elveszett otthon

Emlékezés az Eötvös Kollégiumra

Az egyetemet magyar-történelem szakon – 1976-ban, vidéki gépipari szakközépiskolában érettségizett, csak harmadjára bejutott – ’túlkorosként’, 1979 szeptemberében kezdtem el. Hogy ne kollégiumban éljek, csonka családom anyagi helyzete miatt elképzelni sem lehetett (hat elemit végzett segédmunkás anyám tartott el engem s a húgomat). Miért az Eötvös Kollégiumba kerültem, nem tudom – hogy „híres”, hallanom kellett róla, hisz a felvételi kérelmemben írtam, oda vegyenek föl, ha lehet. Egy későbbi füles szerint parádésra sikerült történelmi felvételi dolgozatomnak volt szerepe ebben, amire Hajdú Zsigmond, akkor másodéves hallgató a válogatás során felfigyelt, s én Isten áldását kérem reá azóta is. Mindegy ma már, a történet csak azért fontos, mert e műves intézményről lényegében semmit sem tudtam, még a beköltözésről is késtem egy hetet (mivel hívtak oda is, a kollégiumi „előkészítő” helyett az egyetem által szervezett balatonszéplak-felsői gólyatáborba mentem almát szedni inkább).

Bár az agyam, ha adatokról volt szó, fogott még, mint a tűz, s a Kollégium vázlatos históriáját is bemagoltam menten (a Budapest lexikonból?), nagyon tájékozatlan s naiv voltam közel huszonkét évesen – évfolyamtársaimnál két-három évvel idősebbként! – alighanem. Hova kerültem, egy hónap után, októberben kezdhetett derengeni bennem, meglehetősen különbözni látszó két élménynek köszönhetően. Egy amolyan tudományosan ünnepi „kerekasztal-beszélgetés” volt az első, október 6-a táján, az aradi hősök napján, amikor – ha jól emlékszem – Szabad György, Katona Tamás, Gergely András, Bona Gábor és Nemeskürty István voltak a vendégeink. Jellemző, hogy én Nemeskürtyt vártam leginkább, mert egy kicsi zalai faluban élve láttam – éjszakai filmek előtt – a tévében amúgy rendre unalmas hangon beszélni őt, s a képernyőről őrzött emléket akarhattam – messziről jött parasztyerekként – a valósággal összevetni végre. A többi vendég nevét nem is hallottam addig! Erre kiderült, a témához Nemeskürty értett a legkevésbé, mondott valamit, aztán némán gubbasztott, míg a többiek egymás szájából kapkodták a szót. Tudásuk, például a hosszú

N. PÁL JÓZSEF (1957) irodalomtörténész, az ELTE oktatója. Legutóbbi kötete: N. Pál József–Novák Miklós: *A magyar sport története* (2021).

hajat viselt Katona Tamás derűje, pergő nyelve ámulatba ejtett, Szabad György záró szónoklatát hallva meg isten bizony elszorult a torkom. Engedjenek meg egy vallomást, így kezdte: én Aradon születtem...

Lehet, számomra először – vagy másodszor, de erről később beszélnék – a történelem, amit tananyagnak hittem addig, s az életünk, a sorsunk összeért. Élmény, személyiséget gazdagító emlék s ebből épülő tradíció – vagy annak csírája – lett, amit átéltem akkor, s ez kísérhetett tovább öntudatlanul, ha 1848/49 históriája nem foglalkoztatott később részletesen, akkor is.

Frivolabb a másik „sztori”, de hasonlóan tanulságosként maradt meg bennem. Magyarország–USA válogatott meccset játszottak a Népstadionban, 1979. október végén – még mindig csak másfél hónapja vagyok „gólya” tehát –, a diák-bizottsági szobának nevezett helyiségben ültünk tizenöt-húszan, egy fekete-fehér televízió előtt, én elsőévesként a hátulso sorban valahol. Kikapni az USA-tól egyrészt elképzelhetetlen, másrészt mérhetetlen szégyenszámba ment akkoriban még, s erre – döbbenet tapasztaltuk – 0-2 lett a vége. Miért fontos ez? Azért, mert Arató Gyuri – a korosabbak jogán az első sorban ült – a második bekapott dugó után felpattanva kiabált: „olyan ez a csapat, mint ez az ország”. Lehet, „rendszer” mondott, vagy így lehetett érteni, ám hogy én így értettem, ezért megdöbbsentem, de meg is nyugodtam egyszerre, arra mérget vennék ma is. Mert ami Gyurinak a látott játékunk kiváltotta indulat lehetett csupán, az a „szabadabb beszéd” csírájának esélyét-lehetőségét jelenthette nekem akaratlanul?

Képes-e valaki e két pillanatot „összerakni”, megint nem tudom, de a magam históriájára nézvést ez az érzelmi-tudati szimbiózis örökre megmaradt. Talán a személyes tétvé vált magas fokú ismeret (ami az október 6-ai beszélgetés tanulsága volt) s a civil kurázi együttállása esélyének lehetőségét forrasztotta össze e két történet 1979 őszén bennem?

Mondom, naiv s fölfogásomat illetően kezdetleges állapotban lehettem akkoriban, noha azzal, hogy amit 1945 utáni históriánkról tanítottak, nem igaz, tisztában voltam, már tizennégy évesen is. Miért nem lett e „tudás” morális fölháborodássá bennem, nem firtatom, hisz anyám többször emlegetett mondatán („a forradalomkor – tehát 56 őszén – bevittem a diót a piacra”) szégyen ide vagy oda, sosem gondolkoztam el. Meg azon sem, ami a „bejöttek a németek”, meg a „bejöttek az oroszok” kezdetű, a kukorica- vagy tollfosztás közben emlegetett történetek háttére volt (emlékszem, leginkább a sorrend nem volt világos előttem évekig). Amit gyermekként hallottam, a tankönyveimben olvasottakkal nem kapcsoltam soha össze én.

Most meg – 79 őszén – szülőföldem világából kiszakadva reám zuhant a fölismerés, ami a négy-öt hónappal korábbi intellektuális-érzelmi – de tudatossá még aligha vált – élményt fölforrasztotta szinte. 1979. április 20–25-e között minden megváltozott bennem ugyanis. Ókortörténeti álmaim voltak addig, tán mert ez téma volt a történelmi tananyag elején, s én mindent – Hahn István kicsi könyveit (*Az idő sodrában, Istenek és népek*) is – bemagoltam róla, amit

helyben (a zalaegerszegi megyei könyvtárban) találtam még az 1978-as fölvételi előtt. Ám pillanatok alatt új útra leltem, ami az ókor csodálatát – úgy, ahogy volt – elsöpörte. Történt, hogy Czine Mihály adott elő Móricz centenáriumban, Zalaegerszegen, s középiskolai magyartanárom, Szakál István – ezt látnod kell, mondta! – elhívott. A még ereje teljében levő Czinét hallgatva az állam is leesett, a bővölettől nem voltam magamnál szinte, hát még akkor, midőn öt nap múltán Sütő András és Czine közös estjén is a nézőtérén ülhettem Nagykanizsán. (Szakál Pista – bár „Pista” csak két év múlva lett nekem – vitt el Trabanttal oda is.)

Szó, mi szó, az egyetemig hátra levő jó négy hónapot – a katonaságtól láb-törés miatt leszereltek 133 (ezt máig számon tartom!) nap után, januárban még – Czine, Szabó Pál, Veres Péter, Tamási Áron és Sütő András könyveinek olvasásával töltöttem el (szinte mindent fölfaltam, amit az említett könyvtárban megtaláltam). Az Eötvös Kollégiumba így estem be, „sokat” tudva, ám – történelmi és morális összefüggéseiben – alig valamit értve persze. A Czine- (és a népi írói) hatás a magam (fél)paraszti emlékezetét a személyes ráismerés döbbenetével gyújtotta föl, ebben biztos vagyok, ám talajt, szerkezetet, rendet az egésznek csak az említett két kollégiumi élmény kezdett adni alighanem. Föladattudatom, ha lett – mit s mi végre tanulgatok –, ettől kezdve kezdett „gatyába rázódni” – talán. Talán, mondom, mert egy főbe kólintó felismeréssel is találkoztam addigra az egyetemen. Czine előadásain – mert rögvest az ő óráit kerestem, látogattam persze – tíz-tizenöt hallgató lézengett csupán, s én álltam értetlenül legalább két esztendeig, miközben a Kollégiumban megismert – bevallottan Czine-imádó – Szabó András (és – Forrás Kör-béli – barátai) előadásait hallgattam az Egyetemi Színpadon, néha meg (Andrist!) a szobánkban is! (Farkas Árpád, Magyarai Lajos, Dsida Jenő s mások több versét nem olvasva, hanem az ő hangján tanultam meg, s fújom máig.) Amolyan tébláboló, a maga ménkű nagyinak látszó, ám roppant „korszerűtlen” tudását az önérvényesítésre használni képtelen léleknek tetszhettem akkoriban, tudom – bár senki sem bántott-gúnyolt szemtől szemben ezért! –, a csoporttársaim „Savanyú Jóskának” becéztek a hátam mögött. Czine Mihály meg – mert talált egy a népi irodalmat akkoriban már, a nyolcvanas évek elején valószerűtlenül jól ismerő, legalábbis sokat olvasott paraszt-származékot – valósággal „belém szeretett”, s mondogattam mondogathatta is Király Istvánnak, a nagyhatalmú tanszékvezetőnek, hogy itt ez a vidéki szegénygyerek, aki kell „nekünk”.

Azt, hogy a népiséget történelmi összefüggéseiben – a Czinétől belém oltott szerelemen túl – az egész korabeli szellemi, mozgalmi, politikai térképet megtanulva érthetem meg csupán, nos, ennek fölismerését M. Kiss Sándor hozta el. 1981 szeptemberétől 19. századi irodalmat oktatót a harmadéveseknek. Bájosan 'irodalmiatlan' órákat tartott, nekem például Kemény Zsigmond és Szabó Dezső történelmi esszéit 'adta föl'. Hallhatott rólam – tudom, kitől –, mert a második szeminárium találkozáson „célratörő” kérdésekkel 'beazonosított', óra után kocsmába hívott, s menten összetegeződött velem. Czinéről beszélt, hogy mit jelentett nekik a hatvanas években, meg arról, ha be akarod futni azt a pályát,

ami neked jár, akkor Király Pistát (így mondta, Pistát!) kell keresned, mert ő az, aki segíteni tud. Minden úgy lett, ahogy elmondta. Királyt – szemérmes, tétova emberként – nem kerestem ugyan, ő szólított meg a folyosón – másfél-két hónap múlva! – 1981 novemberében, harmadévesen, s nem is eresztett aztán. A tanítványává, élete utolsó esztendeinek közeli tanújává lettem akaratlanul, és hogy így esett, nem fogom megtagadni! Azt, ahogy a Királyról elmondott búcsúbeszédem után, 1989. november 6-án a Farkasréti temető ravatalozójában Czine megölelt (ő volt a következő szónok), sosem felejttem el!

Szóval, a Kollégium, ahol kezdetben mint valami 'zárvány' éltem, s ottléte-met így is fogtam föl alighanem. Az első év után diákbizottsági tagnak választottak (szerintem a titkárrá avatott, engem nagyon kedvelő – ez kölcsönös volt! – Hajdú Zsiga volt a 'tettes'), ami nekem maga lett a nem kívánt gyötrelmem. Valami kiállítást kellett koordinálnom, amiben Vass Gyuri (SZET-es, tehát érettségi nélkül az egyetemre került idősebb hallgató), a kétkezi munkában nálam jóval gyakorlottabb másik 'felelős' semmiben nem – legfőlőbb, ha kértem, dirligálással – 'segített', így festék, papírok, s tudom is én, mi minden után kellett szaladgálnom napokon át. A kiállítás létrejött valahogy, a DB-tagságból viszont elegendem lett, ahogy Hajdú Zsigának is a vezérségből nemsokára (egyetemi időm-ben ő volt az egyetlen, aki két évig bírta e tiszte), s a következő esztendőkből kezdtem önazonossá lenni a Kollégiumban valamennyire, a Várban, a Szentháromság téren immár, ahova – fölüjítás miatt – a hallgatóság nagyobb részét költöztették 1981–83 között.

Két barátot adott az Isten ott (az egyiket már másodéven, a Ménesi úton), akikre számíthatok azóta is, s akikért – jó nagyot mondok! – mindenre képes lennék akármikor. Wild Robi az egyik – magyarországi német, de magyarnak is tökéletesen megfelel nekem –, Pelyach Pista a másik, akit meg – állítja! – az említett 1979. októberi kollégiumi történeesztalálkozó indított arra az útra, amelyen az egyik legismertebb mesterré lett régóta már. Mit adott nekem az Eötvös Kollégium – minden „tudományos” hajbókolást megelőzve –, e két embert tudom a legjobb szívvvel megnevezni alighanem. Minden más mellézköngé, ha a hírneves könyvtárról, tanárokról, ösztöndíjakról, tudományos esélyekről – igen valószínű, hogy joggal – regélő, mindezekre hálatelten emlékező sokaknak ez tiszteletlenségnek tetszhet, akkor is. Nekem a Kollégium e két ember barátságát jelenti egyértelműen 'pozitív értelemben', amíg élek, és soha semmi nem írja felül bennem ezt. Az sem, amit leírok, a következő oldalakon.

1983 őszétől a fölüjított Ménesi úti épületben laktunk újra, én a két baráttal immár, a 232-es szobában, a második emeleten. Ötödévesek lettünk (jó, Wild Robi csak negyedéves), nem volt 'felettünk' senki se már, ha legboldogabb éve-met kéne megnevezni, nem tudnék másra szavazni, holott életem legbrutálisabb, lényegében személyes gyávaságból vagy inkább 'félős' határozatlanságból fakadt melléfogása – kiderült később – is pontosan az 1983/84-es tanév végére tehető. Elképzelhetetlenül rendetlen volt a szobánk, Pelyach Pista már házas-emberként hazajárva vasárnap esténként egy félliteres unikummal állított be

minden alkalommal (ezt a héten elszopogatjuk rikkantással – ám fél órán belül természetesen elfogyott!), s várta első gyermekét. Mi, Robival – baráti szeretettel gonoszkodva – eszeveszetten szurkoltunk, hogy a kicsi érkezése november 7-én legyen, ám Gergő, kitartó gyermekként (harmincnyolc éves, kiváló rádiós ma már) csak tizedikén jött a világra. Istenem, de örültünk, hogy mégsem 7-én!

1984 elejét írtunk, hírlett, Tóth Gábor igazgatónk nyugdíjba megy, s hogy egy vidéki főiskolai oktató – Szijártó István – kerül a helyére majd. Csak nem az, aki a Sipos Gyuláról szóló könyvet írta, kérdeztem magamtól, aztán a már baráttá lett M. Kiss Sanyitól is, aki megnyugtatót: de ő az, ismeri a hatvanas évekből még, rendes 'népi' srác, elvesztek majd vele. 1984 áprilisának végén személyesen is megismerkedhettünk. Egy értelmiségi találkozót kellett az Eötvös-napok zárásaként 'moderálnom' ötödévesként nekem, aki addigra (mert nem volt senki 'fölöttem' már) többek képzeletében, másoknak meg ellenszenvesen – ezt gondolom – a kollégium egy hangadó felének társasági-szellemi központja lettem. Aki nemcsak a tudományban 'van elől' (fölkértek – az irodalomtörténet-írás történetét az egyetemen tanítva 'reám csodálkozott' Bodnár György, valamint Rónay László –, hogy a magyar irodalomtörténet 1945–75 prózakötetébe portrékat írjak, s nyílt titok volt, hogy Király Istvánék is 'kiválasztottak'), de a bulikban, s az elég sűrűn megesett – nem mindig szép, ám fölöttébb hangos – dalolásokban is. Megértem ma már, hogy a pihenni s inkább tanulni vágyóknak nagyon-nagyon nem tetszett ez a módi, s szégyellem így öregezőben, de e 'szerep' mintha még imponált is volna akkor nekem.

Elég az hozzá, hogy hiába diplomáztam 1984-ben, még három évig e neves intézmény lakója maradhattam, amolyan szeniorként, nevelőtanárként, akár-miként. Kinek, kiknek köszönhetem, nem firtatom, Tóth Gábornak a leköszönő s Szijártó Istvánnak, az új igazgatónak biztosan, no meg Őze Sándor, nálam fiatalabb kollégiumi társamnak is talán, aki amolyan ifjabb hangadóvá növe ki magát, ragaszkodott hozzám. Lényegében ingyen lakhattam a fővárosban, 1985-től már tudományos ösztöndíjasként, egyetemi oktatónak 'kijelölve'!

Az biztos, hogy innét kezdve értettem meg valamit (visszafelé is!), amiben M. Kiss – 1984 februárjába kezdődött, s 1990 májusáig tartott – rendhagyó kollégiumi szemináriumának igen nagy szerepe lett. Hogy Arató Gyuri fölcsatánása, a népi irodalom hatása, az Egyetemi Színpad több előadása, a hébe-hóba olvasott illegális irodalom mit jelentett a 'megvilágosodásban,' nem tudom (sokat persze), de azt igen, hogy M. Kiss órája – noha több mint két éve ismertem már őt – szép lassan új dimenziót nyitott nekem. Hihetetlennek tetszhet, de a találkozások este 7-től 11-ig tartottak általában, feladott olvasnivaló nem volt, de majd mindenki lelkesen készült az órákra, mint egy megbűvölt kisiskolás. Soha korábban nem olvastam egy-egy alkalomra ennyit, önkéntesen csupán. Mindent, ami nem volt az óra témája, abból is, noha senki sem kötelezett erre! Ma már elmondhatom: arra, hogy mindig a történelem érdekelt jobban, s nem az irodalom – mint nyelvi-poétikai-esztétikai jelenség – története, ekkor jöhettem rá újra.

Ha az Eötvös Kollégium nyolcvanas években (inkább a második felében) való 'történelemformáló' szerepét firtatom, én csak az M. Kiss-szemináriumra tudok kilyukadni minduntalan, ami a 'nagy történet' felől nézvést észrevehetetlen volt persze. Maga az óra M. Kiss 1983. őszi – a szárszói találkozó negyvenedik évfordulója alkalmából megesett – előadásából nőtt ki, s hogy lett egyáltalán – mármint a szeminárium –, az Tóth Gábor 'bátorságának' is köszönhető volt alighanem. Mert latens szellemi összeesküvéssé vált az egész hamarosan, legalábbis mi, résztvevők, így éltük meg a történetet. Hogy létezik magyar ellenzéki mozgalom, akkor, 1984-ben tudtuk persze már, az emigráns történelmi könyveket kerestük egyre (nekem M. Kiss adott a kezembe példányokat, ha tudott), még a *Beszélő* egy-egy száma is a kezünkbe került, aztán, ahogy ment az idő előre, 1985–86-tól a történelmi tanúk, szereplők némelyikével is megismerkedhettünk személyesen. Mert a szeminárium a két világháború közötti szellemi-társadalmi viszonyok 'rendhagyó' tárgyalásával kezdődött ugyan, ám az akkori 'hősök' 45 utáni sorsa került szóba hamarost, no meg az, mi lett a szándékaikkal, törekvésekkel az új világban. Kiderült, hogy a magyarországi jövőről nem kommunista módon gondolkodókat az új rend hogyan 'szalámizta,' tiltotta le, vetette börtönbe, üldözte el, küldte Recskre, és így tovább, hogy mit tettek, ha tehettek 56-ban és utána, s miként élnek, emlékeznek arra, amit közös történelmünknek nevezhetünk. Istenem, ha arra gondolok, kikkel találkozhattam akkor, szinte ma is megfagy (vagy felforr?) a szívem. Mert M. Kiss hozta, akiket hozni tudott rendületlenül, akikkel szellemi kötőfék nélkül beszélgethettünk órákon át. Kéri Kálmánt például – őt első kísérletre 1985-ben vagy 86-ban letiltották még! –, az egykori vezérkari ezredest, az 1990-es országgyűlés – ezt nem tudhattuk 1987-ben – korelnökét, aki háromszor négy-öt órán át mesélt nekünk, s aki a kollégium csodás – a hallgatók számára még közös vacsorákat is igaz lelkesedéssel szervezett! – portásával, Schilling Aladárral, az 1941-es kerékpáros zászlóalj egykori tizedesével az óra előtt a portán összeölelkezett. Emlékszem, Aladár bácsi a bokáját összecsapva jelentkezett Kéri Kálmán előtt, mire ő „szervusz, kérlekkel” válaszolt, az akkor hetvenöt éves 'kiszolgált katona' meg elalélt. „Ezek ott a portán – mondta M. Kiss Sanyi nemsokára – úgy beszélgettek, mint akik elkezdik megnyerni a második világháborút!” Tényleg így lehetett, s Aladár bácsi minden találkozóra egy-egy pezsgőt hozott.

S hallgathattuk Hegedüs Andrást, Vásárhelyi Miklóst, Demény Pált, Varga Lászlót, Püski Sándort, Ráczy Sándort, több recski foglyot s a 45 utáni magyar történelem számos, korábban – s még akkor is – hallgatásra ítélt tanúját. Őket mind-mind M. Kiss Sanyi hozta el nekünk. (A szeminárium minden résztvevőjével – a lányokkal is – tegeződött a korkülönbség ellenére.) 1988. október 23-án – tán hogy ne legyünk szem előtt – Recskre vitt el bennünket, ahol Benkő Zoltán egykori rab kalauzolt minket az ÁVH-s kényszermunkatábor területén, a magunkkal vitt koszorút Karácsony Zoli egy magas fa tetejére akasztotta fel, s mi azzal a megnyugvással tértünk haza, hogy a történelemmel találkoztunk, s valami apró 'jót' is tettünk.

Nem voltam kollégiumlakó ekkorra már. Tudom, 88 nyaráig (a Tudományos Minősítő Bizottság ösztöndíja lejártáig) maradhattam volna még (talán), ám egy bennem mindent máig fölforgatott-megváltoztatott trauma nyomán az eseményekkel 'sodródva' megnősültem, s – mert „a kollégium vezetése nagyobb részének és a diákság egy részének elege lett a Pál Jóskából”, a szemembe mondott hír szerint, így takarodnom illett – ki is költöztem 1987 augusztusában. Kisemimiztetten, üres lélekkel mentem, igen jól emlékezem erre. Mint aki az otthonát veszítette örökre el, s – tudnom kell ma már – nem is lettem soha, semmilyen értelemben az az ember többé, aki voltam azelőtt. Igaz, a világ is rohamléptekkel kezdett változni körülöttünk akkoriban. 1987. szeptember 27-e a lakiteleki találkozó, a reménybeli másik Magyarország – akkor természetesen nem tudtuk ezt – (mondjuk, egyik) születésnapja volt. Nem voltam ott – többen hívtak pedig –, egy ötödéves leányt kísértem a repülőtérré azon a napon (mert ezt gondoltam sokkal fontosabbnak!), aki Franciaországba, több hónapos rész képzésre ment. Ma is ott él, sorsával megbékélve, s ez az én bűnöm.

Nem lettem többé a 'régí' már tehát, de a Kollégiumon – tétován, emlékeket őrizve – rajta maradt a szemem még évekig. Tartott M. Kiss szemináriuma is 1990 májusáig. 1988 őszétől a vendégek nagyobb részét az új pártok emberei adták már inkább: Bíró Zoltánt, Csapody Miklóst (MDF), Szabó Miklóst (SZDSZ), Tirts Tamást (Fidesz), Varga Lászlót (KDNP) hallgathattuk többek között. A történelem s a jelenkor ebben a sodorban végleg összeért, bőrünkön érzett valósággá lett a história visszavonhatatlanul, ám 90 után – szemináriumi keretben – nem volt miért találkozoznunk többet. Úgy 1992–93-ig be-bejártam, akadt, hogy tartottam óraféléket, 1989 szilveszterén éjfélkor lelkesedést mutatva szónokoltam, de megszólaltam, midőn bölcsőbb lett volna hallgatni, akkor is. Minden megváltozott!

Mit írhatnék, összegzésféleként, a tudalékoskodás szándéka nélkül? Mi történt ott velem, mi nekem a Kollégium – az elmondottakon túl –, nemigen bírom bevallani, hisz mélyrétegében, tényszerű részletességgel – egy-két barátom és a gyermekeimen kívül – ez már végképp nem a világra tartozik. Az biztos, hogy életem legfontosabb tere volt, a nyolcvanas években velem megesetteket nélküle leírni nem tudom. Akkor sem, ha emlékeim rendhagyók talán, ha a fontos dolgokat nem a sokat emlegetett terek, alkalmak adták elsősorban nekem. A neves könyvtárban például, amit oly hálával emlegetnek legtöbben, én 1979–84 között két-három alkalommal fordulhattam elő talán. (A legélesebb emlékem: egyik felsőbb éves az *Irodalmi Újság* 1956. november 2-ai, forradalmi számát tette elé.) A kari olvasóban meg a Széchényi Könyvtárban ücsörögtem inkább. Miért alakult így, nem tudom megmondani. (Illetve meg tudom mondani, de ez a kényelmességi szempontról szól csupán. Napközben az egyetemhez voltam – így az említett könyvtárakhoz is – közelebb, s amikor hazaértem, az intézet könyvtára már bezárt általában.) Az M. Kiss Sándorén kívül kifejezetten kollégiumi órára pedig csak egyre, Szigethy Gábor elsőként látogatott műelemző szemináriumára emlékezem örömmel máig. (Említhetném Szörényi

László találkozóit is, de ott pár alkalommal fordultam elő csupán.) No meg a Katona Tamással – az említett 232-es szobában! – hetente megesett összejövetelekre persze, ami a csodásan baráti és derűs hangulat miatt volt számomra inkább érdekes, igaz, a négy (!) rendszeres hallgató közül ketten (Pelyach István és Hermann Róbert) az ottani téma – 1848/49 és környéke – országos tekintélyévé lettek azóta, s ez nem rossz arány, ha belegondolok. Meg néhány – egy-egy alkalomra szóló – ‘politikustalálkozó’ ugrik be még: hogy Aczél György, Óvári Miklós, Péter János beszél-beszél hozzánk, igen tanulságosan a párttörténetre nézve, de teljesen hiteltelenül. (Máig sajnálom, hogy Marosán György az én időmet megelőző valamelyik esztendőben járt a Kollégiumban – no, őt nem hagytam volna ki!). Járt még a Bethlen Alapítvány vezetősége is nálunk (Bíró Zoltán, Bakos István, Für Lajos), ám ez később, tán 1986-ban lehetett, s celebráltam – de nem szerveztem, abban javíthatatlanul béna voltam s vagyok – néhány beszélgetést (*Forrás* kecskeméti folyóirat, Bibó István, Balczó András, Balázs József, Kovács István) én is. Ennyire emlékezem.

Akárhogy erőlködöm, úgy látom, mintha a szakmainak nevezhető gyarapodásom kilencven-kilencvenöt százaléka – az M. Kiss-élmény kivételével – az egyetemhez kötődne elsősorban, míg a Kollégium afféle óvó, körülölelő, érzelmi és szellemi biztonságot, a szeretetben élés roppant tanulságos lehetőségét adta inkább nekem, 1986/87 fordulójáig biztosan. Amit – hogy hiteles értelme s emléke legyen mindörökre – tán el is kellett még akkor és úgy (!) veszítenem.

Az élet gyakorlatias készségeket követelő felében nehézkesen mozgó ember voltam, s maradtam máig, ráadásul mintha kortársaimnál mindig idősebb – nem érettebb! – lettem volna valamivel. Úgy értem, nem a saját, de nem is az előttem járó, hanem az azt megelőző nemzedékkel tudtam jobban szót váltani, szót érteni. Akkor konkrétan a Czine Mihály, Király István, tehát a fényes szelők generációt jelentette ez nekem, lehet a korosztályomban való latens kívülállásom, az önérvényesítő képesség látványosabb hiánya ebből is következett. Miért írom ezt?

Tán mert a nyolcvanas évek Eötvös Kollégiuma értelmiség-, mentalitástörténeti vagy szociológiai erőtere hitelesebb leírására nem igazán érzek se hajlandóságot, se tehetséget, ezért. Szentül meg vagyok győződve, hogy abban az időben is késve reagáltam mindenre általában. Azt, hogy a hatvanas évek közepén vagy később születettek agya másként jár, például szintén késve, csak a kollégiumba vissza-visszajárva vettem észre igazán. Azt, hogy ők, 1983–85 táján érettségizve nem a kádári kor ‘gyermekei’ már igazán, hogy tudatukat, reflexeiket nem az az idő hordta ki, hogy az új kihívások új készségeket neveltek föl bennük. Ezen akkor meglepődtem, tán meg is riadtam, hisz amit tapasztaltam, ismeretlen – átéletlen! – volt számomra addig, noha tudtam, hogy maga a jelenség korábban is – a történelemben mindig! – létezett. Szóval, azt vettem észre, a ‘karrier’ számukra nem szégyellni való szó már. Sőt!

Rossz volt-e ez a váltás mindenestül, nem tudom – akkor hittem, hogy igen, ma már nem hiszem, legalábbis nem ‘mindenestül’ –, de látni azt például,

hogy a Soros Alapítvány Kollégiumban való megjelenését követően milyen módon kaptak az utazási lehetőségek felé a 'szürkék' is, meghökkentő volt nekem. Pontosabban az, hogy a minőségérzéknek, az önismeretnek s a számomra természetesnek tetsző szemérmességnek mennyire híjával vannak némelyek, néhanap. Hogy jön az új világ, ami mindazt elsöpri, érvényteleníti, zárójelbe (egyben nevetségessé?) teszi, amiért én is annyira útnak indulni akartam a falumból 1978-79-ben, alig nyolc-tíz évvel azelőtt.

Már több mint három évtizede, épp krisztusi ideje ennek, ha jól számolom, az evilági megváltás reménye nélkül – egyelőre még. Én 'hazataláltam' közben, újra a falumban élek, mint erős negyven esztendővel azelőtt. Igaz, egyedül, ám a két barát örökre megmaradt!

Szente B. Levente

Amikor a költők

Szócs Géza emlékére

a költők
ha elbeszélték az istenek viselt dolgait
egymásnak esnek
úgy támasztják meg egymást
mint máglyában a derék fák
égnek-földnek szálegyenest

a költők
ekkor már nem is költők lesznek
hanem tűzbe néző öreg csillagok
mert fő a mértani arányosság – mondják
és nevetnek

a költők
nem hódolnak és nem lesznek lobogók többé
nem élük újra a világ éden előtti történetét

mi végre mindez – kérdezik az emberek
avagy őrzőink lettek-e ők kik szerelemmel szerettek

de a költők
már csak egymásnak felelnek
szelíd kérdésekkel elköszönnek

SZENTE B. LEVENTE (1972) költő, újságíró. Legutóbbi verseskötete: *Csillagtitok* (2019).

Elfeledett

(egy rossz emlék-érzés takarásában,
eredménytelenül)

mivé lettél
amikor tóvá tettél

sivár fekete érc-sötét
csend ül bennem – öröklét

minden halált érzékelek
egyre kevesebbek leszünk

fény-árnyék levegő-földek
mint a hőmérséklet

lappang-e benned alamizsna
álom-átok – meg sem kérdezem

szemeiden át vakon kilátok
tükörképből üvölt – kiáltok

belém marnak recsegő-locsogó suttogások
hideg haltetek a szó-emlékek

áramütések

Vallomások a Sárgaház folyosóján

(lapszéljegyzet)

rút dalnoka
kimért rideg ész ellen –
múzsák felemás csókja
szédített el

ahogy szerelembe estem
olyan lettem
mint a befejezetlen vers
hiányosságában kiteljesedett vég
eszeveszett forróvérű rém

szájpiros szívemet megdobogtatta
minden betűszálka-szótag-hangod
hogy egyre közelebb kerültem hozzád
megéreztem a befogadást
mert nincsen tovább

akkor még egyetlen tükörszilánk védett
amikor belenéztél csak te tudtad
rajtam kívül bennem mit láttál

Szabó Zoltán: *Összeomlás*¹

2020 júniusában olvastam Szabó Zoltán művét (Járfás Ágnes francia fordításában *L'Effondrement* címmel jelent meg Párizsban, az Exils Kiadónál, 2002-ben – a ford.). Talán ugyanolyan forró nyárban, mint amilyen az az 1940-es volt, szerencsére korántsem hasonlóan drámai körülmények között. Igaz furcsa, nyomasztó időszakban; megszorítások, szorongások idejét éltük, de mindez messze volt attól, amit akkor érezhettek az emberek, amikor 1940-ben a térdre rogyott Franciaországot megszállták a német csapatok.

Egyhuzamban olvastam el a könyvet. Futott rajta a szem, magával ragadó, lenyűgöző olvasmány volt. A regény, mint egy antropológus naplója, időrendben követi az eseményeket, az elbeszélő útját Párizstól Dél-Franciaországig. Leírását találkozások, váratlan események, néprajzi-szociológiai érzékenységgű leírásai, megjegyzései tagolják. Az éles szemű megfigyelés és a valóság pontos visszaadásának képessége, Szabó tudományos látásmóddal párosult árnyalt, érzékeny szépírói stílusa juttatja el az olvasót a valóság megértéséhez.

Az *Összeomlás* lapjain átérezzük a történelmi pillanat jelentőségét, amikor a régi világ alapjai meginognak: azé a világe, amely az első világháború tragédiája után megtalálni vélte elveszett egyensúlyát. Azé az Európáé, amely öszszeroppan az ajtaján dörömbölő háború csapásaitól. De azé a Franciaországé is, amelynek tán örökre eltűnő életörömét, szépségeit olyan csodálatosan írja le Szabó. Megérezzük azt a pillanatot, amikor egy ország, amelyre hajdan az európai szellem egyik világítótornyaként tekintettek, elveszti illúzióit, és amelyet összezúz a történelem valósága, azt az első világháborúban diadalmas országot, amely még ebben a pillanatban is hisz a legyőzhetetlenségében. Vele szemben pedig ott feszül egy hihetetlenül erős, modern háborúra felkészített, csúshadiiparral rendelkező Németország, amely a Szudéta-vidék elcsatolásával jelentős demográfiai fölénybe is került Franciaországgal szemben.

FRÉDÉRIC RAUSER (1964) a budapesti Francia Nagykövetség kulturális tanácsosa, a Francia Intézet igazgatója, aki idén nyáron búcsúzik állomáshelyétől.

1 A szöveg Szabó Zoltán *Összeomlás* című műve (Kortárs Kiadó, 2020) első könyvbemutatóján, a Francia Intézetben elhangzott előadás szerkesztett változata.

Szabó Zoltán drámai korszakról írt könyve ugyanakkor útinapló is. Nemcsak Franciaország számos vidékét, tájait és lakóit fedezzük fel vele, de az újságíró-elbeszélő megállóinak fogadóit, kis kávéházait is, gyakran egy-egy pohár helyi borral megkoronázott gasztronómiai beszámolóktól kísérvé. Ezek a leírások megerősítik az akkori francia életminőségről kialakított képet, s amelyeket a magyar író – Franciaország és a franciák őszinte híve – oly nagy kedvvel tár olvasói elé. A fiatal magyar a végigkövetett tragédia és az őt vándorútján érő ismétlődő nehézségek ellenére nem vonja meg magától az asztal örömeit. Némi mosollyal állapítottam meg magamban, hogy míg kezdetben – tán magyar gyökerei miatt – szívesebben ivott egy-egy pohár fehér bort, a megtett úttal változott az ízlése: Nizzába érve engedett a rozé csábításának. A déli vidékhez való alkalmazkodás, a felfedezés igénye vagy az egzotikum iránti vágy, ki tudja?

Ezek a mozzanatok, amelyek a kiobbant háború súlyához képest első olvasatra jelentéktelennek tűnnek, kiemelik az elbeszélő kötődését a francia életstílus mindennapjaihoz. Így kap mélységet az a később megfogalmazott fájdalom, amelyet az elvesztésekor érez. Szabó Zoltán ebben Stefan Zweiggel rokonítható, aki oly nagyszerűen írta le *Búcsú a tegnaptól* című művében egy korszak, egy társadalom eltűnését. Gondoljunk a két háború közötti francia filmekre, René Clair vagy Jean Renoir világára, hogy érthetővé váljék, mire gondolok: náluk a barangolás életmódot, a létezés egy formáját jelentette, a cél nélküli utazást, kószálást, a fölösleges dolgokkal való foglalkozást, mint ahogyan a gyerekek töltik komolytalan játékkal az időt. A fiatal magyar író ezt a létállapotot emeli értéké, tekinti egyenrangúnak a Humanizmus és a Felvilágosodás századának örökségével. Európában ez az életforma adott az angol „Enlightenment” jelentésen túli sajátos kisugárzást Franciaországnak.

Az *Összeomlás* visszavezetett családom történeteihöz is, nem részleteiben, hanem lényegét tekintve: az összeomlást („a bukást”) ők is, mint minden francia a nemzet óriási sebeként, a kollektív büszkeség és az elszenvedett fájdalmak nehéz próbatételeként élték meg. A két ág az ország két távoli szegletében élt, s még ha személyes életükben sok is a különbség, sorsuk megvilágítja azt, ami sokakéval volt közös, s amit Szabó Zoltán oly nagyszerűen írt le művében.

Az apai ág elzászi, az anyai Dordogne-ba való: Dordogne a Franciaországot képzeletben kettészelő átló túlsó végén fekszik, közel az óceánhoz. Apai nagyanyám, aki engem is nevelt, mert a szüleim mindketten dolgoztak, 1901-ben német állampolgárként született. 1918-ban francia lett, 1941-ben megint német, majd 1945-ben újra francia. Hadiözvegy volt, Franciaország felszabadulásakor halt meg férje, a nagyapám, aki a nemzetközi Vöröskeresztnél dolgozott. A sors kegyetlen fintoraként az elzászi kisvárosra zúdított szövetséges bombák egyike ölte meg.

1940-ben, a német csapatok előrenyomulásakor nagyanyámnak is útra kellett kelnie, hogy Közép-Nyugat-Franciaországban találjon menedéket, három kicsi gyermekkel és egy negyedikkel – az én jövendő apámmal – várandósan. Egy Limoges melletti tanyán várta őket a befogadó család. Úttalan utakon, néha kis

szerencsével vonaton, gyötrelmes és veszélyes volt az utazás. Volt, hogy árokba kellett vetniük magukat, mert német repülők húztak el fölöttük. Azt hiszem nagyanyám és a gyerekek nem éltek meg géppuskatüzet, bár ebben nem vagyok biztos. Nagyanyám, Louise, akit nagyon szerettem, soha nem beszélt róla, mint ahogy a háború egyéb szörnyűségeiről, az elszenvedett tragédiákról, az eltűnt családtagokról sem. Gyermekkoromban csak sejtettem, milyen nélkülözésben élhettek, mert evéskor rendszeresen hallottam tőle: „ne hagyj semmit a tányéron, nem tudhatod, mit hoz a holnap”.

Viszont esténként a barátságos tűz körül más öregek meséltek. Franciaországot átszelő útjukat, a szabad zónában töltött hónapokat idézték meg. Idegen-ségérzést és kölcsönös furcsálkodást emlegettek. Az elzásziakat befogadó dél-nyugati franciák nehezen értették a franciául rosszul beszélő keletről érkezőket, ismeretlenek voltak számukra a szokásaik; s a befogadottak is különösnek, idegennek találtak sok mindent házigazdáiknál. Akkoriban még ritkán keltek útra az emberek, az egymástól távoli vidékek mintha idegen országok lettek volna. Ez tetten érhető Szabó Zoltán könyvében is: a földrajzi távolság életmódbeli különbséget is jelent Párizstól Poitiers-ig, Poitiers-től Bordeaux-ig, majd Bordeaux-tól Nizzaig.

Azon túl, hogy a családok, amelyeknek oda kellett hagyniuk otthonukat, földjeiket, átélték a történelem e rettenetes pillanatát, óhatatlanul megismertek más életmódot, szokásokat, kinyílt előttük az ország, amely ma már a létező különbségek ellenére sokkal egységesebb.

Az ország teljes megszállása után nagyanyám visszatért Elzászba, immár a közben megszületett csecsemő apámmal együtt. Újabb kimerítő utazás, de most már többször vonaton, mint az odaúton. Aztán a megszállás okozta félelmek, újabb nélkülözésekkel teli élet, amelynek mégiscsak mennie kellett tovább.

Az *Összeomlás* történetével és elzászi családom exodusával egy időben, több mint 1000 km-re onnan, Franciaország túloldalán, délnyugaton, jövődő anyai nagyapámat, a francia hadsereg tiszthelyettesét a frontra küldték a Párizs felé közeledő német csapatok megállítására. Tüzéerként szolgált, és egyetlen dolgot mesélt el a háború e pillanatáról. Ahogy a front közelébe értek, parancsot kaptak a hátraarccra, a visszavonulásra anélkül, hogy akár egyszer is összecsaptak volna az ellenséggel. A német hadsereg előrenyomulása gyors volt, és eltiport mindent, ami útjába került. Arról nem is beszélve, hogy Sedant megkerülve Párizs felett harapófogóba szorították a francia csapatokat. Nagyapám a katasztrófát, megfutamodásukat emlegetve csak annyit mondott: „1940-ben a németek csak sarkunkat látták.”

Mint ahogy várható volt, ezrede a visszavonuláskor fogságba esett. Neki a Loire-on átkelve sikerült megszöknie. Több fogoly is a folyóba vetette magát, voltak, akik megfulladtak, másokkal német golyó végzett. Apám néhány társával megmenekült. Visszatért szülőföldjére, Dordogne-ba, „elrejtőzött a hegyekben”, ahogy Franciaországban mondják, azaz csatlakozott az ellenállókhoz, majd De Gaulle tábornok szabadcsapataihoz.

Sajnos ennél többet nem tudok, további részleteket nem ismerek. Nagyszüleim keveset beszéltek a háborúról, s akkor is inkább gúnyosan vagy viccé oldva a történeteket. Soha nem említettek tragikus mozzanatokot nagyon ritkán halált vagy szenvedéseket. Az mégis megmaradt bennem, hogy 1940 tavaszának, nyarának rettenete emlékeikbe vésődött, kifordította mindkettőjük életét. Ezt az érzést, egy világnak, az élet apró és fontos dolgainak az eltűnését, összeomlását ragadta meg tisztán, átélhetően könyvében Szabó Zoltán.

Az *Összeomlás* jelentős mű, amelyet korunkban még figyelmesebben kell olvasnunk. A modern Európa meghatározó pillanatának látéletét tárja elénk. Nekünk, franciáknak különösen izgalmas, ahogyan egy művelt, érzékeny, hazánkat, történelmünket, kultúránkat jól ismerő fiatal magyar lát bennünket, s rajzolja a miénktől eltérő nézőpontból különösen éles szemű, pontos képet történelmünk sorsdöntő pillanatáról.

Mai bizonytalan korunkban, amikor számtalan új veszéllyel kell együtt élnünk, ez a könyv arra figyelmeztet, hogy a történelem nem tanulság nélkül való. Az *Összeomlás* az első oldalaktól kezdve pontosan érzékelteti azt az általános felelőtlenséget, azt a biztonságérzetet a hírek hallatán, amelyet aztán előrelátás és szervezett felkészülés híján a tények kései tudatosítása és általános pánik követett. Anélkül, hogy vázlatos és nagyon személyes történetemet egy egész közösségre érvényesnek tekinteném, azt felelősséggel állítom, hogy minden francia család megszenvedte az összeomlást és következményeit.

S még ha könyve utolsó összegző oldalain Szabó Zoltán újra megidézi a korszak, egy életforma eltűnését, hozzáteszi azokat a sorokat is, amelyek Európa kultúrában, művészetekben, egymásmellettségben gondolkodó népei számára közös reményt jelenthetnek. Azt a közös reményt, amelyet a Felvilágosodás századától öröklött értékek teremtettek, s amelyek Franciaországból jutottak el a világba. A könyv utolsó mondata fejezi ki a maga teljességében a magyar író máig visszhangzó gondolatát: „Hiszek abban, hogy a francia Szépben, Igazságban nem kell »csalódnunk« majd. S ha tudtuk eddig, tudnunk kell ezután is: ha Franciaország nem adna több oltóágot, Európa fája keserűbb gyümölcsöt teremnének.”

Fordította: A. Szabó Magda

A. SZABÓ MAGDA (1952) a Párizsi Magyar Intézet volt igazgatóhelyettese.

Marton Réka Zsófia

Vírusvilág

30 ezer éve várja, hogy kiolvadjon.
A tibeti gleccser tühideg szorításában
Az örök fagy birodalma sem végtelen türelmű.
Merthogy tényleg igaz lehet a mondás,
Miszertint ahogy a birodalmak jönnek, úgy mennek is.
De egyszer a jég országa is feladja:
Területét szétszórattott népek helyett
Parányi mikrobák szétraajzása veszi át.
Pedig mennyi hódító keletkezését
És pusztulását végigasszisztálta:
Csak megült és fagyosan szemlélte, ahogy
Egy babiloni, egy római, egy perzsa
Vagy épp egy napóleoni impérium
Mind átvándorol a történelemkönyvek lapjaira.
Aludtál eddig?
Mi nem őrizzük többé álmodat.
Ahogy évtizedes dögöket csókol életre
A klímaváltozás hercege Csipkerózsika-álmukból,
S Szibéria földjében a fekete himlő készül új majálisára,
Úgy egymillió ismeretlen vírus készül bemutatkozni.
Vajon készek vagyunk köszöntésükre?
Vagy becsörtetnek, mintha ajtót, jómodort nem ismernének,
S lám, eggyel több bekezdés a letűnt civilizációk címszó alatt?

22. századi híradó

Szenzációs lelet az 1990-es évekből

Származó feltárt lakóház.

Na igen. „Kizökkent az idő...”

S üdvösség ide, kárhozat oda,

Bizony mi sem tudjuk helyretolni azt.

Idestova egyre nagyobb szakadék tátong

1200 és 2100 között.

Nincs az a híd, ami összekötné,

Vagy szuperhős, aki befoltozná

A történelem linearitásán esett

Eme óriási *black hole*-t.

Fekete lyuk, benne nem bolygók vagy a fény

Lelik örök nyugalmukat, hanem

A jobbágy, a céhmester, a lovag és a gepidák

Fénykora lesz csupán sötétség-részecske.

Most azonban elvakít a barokk ablakon beömlő fény,

Mely porszemcséket táncoltat a templomtér pászmájában

Maszkká színezve a homokban derengő csontokat.

Ez a jelen idő.

Magyar sors – Trianon: francia (és magyar) írók szemével

I. Aurélien Sauvageot – aki talán az egyetlen és legőszintébb magyarbarát francia – írja emlékiratainak bevezetésében: „Egy kultúra nem csupán szellemi, hanem emberi is, és megérteni csak akkor lehet, ha érzelmi indítékaival ugyanúgy megpróbálunk azonosulni, mint gondolataival. Ez az, amit megkíséreltem. Másképp nem tehettem.”¹

Valóban, nem tehetett másképpen, hiszen 1923-ban érkezett Magyarországra, hogy az Eötvös Kollégiumban francia nyelvet és irodalmat tanítson, de ekkor még nem ismert bennünket, nem tudott egyetlen szót sem magyarul, idegen volt egy idegen országban. Mi lehetett az első benyomása? Mikor szinte mindenütt, értelmiségi és polgári vagy mindennapi körökben ellenszenvet érzett, sőt gyűlöletet, szomorúságot, elkeseredettséget, amely az ország „Trianon-betegségét” jellemezte. Egyetlen nap sem múlt el, hogy ne hozták volna szóba előtte, mit tettek a franciák a magyarokkal, hogyan tették tönkre az országot, a magyarságot, mit jelentett és jelent számunkra *Trianon*.² Felelnie kellett a feltett kérdésekre, Sauvageot pedig nem az a fajta ember volt, aki elviselte a tudatlanságot. Próbálta megismerni történelmünket, gyökereinket, földrajzi elhelyezkedésünket, irodalmunkat, kultúránkat és elsősorban: a nyelvünket. Vizsgálta a múltat és a jelent, érezte a jövő szorítását, 1923 és 1931 között, amíg Magyarországon tartózkodott. De azután is, 1988-ig, élete végéig, amikor Párizsban már magyar nyelvet és irodalmat tanított, vagy Aix-en-Provence-ban, hosszú nyugdíjas éveiben, miközben emlékiratait rendezte és megírta.³ Az *Életutamban*, már szinte félig magyarként, átéli, újra éli mindezt. Sauvageot-t egy Kosztolányi féle kód vezeti: „nyelv és gondolkodás”. Kulcs számára Ady is: „Elhanyagolt véres szívünk”, magyarul hallja szavalni a kollégiumban egy diákjától. Ekkor érinti meg a magyar nyelv varázsa, különös ritmusa, tragikus, lázadó

MADÁCSY PIROSKA (1942) irodalomtörténész, Szegeden főiskolai tanár.

1 Aurélien Sauvageot: *Magyarországi életutam*. Budapest, 1988, Európa Könyvkiadó.

2 Lásd részletesen Madácsy Piroska: *Francia szellem a Nyugat körül*, 13. *L'esprit français autour de la revue Nyugat*. Paris, Lettres Hongroises – Lakitelek, Antológia Kiadó, 1998.

3 Vö. Madácsy Piroska: Aurélien Sauvageot küldetése (1897–1988). *Hitel*, 2018/12, 96–113.

dallama. Miért? „Mi az oka ennek a »büszke siralomnak«? Egy magányos, elszigetelt, mindenkitől elhagyott nemzet minden elszenvedett nyomorúságát, megaláztatását, igazságtalan sérelmét idézte fel ez a vers, egy nemzetét, mely mindennek ellenére továbbra is szembe akar szállni a balsorssal...”⁴ Az igazságtalanul megalázott nemzet csak azért is szembeszegül a végzetével. Később, mikor szüntelenül olvassa és fordítja Adyt, találkozik a magyar identitás lényegével: magyarság és európaiság, taszítás és vonzás, mindez a költői ars poetica lényege: a személyiség nem választható el a nemzeti hovatartozástól. A hazát ért csapást itt mindenki megszenvedte, és mindenki rettegte a holnapot. A magyar irodalom és történelem fáradhatatlan tanulmányozása és megismerése vezet el Sauvageot-t a megértéshez.

Élete végén, emlékirataiban leszögezi: küldetése volt, hogy tisztábban lássa a sorsunkat és végzetünket: a nyugati civilizáció keleti határmezsgyéjén. „Róma, Bizánc meg a Kelet minduntalan ezen a vidéken találkozott össze. Hogy megvívjanak, hogy kölcsönösen elpusztítsák egymást, de azért is, hogy keveredjenek egymással...” Mindebből egységes kultúra született, különleges, egyedi, nemzeti, magyar. Sauvageot még többet akar, nemcsak megérteni akarja a magyar szellemet, hanem közvetíteni Nyugat-Európának, a franciáknak, hiszen ő is „félíg magyar”, személyisége azonosult sorsunkkal. Ám rá kell jönnie, küzdelme hiábavaló: „nekünk senki se örül”, „nyelvünket nem ismerik, nemzeti hagyományainkhoz való ragaszkodásunk idegen számukra, kultúránk kettős arcát, egyediségét elutasítják”. „Trianont nem egyedül a háború előtti Magyarország gyengeségei eredményezték, hanem azok a magyar nemzettől merőben idegen, irracionális erők, melyek elszabadultak és magukkal sodorták. Nemcsak a »falut«,⁵ az egész országot elsodorta a forgószél, és nem maradt utána más, csak rom és omladék...”⁶ Megsejti, a „gyönyörű, tragikus magyar sors” egyedi és egyedüli maradhat a világban. Jóslata drámai és igaz lehet: „Ami a magyar életet... jellemzi: az az, hogy elsősorban a lélek uralja, annyira, hogy az álom fölébe kerekedik a valóságnak. Nem hiszem, hogy valaha is lett volna nemzet, mely ilyen szűkös anyagi viszonyok közt ilyen fényűző civilizációt tartott volna fenn. Ezért ragyog Budapest ma is minden fényével... Óhatatlan a kérdés: vajon meddig ragyognak még ezek a fények Közép-Európa nyugtalan egén? Mert ha ez a ragyogás valaha is kihunyna, a fényes katlan alatt újra megnyíló sötétség olyan áthatolhatatlan volna, akár egy fekete lyuk, egy mély örvény, melynek sötétje az egész európai kultúrát elhomályosítaná.”⁷

Sauvageot előérzete félelmetes, bár ő racionalista, okosan kritikus, most értelmes, hiszen sajátosan hozzákötődött, sajátosan hozzákötődött a magyarokhoz. Vajon hogyan vélekedne most Magyarország sorsáról, változott-e valami,

4 L. i. m.

5 Sauvageot Szabó Dezső *Elsodort faluját* is elolvasta!

6 I. m. 82–83.

7 L. bővebben: Aurélien Sauvageot: *Magyarországi életutam*. I. m. 392.

„az új Európa” most hogyan ítéli meg a magyarokat, és nálunk a valóság fölébe kerekedett-e az álmoknak? Nem élte meg a rendszerváltást, sem az azóta eltelt 30 évet, de nagyon sok mindent megtudott és megtanult rólunk, miközben elkészítette a máig legalaposabb és leggazdagabb magyar–francia és francia–magyar szótárt Klebelsberg Kunó miniszteri támogatásával. És örökül hagyta ránk francia követőit is, akik közül sokan írók lettek, és kötődtek hozzánk.

Mielőtt róluk szólnánk, említsünk meg egy fiatal franciát, aki 1919-ben személyesen tanúja lett hazánkban az eseményeknek. Jean Sanvignes-ről van szó, emlékirataiból (*Confidences d'un français*, 1943) a IX. fejezet francia nyelvű kézírata nemrég került elő, *Szeged egy francia szemével 1919-ben (Szeged vu par un français en 1919)* címmel Madácsy László irodalmi hagyatékából. A gépelt kéziratot Sanvignes eredetileg Dobossy László professzornak küldte megjegyzéseivel együtt 1947 novemberében, Dobossy professzor pedig továbbította Szegedre, Madácsy László magyar–francia szakos egyetemi tanárnak, műfordítónak, azzal a szándékkal, hogy magyarul ő majd megjelenti. Ám erre a szöveg politikai utalásai miatt 1948-tól már nem kerülhetett sor. Ez az elbeszélés rendkívül személyes, lírai hangvételő egy fiatal francia katonatiszt részéről, aki 1919. április 20-án egy hadosztállyal vonatra szállt, és a csodálatos Côte d'Azur-ön, Itálián, Horvátországon keresztül, még nem is tudja, hová tartanak. De a Száva mentén egyre keletebbre, majd eléri a kék Dunát, Belgrádot, Újvidéket, a Tiszát és 1919. május 1-jén Szegedet. Kapcsolatot tartanak nyugaton a szerb hadsereggel, keletre a románnal és Szegedtől északra Kun Béla bolsevik hadosztályával Budapesten. Vallomásait, a korabeli Szeged és környékének különös hangulatát, egzotikus báját, Dorozsmát, egy csárdát, a pusztát vagy a gazdag földeket és a nagyszerű terményeket, a vörösbor, a magyar ételek ízét, az emberek kedvességét, sőt egy Mariska nevű leányzó magyar nyelvi óráit idilli leírásban olvashatjuk. Természetes egy húszéves fiatalember lelkesedése, ahogyan később emlékeit talán kicsit megszépítve papírra rögzíti. Túlélte a háborút, még előtte az élet! Verset is írt erről az idegen városról *Szegedin*⁸ címmel. Leírásában filmszerűen pergeti előttünk Szeged jellegzetességeit: a széles sugárutakat, a szép hoteleket, a különleges épületeket, a komfortos kávéházakat – teraszszal és cigányzenével, a Tiszát a híddal, a romantikus újszegedi parkot, végül a keleti stílusú sétálókert szerű temetőt virágokkal és padokkal. A hölgyek szépek és vidámak, a piac tele van áruval, a kulcsín tetszetős, de mi van e mögött? Szállásuk a Honvéd téri kaszárnyában van, ablakuk a Vitéz utcára néz. Úgy érzi, ők barátságos megszálló katonák, és a nép is szimpatizál velük, a magyar tiszték ugyanúgy, mint a mindennapi emberek. Mintha nem is ellenséges országban lennének! A kereskedők és még sokan mások beszélnek franciául, az emberek műveltek, olvasottak, a könyvtáraikban megtalálható a legtöbb francia író fordításban. Sokkal jobban ismerik Franciaországot, mert a fiatal emlékiratíró leszögezi: ők semmit sem tudnak rólunk.

8 Jean Sanvignes: *Szeged vu par un français en 1919*, 9.

De sajnos, ez éppen a békekötés ideje. Már ismertek a Trianoni béke feltételei. A magyarok meg vannak döbbenve. Szemére vetik a szövetségeseknek, akik fel akarják darabolni az országukat, pedig Magyarország nem önként lépett be a háborúba, csupán az osztrák császárság függőségében, hogy területeiket szét akarják osztani az olyan kevésbé fejlett és civilizált országoknak, mint például Szerbia és Románia. „1919 e nyara óta, mérlegelem a Versailles-i események tökéletlen elsietését s a Közép- és Kelet-Európában létrehozott új mesterséges államokat, egyszóval azt a rendkívüli nehézséget, melyet okozott ez a régóta létező Keleti Probléma! Úgy hiszem, hogy a háború még nem ért véget! És valóban, újabb konfliktus következett 1939-ben, de mondhatom, Franciaország és angol-amerikai szövetségesei nagyon rosszul értelmezték a Duna menti népek problémáját, vagy még pontosabban, nem is ismerték. Nem megosztani kellett volna e területek népeit, hanem egy szabad, széles konföderációba egyesíteni, amely megszüntetne közöttük minden versengést, ugyanakkor tekintettel van sajátos gyökereikre és nemzeti hagyományaikra...”⁹ Meglátása és megjegyzései igazak, elképzelései pedig lehetnének útmutatóak! De sajnos tudjuk, az álom nem vált valóra, még 1989 után sem, Kelet és Nyugat, de még Közép-Európa országai is megosztottabbak, mint valaha... Zolnai Béla írta a *Széphalom* című folyóiratában: „A végcél tehát Európa! de: jöhet idő, amikor Európa maga is adottság lesz, tragikus sors, amibe beleszülettünk...”¹⁰

Sanvignes is, a fiatal író, miközben ellátogat a Vajdaságba, ahol elkápráztatja a magyar vidék, a földek gazdagsága, a természet és a kis falvak szépsége, újra és újra visszatér elbeszélésében a háború, Európa, Trianon, Kun Béla bolsevizmusa témájához. 1919. július 14-ét hatalmas katonai díszszemlével ünnepelte Szegeden a francia hadsereg. Úgy érzi, ez az erőfitogtatás hatással volt Kun Béla politikai bukására és a bolsevik front eltűnésére Budapesten. Végül is Magyarországon konzervatív restauráció következik!? Számára ez nem csupán jó hír, hiszen csapataiknak el kellett hagyniuk Magyarországot, ahol annyi szép napot töltött. Véget ért a háború, Franciaország a győztesek között van. Elbeszélésének melankolikus hangú visszaemlékezései az élve maradás boldogságát és a szegedi látszólagos békekesség hangulatát idézik. Mindent megszépít a múlt, még azt is, hogy ő, franciaként, részese lett egy igazságtalan, tragikus ítéletnek.

Természetesen, meg kell jegyeznünk, nem minden francia író vagy értelmiségi gondolkodik ilyen pozitívan Magyarországról. Említsük csak meg Antoine Meillet nyelvészprofesszor nevét, aki azt kívánta az egységes európai szellem érdekében, hogy a kis népek nyelvei eltűnjenek, tehát felejtsek el nemzeti hovatartozásukat, egyedi sorsukat, kultúrájukat, egységes civilizáció kell Európában. Könyve: *Les Langues dans l'Europe nouvelle* (Nyelvek az új Európában) először 1918-ban jelent meg. Többek között a magyart dirib-darab nyelvnek

9 I. m. 12.

10 Zolnai Béla: *Barcelonai kaland*. Szeged, 1930, *Széphalom*, 7-9. sz., 212-213.

nevezi, alantas helyűnek, gyökértelennek, civilizálatlannak. Miután a nemzet lelke a nyelv, evidens, hogy a magyar nemzet lázadó tudatával együtt szegényes sorsra van ítélve. Hasonló a véleménye Jean Mistlernek is, aki 1920-tól a pesti francia követségen dolgozik, és tanít az egyetemen francia irodalmat és nyelvet. Szerinte Magyarországon ismeretlen az igazi francia szellem, az emberek nem rokonszenvesek, reakciós diktatúra van, ő az elegáns francia világfi, aki lenézi ezt a barbár országot, amely megérdemelte sorsát. Mistler író is, aki később magyar vonatkozású regényt ír. Regényének címe: *Ethelka*,¹¹ mintegy parodizálva Dugonics András: *Etelkáját*, az első magyar regényt, mely a magyar nemzeti hagyományokat eleveníti fel. Mistler regénye is emlékezés, mint Sanvignes-é, budapesti élményeiről, a városról, annak hangulatáról, polgáraitól, a magyarokról. De emlékei és hangneme egészen más: gúnyos, pejoratív, amit leír hazánkról, a győztesek flegmájával és gögjével, lealázó és – ugyanakkor elgondolkodtató. Soroljunk néhány példát:

Az író a Budapesti Nyugati pályaudvaron várakozik, hivatalos minőségben, de az Orient Expressz két órát késik, majd még hármát. A vagonok feliratai már nem a régi magyar városok nevét jelzik, helyettük Timisoara, Bratislava vagy Oradea-Mare szerepelnek. November 16-án a három napja hullott hó belepte a várost. Minden szürke lett, az emberek is, mindent megölt a hideg és az éhség. Tulajdonképpen minden egyformán unalmas ebben a városban, még a szállodák is, pl. a hotel Ritz, amely fogadta a delegációikat. Ugyanaz a kulcs nyitja a szobákat, mindenki német újságot olvas, ugyanazokat a történeteket mesélik, és egyetlen szórakozásként az Operában találkozhatnak. „A különböző nemzetiségű követek ettek, ittak jó pénzért, tokajit, libamáját, de papírszalvétákat kaptak hozzá. Állítólag a románok 1919-ben minden textil-anyagot elloptak.” A Trianont követő életképek folytatódnak a következő fejezetekben is: az utcák megvilágítása gyenge, a járdák hepe-hupásak, tele vízzel, a nappalok éppen olyanok, mint az esték, minden egyforma, még a cigányzene is. De kár a politikáról szólni, hiszen 1920-ban vagyunk. Egy bugyuta szerelmi szál szereplőinek (Ethelka és Pierre) története csak arra szolgál, hogy Mistler bemutatthassa a vesztesek nyomorúságát, zűrzavarát, a hiábavaló „revans” várását, a „nem, nem, soha!” feliratok feleslegességét. A regényben csak arról mesél és szórakoztat: Budapest messze van Párizstól, és sohasem érheti utol a Nyugat eleganciáját, kulturáltságát, gazdagságát. Ennyit Mistlerről, talán túl sokat is szóltunk.

A fentebb idézett gondolatok is arról tanúskodnak: Sauvageot és követői, mint fordítók és mint nyelvészek, ugyanakkor minden erejükkel azért küzdenek: hogyan lehetne ledönteni a falakat, amely a magyar és francia nyelv-irodalmat egymástól elválasztja, hogyan lehetne legyőzni a nyelvi nehézségeket. Bántja az az értetlenség, az a közöny, amely még mindig jellemzi a francia olvasóközönséget: nem ismerik a magyar irodalmat, annak kulturáltságát,

11 Jean Mistler: *Ethelka*. Paris, 1929, Calmann-Lévy, Éditeurs.

gazdagságát. És keresi a megoldásokat tanítványaival együtt. Véleménye szerint, „Magyarország nincs is olyan messze Franciaországtól, a magyar ember mentalitása közelít a franciához. Éppen olyan nyugati, mint mi. Latin gyökerekből táplálkozott, és soha, a legteljesebb összeomlás pillanataiban sem szűnt meg résztvenni Európa szellemi életében.” Hivatástudatáról nyilatkozik Sauvageot egyrészt Bajomi Lázár Endréhez írt leveleiben, valamint egy alig ismert esszéjében: *500 éves a magyar könyv* címmel, mely saját gépírásával, javításaival és aláírásával a Petőfi Irodalmi Múzeum irattárában található.¹² Lényegében ez az esszé az alapja a később megírandó *Souvenirs de ma vie hongroise*-nak, melyet francia olvasóknak szán. „Tervezek egy teljesebb művet a magyar kultúráról a francia közönség számára. Egy olyan tényanyagot kell a nyilvánosság elé kell tárni, mely felébreszti az érdeklődést, és hírül adja, hogy létezik egy olyan civilizáció, melynek nyelve nem tartozik az indoeurópai közösséghez, és eredeti szint hozhat az európai kultúrák egyhangúságába...”¹³ „Hogy válaszoljak Ady kiáltására:

Szeretném magam megmutatni,
Hogy látva lássanak,
Hogy látva lássanak”¹⁴ – írja Dobossy Lászlónak 1975. január 11-én.

Mit is jelent magyarnak lenni? Teszi fel Sauvageot a kérdést. „Lassan fél évszázada osztozom a magyar nép minden örömében, reményében, gondjában – teljes együttérzéssel –, de nem tudom körülhatárolni azt a magyar életet, amely megigézett, ma is igézi és igézi általam a hozzám közelállókat.”¹⁵

A népek fennmaradásához meg kell őrizniük egyéniségüket, személyiségüket, saját nyelvüket és kultúrájukat. Az Európai Unió – a nemzetek kultúrájának és nyelvének védőőrizetével létezhet csak. „Mert a nyelv egyenlő a nemzettel. Nyelvében él a nemzet. Ez az elv érvényes minden országra, minden népre. Nem tudom, mit gondolna Meillet, ha élne, de én azt látom, hogy maga Franciaország is éppen ilyen védekező helyzetbe szorult egy mindent elárasztó világnyelvvel, az angollal szemben. Most talán kezdjük megérteni Kosztolányit...” és Illyést, tehetjük hozzá.¹⁶

A magyar sors, amiről Sauvageot annyit beszél emlékirataiban. Sauvageot hangsúlyozza: „Ez tény, hogy a magyar sors mindig nagyon foglalkoztatott, foglalkoztat, sőt megrendített. Mindig, mikor magyar könyveket, verseket olvasok, akkor az a benyomásom, hogy valami nagyon érdekes és nagyon

12 Sauvageot: *Le livre hongrois a cinq cent ans*, 1979. fonds fraguement. Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum Archívuma, V. 4545.

13 Sauvageot levele Dobossy Lászlónak. Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, jelzet: V. 4545/49/2.

14 Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, jelzet: V. 4545/49/2.

15 Rádióriport Sauvageot-val (Fodor Ilona, 1974. szept. 13.). MTA Illyés Archívum, 27.

16 Désiré Kosztolányi: *Défense d'une langue nationale*. Trad. László Gara. *La Revue Mondiale*, Paris, 15 janvier 1931.

tragikus esemény előtt állok. A magyar nép tragikus nép abban a tekintetben, hogy nagy tragédiákat élt át, és azt remélem, hogy majd jobb időt ismer.”¹⁷ De hogyan látják ezt honfitársai?

II. Talán érdemes néhány francia író, kritikus, magyarbarát véleményét idéznünk a magyar irodalomról, a magyarságról, és ezzel kapcsolatban Madách *Tragédiájáról* (amely a sajátos magyar sorsot is példázza), francia fordításai visszhangjáról is. Például Louis Dumur (1863–1933)¹⁸ – svájci francia író – előszavakritikája, melyet szintén a *Mercure de France* közölt¹⁹ az első francia fordításról, Ch. de Bigault de Casanove tollából. Befogadásesztétikai problémákat boncolgat: alkalmas-e még korunk arra, hogy filozófiai költeményeket ízelgessen? „Az ember tragédiája külföldről jött, és egy nagyszerű romantikából származik...” De a romantika a francia olvasó számára már nem vonzó, s bár időszerű nemzeti remekműről van szó, a távolság áthidalhatatlan a francia befogadó és a magyar mű között. Az üzenet még nem megfejthető. Sajnos a fordítás is akadályt jelent. Vagy mégsem? A *Mercure de France* számait, világirodalmi közléseit a francia értelmiség széles köreiből olvasták. Ha nem is reagáltak többen erre a prózában és meglehetősen száraz stílusban fordított műre, ha nem is vált Madách közismertté a nagyközönség számára – kuriózumként hathatott, és felébreszthette az érdeklődést másokban is. A következő fordítás, Guillaume Vautier (1866–1937),²⁰ már a 90-es évekre elkészült, de megjelenésére csak 1931-ben kerülhetett sor. Vautier 12 éves korától Magyarországon élt, Pesten érettségizett, a pesti francia konzulátuson dolgozott, majd Amerikában és Oroszországban. Könyvet írt a magyar gazdasági életéről, s magyar műveket tolmácsolt franciául. Barátja a Párizsban tartózkodó Justh Zsigmondnak, aki a *Tragédia* fordítására ösztönzi, és már egy franciaországi színházi bemutatóról álmodoznak, amikor Justh

17 I. m. 31.

18 Regény- és drámaíró, a *Mercure de France* munkatársa 3 évtizeden keresztül.

19 *Théâtre*. Emeric Madách: *La Tragédie de l'Homme traduite de Ch. de Bigault de Casanove*. Tome 21. 1897, 201–203.

20 Vautier 1866. január hatodikán született Párizsban. Szüleit korán elvesztette, s 12 éves korában Magyarországra került mint Révay Simon báró hasonló nevű fiának játszó- és tanulótársa. Gyermekkorára egy részét tehát hazánkban töltötte a Révay családnál, melynek Felső-Magyarországon két kastélya és hatalmas birtokai voltak, s amellyel kapcsolatait egész életén át megőrizte. E környezetben természetesen tökéletesen megtanult magyarul, ami lehetővé tette számára, hogy 1882-ben a budapesti Kereskedelmi Akadémiára beiratkozzék, ahol három év múlva érettségit tett. Tanulmányai befejezése után visszatért Franciaországba, és a francia állam szolgálatába lépett. Élete jelentékeny részét mint konzuli tisztviselő külföldön, főképp Oroszországban töltötte. Pályáját 1888-ban a bécsi francia konzulátusnál kezdte meg, onnan Budapestre került, minthogy a francia kormány az ottani francia konzulátushoz nevezte ki attasénak. E minőségben ismét több évet töltött Magyarországon, hol hosszabb-rövidebb ideig azután is több ízben tartózkodott. Budapestről mint helyettes konzul Krisztiániába, majd Moszkvába és Szentpétervárra helyezték át, azután mint konzul Odesszában és végül Lembergben működött. 1925-ben vonult nyugalomba, és életének utolsó tizenkét évét Saint-Germainben töltötte.

fiatalon, 1896-ban meghal. Birkás Géza szerint Justh Vautier fordítását több francia barátjának megmutatta, naplójában említést is tesz erről.²¹

A Madách-fordítás tehát sokáig, mintegy harminc évig pihen kéziratban. Az ok egyszerű. Az új évszázad, az ifjú és rakoncátlan 20. század a modern műveket kedveli, és azokat, melyek üzleti sikert is hoznak. Ugyan ki kíváncsi Franciaországban egy nem aktuális műfajra – a filozófikus–drámai költeményre, különösen egy ismeretlen magyar író romantikus üzenetére? Ahhoz, hogy a korszellem átalakuljon, érettebbé váljon, sajnos az első világháború sokkoló hatása kell. És Trianon után még hosszú évek, hogy a magyar–francia szellemi kapcsolatok némileg konszolidálódjanak. A harmincas évek kezdete alkalmas lesz erre, 1931-ben megjelenik Párizsban és Budapesten a Vautier-fordítás, egy időben a Picart kiadónál és a *Librairie Française*-nél.²² Mindez köszönhető Joseph Louis Fótinak, azaz Fóti Lajosnak, a pesti Librairie Française igazgatójának, aki magyar novellák és Ady-versek francia nyelvű megjelentetése után most Madáchcsal próbálkozik. Íme valaki a magyar–francia irodalmi kapcsolatok fellendítéséért elkötelezett magyarok közül. De ebben az évben tér haza Budapestről Párizsba Sauvageot is, aki a másik oldalról, a franciák részéről szintén mindent elkövet a magyar irodalom franciaországi megismertetéséért. És sorolhatnánk még a sűrűsödő jelzéseket: Kosztolányi Meillet-vel folytatott vitája a magyar nyelvről 1930–31-ben zajlik; ugyanakkor Kosztolányi 1930-ban lesz a PEN Klub elnöke és a francia írókkal való levelek sorjázása 1930–32 közé tehető. Bizonyos magyar–francia újságok kiadására is ekkor sor kerül (*Revue des Études Hongroises*, Paris, 1928–1935; *Nouvelle Revue de Hongrie*, Bp., 1932–1943) stb.²³ Hogy mennyire benne van a franciául is jól tudó Kosztolányi a „fősodorban”, azt a Vautier-fordításról frissiben megjelent pesti kritikája is bizonyítja.²⁴ Elragadtatással ír erről a különös gonddal készült munkáról, melyben nincs egyetlen félreértés vagy elírás. A művészi fordításnak sikerült megszólaltatnia Madách szellemét, sőt még új szépségeket is felfedezhetünk általa... Fóti Lajos is ezt hangsúlyozza a fordítás előszavában,²⁵ miközben az *Isteni Színjáték*, az *Elveszett paradicsom*, a *Faust* és a *Századok Legendája* sorába emeli a *Tragédiát*, amelyek az emberi sors misztériumát és az élet értelmét kutatják, és nemcsak egy kornak vagy egy népnek szóltak-szólnak, de egyetemes üzenetet hordoznak. Szerinte Madách költeménye a legigazabb módon emberi. Az előszóban bemutatott történelmi háttér most mélyebben átélt, megrázóbb, a Madách-pályakép hitelesebb, sőt sor kerül a *Tragédia* elemzésére is, a Madách sugallta emberi sorsot iránnyító három faktorból kiindulva: Isten, a boldogság, az erő és

21 Birkás Géza: *Az ember tragédiája és a franciák. Az Irodalomtörténet Füzetei*. Budapest, 1942, 9.

22 Emeric Madách: *La Tragédie de l'homme*. Poème dramatique hongrois. Traduction de Guillaume Vautier, Préface de J. Louis Fóti. Bp., 1931, 252. Idem. Paris, 1931, Librairie Française.

23 L. részletesebben: M. P.: Kosztolányi francia kapcsolataihoz. In: i. m. *Francia szellem*, 245–262.

24 Kosztolányi Dezső: Madách franciául. *A Pesti Hírlap Vasárnapja*, 20. IX. 1934.

25 I. m. Louis Joseph Fóti: *Préface*. Budapest, 1931.

a tudomány forrása; az ember maga; és Lucifer, a tagadás örök szelleme. Fóti konklúziója – a küzdelem nem hiábavaló: a változás fejlődést eredményez, bár generációról generációra, századról századra kezdődik minden újra: ez a sorsunk. A fejlődés ritmusa sodor bennünket előre, hogy aztán, visszahullva, újra próbálkozzunk. Az új fordítás²⁶ Madách lelkét idézi, nemcsak gondolatilag, de nyelvileg is: ritmusa, hangulata, hangzása... Fóti reméli, a francia közönség jól fogadja e művet. Így is történik – látszólag.

E fordításnak talán nem csak Magyarországon van sikere. A francia visszhang is figyelemreméltóbb, most Baldensperger²⁷ a méltató, a Sorbonne tanára. Az összehasonlító irodalomtörténet professzora felfigyel e drámai költeményre Paul Van Tieghemmel együtt. Mindketten az európai nemzeti irodalmak komparatistikai elemzésén dolgoznak, és ezúttal nem hagyják ki a közép-európai írókat-műveket sem. A *Revue de Littérature Comparée* kötetét Baldensperger szerkeszti, P. Hazard-al együtt; a másik fontos kritikai orgánomot, a *Revue Critique d'Histoire et de la Littérature*-t pedig Paul Van Tieghem (Edmond Faral az igazgató). Mindkét lap célja azonos: a nemzetközi horizont tágítása, a nagy szellemi áramlatok és a nemzeti irodalmak kapcsolatainak bemutatása. Baldensperger Madáchról írt gondolatait Radó György is idézi Birkás Géza nyomán, és a *Tragédiáról* írt legérdekesebb francia véleménynek tartja.²⁸ Baldensperger eleve elutasítja a *Tragédiára* ráerőszakolt Fausti mércét. Madách eredeti művét önmagában kell vizsgálni, és a mai befogadó szemszögéből megközelíteni. „Madách utolérte az »egészséges« nyugati pesszimistákat. Közel sem azokat, akik a tehetetlenséget sugallják az újrakezdés kényszere miatt, azokat sem, akik a visszavonulást készítik elő, látva az elérhető eredményeket, hanem a nyugati lelkiismeret (tudat) igazi megalkotóit, az »audax Japheti genuséi«-t,²⁹ amely nem tűnt el anélkül, hogy szikráit ne szórta volna el örököseiben...” Szó sincs itt a mindenkori értelemben vett pesszimizmusról vagy optimizmusról, melyet annyiszor ráfogtak szegény Madáchrá. Inkább Baldensperger felemelő gondolatairól és kérdésfeltevéseiről, hiszen Madách töprengéseit a művelt Nyugat egyetemes lelkiismeretéhez kapcsolja. Miért válnak újra és újra korrupttá, erkölcsileg züllötté a vezető osztályok? Miért, hogy minden nehezen megszerzett biztonságérzetünk már szét is foszlik, és az egyetértés hősi eszméi létrehozák az összeférhetetlenséget és a gyűlöletet? Miért vallanak kudarcot a béke szavai? Miért készíti elő a hit a hitetlenséget, a tisztesség a nagyravágyást?

26 Az előző 1896-os fordítás a magyar Millenium tiszteletére készült, de ma már – kivéve a könyvtári kutatóműhelyeket – fellelhetetlen. A kiadás díszes zöld vászonkötésű, a magyar irodalom fő műveiből készült sorozat 3. kötete, dedikált Madách portréval.

27 Fernand Baldensperger: *La Tragédie de l'Homme et les prévisions positivistes*. (Az ember tragédiája és a pozitivisták belemagyarázások). *Revue des Études Hongroises et Finno-ougriennes*, 1934, 225–228.

28 Birkás Géza: *Az ember tragédiája és a franciák*. Bp., 1942, Az Irodalomtörténet Füzetek 8.

29 Japhet merész nemzetsége (Noé 3. fia – tőle származik Góg és Magóg).

Miért és főleg minek köszönhetően lehet félrevezetni a tömegeket, és hogyan válnak az igaz gondolatok halálossá és veszélyesen pusztítóvá? Miért? Miért? Madáchot tolmácsolva Baldensperger megfogalmazza a 20. és még inkább a 21. század emberének gyötrő kérdéseit. Úgy találja, Madách méltó arra, hogy Franciaország általa ismerje meg a magyar irodalmat. Madách – a világirodalom részévé válik Baldensperger, a Sorbonne professzora szerint. Baldensperger nemcsak beszél, cselekszik is, magyar előadókat hív meg a Sorbonne-ra. *Hankiss János*, a debreceni egyetem tanára és *Molnos Lipót* 1934 áprilisában előadást tartanak Madáchról Baldensperger elnökletével. Az előadáson résztvesznek: Paul Van Tieghem és Sauvageot is. Baldensperger május 5-én interjút ad Gonda Jenőnek, az *Esti Kurír* párizsi tudósítójának Madách iránti érdeklődéséről.³⁰ Íme – a szálak összefutnak, és nem is akárhogyan. Valóságos ismeretterjesztő hadjárat folyik tehát a francia olvasók meghódítására, akik mégsem akarják felfedezni Madáchot és a *Tragédiát*, egyben a „magyar sorsot”. Baldensperger mellett Marcel Brion irodalomkritikus érvel Madách mellett. A *Marseille-Midi* közli Vautier fordításáról 1933-ban.³¹ Idézzük Brion lelkes üdvözlését, aki sajnálattal állapítja meg – mennyire nem tudnak e műről Franciaországban. „Kevés olyan műről tudok, amely a nagy emberi problémákat hasonló mélységgel kutatná, és amely ennyire aktuális és örök mondanivalót hordozna... Mégis, alig ismert Franciaországban. Remélhetőleg, az új fordítás nagy sikert arat majd...” A kritikus elemzi a mű keletkezésének hátterét, az objektív és szubjektív okokat, hogy megértsük a mű mély pesszimizmusának gyökereit. De minden reménytelenségben ott ragyog az Idea fénye, mely egyedül képes arra, hogy vezesse és megmentse az embert. A tanulság sztoikus bölcsességét az angyalok kórusának utolsó üzenete fogalmazza meg számunkra: „Tégy bátran hát, és ne bánd.” A francia újságíró tehát nagyon magasra helyezi a rangsorban Madách művét!

Így a második világháború előtt, a fentebb említett kritikáknak, illetve Sauvageot-nak és Molnos Lipótnak köszönhetően több francia író elolvassa Madách művét – sőt, a Comédie Française igazgatósága állítólag a bemutatót is vállalná egy újabb, modern francia nyelvű, a francia közönség elvárásainak megfelelő fordítás esetén. A befogadás–értelmezés–megértés folyamatáról tanúskodik egy Birkás Gézának írt levélből előkerülő francia nyelvű kézirat is, François Sauton nyilatkozata, amely a *Tragédia* felfedezéséről szól. E kéziraatra – egészen véletlenül – nemrég találtunk rá Madácsy László irodalmi hagyatékában. Sauton 1939-ben ír levelet a pécsi professzornak, Birkás Gézának, egyik levele önéletrajzi jellegű. Provençal költő, akinek a pesti La Fontaine Társaságban³² is bemutatták

30 Gonda Jenő: Filmre kellene vinni a Madách-drámát – mondja a Sorbonne világhírű irodalom-professzora. *Esti Kurír*, 1934. május 6. vasárnap.

31 Marseille-Midi, 25 oct. 1933.

32 La Fontaine Irodalmi Társaság (1920–1951), Kosztolányi D. 1930-ban a La Fontaine Társaság társelnöke, Bokor Imre (1881–1961), aki Madách Imréről 1923-ban színművet ír, a társaság egyik alapítója volt.

a verseit. És miért szeret bennünket Sauton? Mert „szeretem és vonz minden, ami szép, nemes, hősies és az emberiség, az egyetemes kultúra legszebb példáit követi. Hogyne szeretném és érteném Liszt, Petőfi, Madách, Rákóczi és Ady hazáját, akik az emberi szellem és tudás egyetemes örökségének részeseivé váltak. ... És mert számos barátom van az Ön hazájában, és nem szeretném őket elfelejteni vagy hozzájuk hűtlenné válni... És mindezt szívből mondom...”³³ Vallomás – egy magyarbarát francia költőé, aki Birkás Géza hatására a második, január 19-ei levelében Madáchról ír. Madách művét négy éve olvasta Vautier fordításában. Őszinte benyomásait szeretné közölni e felfedezéséről Birkással, akit ekkor már bizonyára foglalkoztatott későbbi, 1942-es tanulmányának terve (*A Tragédia és a franciák*). Igaz, a tanulmányban nem említi Sautont. Vajon miért? De idézzünk a szövegből:

„A magyar író, Madách Imre zseniális művét, *Az ember tragédiáját* alig ismerik a franciák. Sajnos Vautier francia nyelvű fordításának kiadása – valamint terjesztése a francia értelmiség köreiből – nem érte el a kívánt hatást. Végtelenül sajnálatos mindez. Mert Madách drámai költeménye az egyik legnagyobb és legszebb világirodalmi mű, mely az ember titokzatos sorsáról szól. [...] Azt kívánom, hogy *Az ember tragédiája* legyen állandó olvasmánya mindazoknak, akik tragikus és törekeny sorsuk miatt vagy szegénységük miatt szenvednek itt a földön.”³⁴ Sauton dicshimnuszát olvasva Madáchról egy igazi franciás fellángolás tanúi lehetünk. S azonnal megértjük, miért nem hivatkozik rá Birkás Géza az 1942-ben megjelenő tanulmányában.³⁵ Sauton gondolatai sajnos túl patetikusak, túl általánosak, árnyalt befogadói véleményt nem tud mondani. Birkás Géza konkrét elemzést is várt tőle, hiszen a professzor rendkívül precíz filológus. Nem szereti a költői fellángolásokat, az érzelmes vallomásokat. Az idézett sorok pedig ilyenek. Sauton magyarbarát volt, ezért tetszett neki a mű. Az átlag francia olvasónak azonban nem mond semmit a *Tragédia*, „akinek nincs kellő történeti és filozófiai műveltsége, olvasmányai, nem szeret elmélkedni, nem akarja problémákon törni a fejét, és óvatosan kerüli a homályt és a kétértelműséget.”³⁶ Hát még ha politikai szempontból is gyanús az a szerző... Birkás Géza levonja tehát a keserű konzekvenciákat, s úgy gondolja, a háború befejezése után majd Európában újra fellendül az irodalmi élet, ledőlnek a falak, s talán ismét időszerű lesz Franciaországban Madách *Tragédiájáról* beszélni – új fordítás, előadás színpadon, egy zseniális film... Sajnos nem így történik.

Összegezve megállapíthatjuk tehát, hogy tudomásunk szerint csupán öt francia kritikus szólalt meg (Casanove, Dumur, Baldensperger, Brion, Sauton) Madáchról, a magyar sorsról negyven év alatt, az egyik maga a fordító. S bár

33 François Sauton à Monsieur Géza Birkás, Recteur et Professeur à l'Université de Pécs, Hongrie (... Grand, ce II Janvier 1939, Madácsy L. hagyatéka).

34 François Sauton à M. Géza Birkás. 19 janvier 1939.

35 A dokumentumok Madácsy László irodalmi hagyatékában találhatóak.

36 I. m. Birkás Géza.

mindegyik kritikus a maga módján szuperlatívuszokban szól a drámáról, nem sikerül nekik áttörni a falat – a közöny falát, vagy megváltoztatni a sajátos francia befogadást, mely csak a saját gloire-jába beleillő műveket fogad el, a közép- és kelet-európai idegent nem. Baldensperger szerint azonban a mű sajátos magyar nyelvezete, legfőbb kincse a francia fordításban elvész. „Hogy csak megközelítően élvezhessem a drámát, a Mohácsi-féle német fordítást olvasgatom, amit igen kitűnőnek tartok...” (Madáchot nyelvi börtönéből a mozgókép, a film segítségével lehetne kimozdítani). A nemzetek közötti valódi kapcsolat-felvétel az irodalom és kultúra segítségével lehetséges. A magyar irodalmat pedig igazából a Sorbonne-on tanuló magyar hallgatók közvetítik a professzor számára.³⁷ Baldensperger megjegyzései elgondolkodtatók és jelzik, még igen sok tennivaló akad mind francia, mind magyar részről. A magyarok nem is késlekednek, folytatják a küzdelmet. A várakozást a továbbiakban fokozza a Párizsban megjelenő magyar irodalmat bemutató *Revue des Études Hongroises* „Madách jubileumi” száma. Minek nevezhető mindez, ha nem egy igazi magyar offenzívának a közönnyel, a meg nem értéssel és elhallgatással szemben Madách sikeres francia befogadása érdekében? Az 1934-es kötet tehát emlékszámmal Madáchnak szentelve. Az indítás egy franciáé: *Un cri de détresse* – címmel Henry Bidoutól, s a lap közöl még egy írást, Marcel Brionét, a többi szerző magyar. Henry Bidou érdekes címet adott tanulmányának: *Egy jajkiáltás*. A folyóirat szerkesztősége bemutatja Henry Bidout, a kiváló író és drámakritikust, aki egyik legképzettebb specialistája a magyar irodalomnak, és többször járt Magyarországon. Már 1934. márciu 7-én publikálta tanulmányát Madáchról a *Le Temps*-ban *A Magyar Faust* címmel. Most közzétett írása az egyik első elmélyült és értékes francia elemzés a *Tragédiáról*, mely meg akarja ismertetni a magyar színház fő művét. És hogyan? Talán azzal, hogy emlékezteti a franciákat arra, hogy nekik nincs „Faustjuk”, és az egyetemes emberi sors problémái hidegen hagyják őket. Nem lehet leragadni a „descartes-i humanista filozófiánál”... Rövid történelmi és életrajzi emlékeztetés után a szerző Fóti Lajos Guillaume Vautier fordításának előszavából idézve hívja fel a figyelmet a *Tragédia* franciaországi megjelenésére. Az 1885-ben először színpadon bemutatott mű (Budapest, Nemzeti Színház) főszereplőjének Lucifert érzi, akinek kételkedése, szembenállása, tagadása szükséges és örökkévaló az univerzumban. A kiválasztott idézetek nem véletlenek: „Te vegykonyhádba helyezéd embered. S elnézed néki, hogy kontárkodik, kotyvaszt, s magát Istennek képzei. Méltó e ilyen aggasztáéhoz e játék, melyen csak gyermekszív hevülhet? Hol sárba gyúrt kis szikra mímeli Urát, de torzalak csak, képe nem; Végzet, szabadság – egymást üldözi. S hiányzik az összhangzó értelem.”³⁸ A dráma a harcaiban elbukó, de új erővel

37 Gonda Jenő: Filmre kellene írni a Madách-drámát – mondja a Sorbonne világhírű irodalom-professzora. *Esti Kurír*, 1934. V. 6.

38 Madách: *Az ember tragédiája*, I. rész, 91–105. sor, Lucifer szavai in M. K. 13. Szerk. Bene Kálmán. Szege-d-Budapest, 1999, Madách Irodalmi Társaság, 9.

mindig felkelő, az egymást kiegészítő ellentétek örök világának feloldhatatlanságát képviseli: „az élet mellett ott van a halál, a boldogságnál a lehangolás, a fénynél az árnyék, kétség és remény”. De hát nem a romantikus kiábrándulás vanitatum vanításai ezek? Mindezt bizonyítják Sauvageot összefoglaló megjegyzései – a magyar költészetéről, zenéről, színházról, irodalomról, médiáról. Sauvageot megközelítései a magyar mentalitásról még kiadatlan, készülő könyvből valók. Jelzik a szándékot, mely majd egész életében jellemzi – hol sikeresebben, hol kevésbé sikeresen: meg kellene ismertetni honfitársait a magyar civilizáció értékeivel, hogy jobban „értsék” Magyarországot.³⁹ Franciaországban tehát Sauvageot is, aki nemrég tért vissza hazájába Budapestről, részesévé válik a magyarok offenzívájának. De kérdés: ő érti-e már, ismeri-e már a magyar gondolkodást, a magyar irodalmat, és van-e joga e közvetítő kritikához? Mindenesetre az a megállapítása, hogy a költészet elsődleges szerepet játszik a magyarok világában, nyelv és irodalom, költészet és történelem elválaszthatatlan, tökéletesen igaz. A magyar költő történelmi hivatása és szerepe vitathatatlan, a magyar költészet európai rangú, nem alábbvaló, mint a nyugati. A zene pedig univerzális kifejezőeszköze a magyar gondolkodásmódnak. Sauvageot-t lenyűgözi a magyar zene világa, eredetisége, mélysége, amely legautentikusabban fejezi ki a magyarságot. Sajnos a Nyugat csak részleteket ismer e zenéből, esetleg a cigányzenét, s hol van még Kodály, Bartók muzsikája. A Madách-dráma tehát még csupán az első benyomás szintjén van jelen Sauvageot befogadásában, messze van még a megértés, az értelmezés folyamatától. Ahhoz, hogy megértse Madáchot, a „szép magyar sorsot” is értenie kell. Majd második vallo-másában, a *Magyarországi életutamban*⁴⁰ már szinte magyarként éli át újra ezt a sorsközösséget túl időn, távolságokon. De hogy megértse ezt a kettősséget, ambivalenciát, a magyarság Európához kötődését és Európával való szembe-kerülését, ez a megértés nem teljesebben ki néhány év alatt. Ehhez egy egész élet kellett. Majd rátalál a szellemi közvetítés nemes feladatára: feloldani a magyar kultúrával szemben tanúsított közönyt. Sokszor úgy érezte, e küzdelem majdnem hiábavaló. Mégis a reményt nem adta fel, hiszen tanítványaiban tovább él ez a „reménytelen-reményteljes” misszió, pl. Roger Richard fordítja majd le újra remekül *Az ember tragédiáját*⁴¹ 1960-ban. És az ő fordításában jelen van Sauvageot mélyebb „megértése”: *Az ember tragédiájának* „pesszimizmusa” e nemzet élni akarásából fakad. A *Tragédia* igazi sikeréhez persze hozzátartozik a színpadra vitel, amely Franciaországban oly régóta késik. S itt valahol visszajutunk a kiinduláshoz – hogyan is lehetne sikere Madách *Tragédiájának* Franciában, ha még a fordítások is olyan gyengék voltak, hogy egy francia

39 Sauvageot: *Découverte de la Hongrie*. Paris, 1937, Édition Fernand Alcan.

40 Aurélien Sauvageot: *Magyarországi életutamban* (Souvenirs de ma vie hongroise), Bp., 1987, Corvina.

41 *La tragédie de l'homme*. Poème dramatique d'Imre Madách. Traduit de hongrois par Roger Richard. Bp., 1960, 1964, Corvina.

anyanyelvűnek németül kell elolvasnia, hogy valamennyire megértse a mű üzenetét? Mégis, a *Revue de la Littérature Comparée* 1934-es évfolyamának Krónika sorozatában néhány érdekes, Európa aktuális kulturális viszonyaira vonatkozó megjegyzést olvashatunk.⁴² A sok-sok erőfeszítésnek köszönhetően (háttérben Paul van Tieghem, Baldensperger, Hankiss János, Zolnai Béla) Nyugat-Európa talán kezd felfigyelni a közép-európai irodalomra: a lengyel és magyar felvilágosodott és romantikus irodalomra. Konklúzió: a kis nemzetek irodalma nélkül elképzelhetetlen a világirodalom! Az 1931-ben Budapesten, majd 1933-ban Varsóban tartott nemzetközi irodalomtörténeti konferenciák egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek az összehasonlító irodalomtudományra. És e diszciplína legnagyobb újdonsága az adott és kapott impulzusok feltárása, a nemzetek feletti összefüggések vizsgálata. Valahol itt mérhető le a fentiekben vázolt „offenzíva” távoli eredménye. Hogy mindenki megértse egyszer: egy magyar dráma is lehet az európaiság szellemi terméke. Mindenesetre, a magyar irodalomtörténészek és a folyóiratok szerkesztői mindent megtesznek azért, hogy felhívják a figyelmet Madáchra. Nem az ő hibájuk, hogy küzdelmeik süket fülekre találnak. S talán nem is a francia olvasóké. Ne feledjük, 1939 következik. Zolnai Béla a szegedi *Széphalom* mottójában ezt így fogalmazza meg: „Filozófiai elmélyülés és idealizmus, európai kultúra és a magyar régiség életre keltése...” A szegedi egyetemen – 1930 és 1945 – oktató kollégája, Sík Sándor professzor ezt a ’magyar régiséget’ mint a ’leglelke szerint magyar mondanivalót’, a ’Mohács óta legmélyebb hangot’ – „küzdés-filozófiaként” határozza meg.⁴³ A pécsi *Minerva*⁴⁴ a szellemtörténet módszerével tanulmányaiban „a történelmi gondolkodást az idealizmus és a filozófiai tudatosság magasabb fokára akarja emelni. Célja, hogy bebizonyítsa: a történelmi múlt a mi jelenünk alkotóeleme; a történelmi tudomány semmiféle módszernél nem állapodhatik meg, mert maga is folytonos, küzdés, haladás és teremtő fejlődés, mint az élet maga; folytonos újrakezdés és revízió, mely önmagunkból indul ki, és önmagunkhoz tér vissza...”⁴⁵

Hankiss János is csatlakozik a nemzetkép újrafogalmazásához irodalomkutatási modernségével.⁴⁶ Úgy érzi, magyarságképünk elnagyolt, elcsépelet, homályos fogalom, mert önértékelésünk is hiányos, negatív. Elvesztettük önbecsülésünket. Pedig, az egyes emberek s a nemzetek jellemképeit az irodalomban kell keresnünk, amely intellektuális és esztétikai vonások struktúrája. A nemzetkép korok és megfigyelők szerint változik... Pl. az egész 19. század hisz a népek jellegzetes különbözőségének fontosságában! S amikor ma a nemzetközi

42 Chronique. In *La Revue de la Littérature comparée*, 1934, volume 14, 213–216.

43 Máté Zsuzsanna: *Megérthető műalkotás?* Szeged, 2007, Lazi Kiadó, 101–102.

44 *Minerva*, 1922–1940, Pécs, Thienemann Tivadar szerkesztésében induló folyóirat, munkatársai: Eckhardt Sándor, Horváth János, Szekfű Gyula, Szerb Antal, Zolnai Béla.

45 *Minerva*, 1932, 41. sz., 149.

46 Hankiss János: *Nemzetkép és irodalomkutatás. Minerva*, 1932, 41. sz., 149–166.

együttműködést úgy képzeljük el, hogy abban a nemzeti sajátosságokra szükség van, nem ugyanezt a hitet mentjük-e át (a változott körülmények közé).⁴⁷ Kritikával kell kezelnünk az általánosságokat magyarságképünkben: az exotikumot, a gasztronómiát, a hangulati elemeket, a turisztikai élményeket, a politikai elfogultságot, a „katonanemzet”, a „pusztai ember”, a „betyár”, „csikós” jelképeket, a cigányzenét, a csárdás szindrómát vagy a magyar jellem „úri voltát”: előkelő és önérzetes, büszke és erényes – stb. Mindez ma elavult és újra gondolandó. A kultúrfőlény Klebelsbergi célkitűzése a művelt magyart hangsúlyozza, a magyar szívósságot – de ezzel sem szabad elfogultan visszaélni. Történeti és tudományos elemzéssel kell új önarcképet teremtenünk, mely irodalmi eszközökkel fejlesztett gyakorlati emberismeret alapján alakulhat ki. Hankiss szerint a nemzetkép: szimbólum, és a nemzeti jellemekből áll össze. Esztétikus és érzékeny irodalomtörténetírásában korportrét ad, az alkotók sorát, mentalitását vizsgálja, mint szellemtörténész barátai (pl. Szerb Antal). Ezért foglalkozik később karaktervizsgálattal, s a *Tragédia* kapcsán Ádám jellemével.⁴⁸ S közben Madách jellemét és nemzetképünket vizsgálja, illetve a 19. századét 21. századi szemszögből. A „magyar Ádám” egyben magyarságképünk elemző vizsgálata: mi az oka tragikus múltba fordulásunknak, a fény-árny játéknak, az újra, meg újra magunk keresésnek, a sajátos magyar büszkeségnek, majd megalázottságnak. A „pusztulunk, de nem veszítünk, csakazértis talpraállunk” magatartásnak, a „kultúr-főlénybe” kapaszkodásnak és annak a hihetetlen európai-intellektuális-értelmiségi küzdelemnek, amely a harmincas évek közepén Hankisst és baráti körét jellemzi.

Hankiss János műve, *Az ember tragédiája, a magyar Ádám*⁴⁹ (a francia nyelvű különlenyomatot Birkás Géának dedikálta) Madácsy László irodalmi hagyatékában található. Elemzésében természetesen mégis szinte láthatatlan pecsétként jelen van véleménye, gondolkodása századáról, nemzetéről, és kifejezi korának minden egyes csalódását és előrelátását. Ádám egyéniségét a 19. századi magyarság néhány jellemvonásával magyarázhatjuk. Hankiss gondolatmenete feltűnő analógiát mutat kortársának, Sík Sándornak a megállapításaival; így „*Az ember tragédiája* elsősorban a XIX. század emberének sorsa” gondolattal és „Küzdes-filozófiával”.⁵⁰ „Íme: a naiv idealizmus, amely megengedi a remény nélküli küzdelmet, a bízva bízást, a mégist. Mégis: ez a szó sajátosan hozzátartozik a nemzethez, amelynek többsége kevésbé szerencsés sorsa folytán kitartásra kényszerült a reménytelen helyzetekben, szembeszállt a halállal római módra.

47 I. m. 155.

48 I. m. 165.

49 Jean Hankiss: *La Tragédie de l'homme, l'Adam hongrois. Revue des Études Hongroises*, année 1935, Paris, 262–268. „Birkás Géának szeretettel és hálás köszönettel: H. F.” Madácsy László könyvtárában.

50 Hankiss János: *Elíziumi beszégetések, Goethe és Madách*. In *Napkelet*, 1939. aug. 8. sz., XVIII. évfolyam, 141–149.

Úgy, mint a francia gárda, mely meghal, de nem adja meg magát. Isten végső szava a »mondottam ember: küzdj és bízva bízzál« – minden egyes keresztényhez kapcsolódik a világon. De ez a magatartás, amely végső soron meghatározza Ádámot, sokkal természetesebb és meggyőzőbb lesz, amikor Ádámot magyar-ként is vizsgáljuk, akinek az ezeréves tapasztalatok határozzák meg átváltozásait. Ez az, ami megérteti velünk a pesszimistának gondolt színek optimista megoldását. A szívósság és csüggedés hangulatváltozás csak?»⁵¹

A Mi a magyar? Milyenek vagyunk? Mit jelent magyarságunk? kérdések akkor foglalkoztatnak bennünket leginkább, mikor történelmi sorsfordulatok következtében elfog bennünket a bizonytalanság, a kilátástalanság érzése, mikor gyökereinket érezzük veszélyben, mikor helyünket keressük a világban, s még mindig nem találjuk. A magyar sors vizsgálata történt és történhet kívülről és belülről, egy kívülálló nézőpontjából, idegen fölényvel vagy rokonszenvvel, illetve magunkból kiindulva önelemzéssel, önismeretre törekedve, elfogultan vagy elfogulatlanul, elmélyülten vagy felületesen. De sohasem azonos módon. Mert magyarságképünk nem független az idő múlásától, a történelem változásaitól. Teljességében van jelen mindig, benne van múltunk, jelenünk és jövőnk. S a sors néha különös játékot űz velünk – végzetesen ismétlődő és visszatérő jelenségek figyelmeztetnek, mely image-unkat karakterizálja. Babits *A magyar jellemről*⁵² és Illyés Gyula *Magyarok*⁵³ című esszéjének újraolvasata, újraértelmezése kézenfekvővé teszi a kérdést: vajon hogyan változott magatartásunk, jellemünk, magyarságképünk megítélése az 1930-as évek végétől, akár napjainkig? Vajon árnyaltabb, igazabb lett-e egy tudós francia értelmiségi, Bernard Le Calloc'h véleménye rólunk, a magyar lélekről mintegy ötven év alatt, egy 1948-ban írt elemzése óta? Babits szerint a tényekből adódik a magyarság életrajza, történelmi és lelki eseményeink naplója, az irodalom. Illyés az író felelősségével vall magyarságáról, annak lelkiállapotáról. Babits és Illyés 1938–1939-es elemzése a magyarság karakterét, mentalitását vizsgáló fejtegetések. A II. világháború küszöbén mindketten mélyen átérzik, újabb, talán végzetes sorsfordulat előtt állunk, de hinnünk kell megmaradásunkban. S bármilyen furcsa, túlélünk 1945-öt is, sőt hittünk az újrakezdésben.

Önelemzéseik megrázóan őszinték, sok-sok hasonló elemmel, szemponttal. Mégis, Babits szinte élete végén, érett, tapasztalt történelemszemlélettel, a megmaradás érdekében a „magunkhoz való visszatérést”, a „magunkba szállást” hirdeti, Illyés pedig a fiatalság erejével előretekint, messzire néző hittel vall magyarságáról: jövőnk a remény! Babits tanulmánya mint egy impresszionista költemény: színek, hangok, érzések, hangulatok. Illyés a naplóműfajban vagy a későbbi esszészzerű vallomás-naplójegyzetben hasonlóan költői, okos és elágyuló, hisz előtte az élet: talán tehet valamit a magyarság jövőért. Dacosan,

51 Hankiss: *La Tragédie de l'homme, l'Adam hongrois*. I. m. 263. p.

52 Babits: *A magyar jellemről*, 1939. In *Arcképek és tanulmányok*. Bp., 1977, Szépirodalmi.

53 Illyés Gyula: *Magyarok*. Budapest, 1938, Nyugat kiadó és Irodalmi R. T. kiadása.

makacsul hisz ebben. Babits szerint lassan, talán kényszerítetten alakult ki világszemléletünk: „Ő az, aki nyugodtan és szinte fölénnyel jár Európa nagy diplomáciai termeinek parkettáján, ámbár távoli, kis nemzet gyermeke, melynek sorsa többnyire a nagyobb és boldogabb nemzetek politikájától, gyakran csak jóindulatától függ.”⁵⁴ „Jellemző, hogy európai helyzetét és lehetőségét igazában azzal alapozta meg, hogy lemondott a harcról.”⁵⁵ Életünket talán a megalukvásoknak köszönhetjük? Babits tehát mentalitásunk egyik fő jellemző vonását a józan szemlélődésben látja, de érzi ennek rejtett veszélyeit is. A szemlélődés gyakran nemtörődömséggé, „úgyis mindegy” filozófiává, lusta mélabúvá, képtelenedsévé alakul. Saját magával is vitatkozik, régebbi megítélését felidézve, természetesen kissé elfogult, hiszen önmagát is elemzi. Ha kívülről nézem ezt a magatartást, lusta és álmos, bűnös önelégültség, ha belülről, megbocsátható. Nézőpont kérdése! Ugyanis van megoldás: szemlélődő életformánk és lelkünk cselekvés helyett alkotásra inspirál. Pessimizmusunk nem a csüggedés, hanem az élet feszítő rugója. Mindezt olyan szuggesztíven hirdeti, hogy elhisszük neki.

Szinte Babits önelemző tanulmányával egy időben jelenik meg Illyés *Magyarok* című naplója, Babits elismerően hivatkozik rá többször is. Illyést húszas évekbeli európai tartózkodása, Párizs-élménye készíteti a későbbi önvallomásra, hihetetlenül érzékeny és okos észrevételekre. Bár 1933–1938 a naplójegyzetek időpontja, megállapításai időtlenek, mának szólóak. Mi a magyarság hivatása Közép-Európában? Tanulnunk kell történelmünkéből. E hivatást csak lojalitásunk erősítésével tudjuk betölteni.⁵⁶ De legyünk türelmetlenek is, öntépő magyar intellektüelek, mint Kölcsey, mert az élet fő célja a tett.⁵⁷ Legyünk, bár kis nép vagyunk, nagy nemzet, a történelmi feladatokat fel kell ismernünk, és azonosulnunk kell vele. „És mit jelent ez a szó, hogy »magyar« – a barbár hódítókat vagy Adyt, vagy az ezer esztendő reményét?”⁵⁸

Irodalmunk nagy eszményei ma is időszerűek, nekünk üzen Zrínyi, Kölcsey, Vörösmarty, Ady – mert nemzeti helyzetünk alig változott, a nemzet lelke, magatartása ugyanaz. De milyen is ez a nép? Illyés szerint, Magyarország „Európa közepén egy árva kis földdarab, két folyó nyúlik föl belőle mint börtönrács mögött két segélyre tárt kar”.⁵⁹ „A sok között ott él egy nép...”⁶⁰ Eredete titokzatos, de szinte univerzális. „Idegzetében tán még mindig a Nyugatra rohanás izgalmával még mindig nem állapodott meg...”⁶¹ Önmagából kiindulva vallja: „Mindenütt megállja a helyét, bár legszívesebben otthon maradna, állandóan

54 I. m. 176, 177.

55 I. m. 177.

56 Illyés: *Magyarok*; i. m. 297.

57 Illyés: *Magyarok*; i. m. 353.

58 Illyés: *Magyarok*; i. m. 374.

59 I. m. 446.

60 I. m. 447.

61 I. m. 448.

»szerepben él«, zárkózott és szemérmes nép, nem adja ki magát, gyermekien hevülékeny, szertelen, légvárat építő, hiszékeny, sőt könnyelmű, konok-magányos, nyelve férfias, nem az alkudás nyelve, hanem a kijelentésé, az ítéleté, az akaraté.”⁶² Minden gondolat mögött ott van a gond-élmény. Milyenek lettünk? Hallgatagok, bizalmatlanok, majd kitörők. Türelmesek, majd nem közönyösök – mintha eleve elfogadnánk a lehető legrosszabbat, vagy valóban ázsiaiak? Éleselméjűek és belátók, de makacsok is. „Együttesen vakul és vadul makacsolja meg magát, hisz épp éleselméjűsége miatt – ezerfelé rontja le, amit külön-külön fölépített, válik tábornyi önmarcangolássá, irigységgé, döllyfé. Egy személyben úr és szolga, úrhatnám és térdet hajtó, kízó és megkínzott. Egy szóval magányos, az isten rázná már vállon. Magamra ismerék benne.”⁶³ Megrázó Illyés vallomása népének lelkéről, szelleméről és hazaszeretetről. Mert ezt jelenti a magyarságtudat belülről. Ismernünk kell, felfedeznünk önmagunkat, hogy tanulhassunk hibáinkból, hogy a későbbi nemzedék jobban élhessen. Illyés már ifjúságában tudja, hogy az embereknek jövője legyen, „hogy a helyes jövő felé haladhassak minden akadályon át, célul eszményt kell kialakítanom róluk...” S nem szabad eltávolodni ettől. „Beszélhetek-e népem sorsába?”⁶⁴ A költők feladata ez. Illyés felismerése hihetetlenül felkavaró, emlékei a hazafelé útról: készülődés a feladatokra, nemzeti elkötelezettség és kérdések feltevése. Mi lesz a sorsunk Európa népei között? Aki a hazáját szereti – elárulja az emberiséget? Szabad-e túlságosan magasra tenni a mércét? S a válasz messze néző: szükség van a szavak teremtő varázserejére. A jelen csak átmenet, azért jöttünk, hogy továbbmenjünk, bennünk van múltunk, jövőnk – a remény. Meg kell jegyeznünk, hogy Illyés magyarságképe az 1940-es években mélységesen kritikussá és peszszimistává válik. Felejtsük el illúzióinkat – Európa sem Kossuthot, sem Rákóczit, sem ezeréves múltunkat nem becsüli, „hírünk a világban riasztó...”, „Nyugaton a magyar név korcs, sunyi, hazug, gyáva és hatalmaskodó, kérkedő és műveletlen nép-egyveleget idéz”. Ezt a 20. század nemzetközi politikájának nagy döntései bizonyítják – figyelmeztet Illyés a szembenézésre, az önkritikára 1943 decemberében.⁶⁵

A *Magyarok* befejező része nagyon hasonlít az idős Sauvageot magyarországi emlékiratának búcsúsoraihoz – csak ő elhagyja Budapestet, hogy visszatérjen Franciaországba. De ugyanúgy félti Magyarországot, mint Illyés.⁶⁶ Ugyanakkor valami hiányzik magyarságképeiből – ez a lelkiismeret-furdalás és az önmarcangolás. Kívülről nézve ugyanis nem szükségszerű a felelősségérzet, csak játék, bár érdekes játék az egész.

62 I. m. 451.

63 I. m. 458.

64 I. m. 459–460.

65 Illyés Gyula: *Hírünk a világban*, in *Iránytűvel*, I. Bp., 1975, Szépirodalmi.

66 Aurélien Sauvageot: *Souvenirs de ma vie hongroise*. Bp., 1987, Corvina, 300.

A franciák véleménye rólunk évszázadokon át nagyvonalúan felületes és hiányos volt: de bizonyosan egy általános történelemszemléletből alakult ki, mely hazánkat mindig szembeállónak vagy idegennek tekintette. De a legrosszabb, mikor bizonytalan és közömbös volt. A 16–17. századi francia enciklopédiákban elsősorban történelmi és földrajzi leírásokat találhatunk, többnyire pontatlan adatokkal és nevekkal. Kezdetben ez a föld mesés gazdagság és virágzás, majd később kietlen pusztaság és egészségtelen viszonyok, a betegségek hazája. Sötét és ragyogó színek tehát, de általában kedvezőtlen kép. A magyar ember elsősorban katona, ezzel jár féktelen, indulatos természete, szabadságszerető, jogait makacsul védi, gyűlöli az idegen uralmat, jellemzi a pompa-szeretet és büszkeség, de erkölcsileg gyenge és jellemhibája a viszálykodás. Európától elmaradott.⁶⁷ Érdekes, hogy később Kölcsey is így jellemzi a magyart: „Éjszaki konokság, ázsiai fényűzés”, szokása a vándorlás s „küzdés a szabadság felé, de köznek részvétele nélkül”.⁶⁸ A 19. században árnyaltabb lesz a kép, de nem lesz általánosan ismert. 1848 bizonyára kelt bizonyos rokonszenvet (Lamartine, Antoine de Gérardo), de főleg a század vége felé tapasztalunk némi változást. Amadée Saissy (1844–1901) ír a magyarokról. Hírlapíróként 1874-ben jön Magyarországra. A pesti egyetemen francia lektor, majd magántanár, Magyarországot második hazájának tartja. Mit mond a magyar mentalitásról? „A magyar büszke a múltjára, nyugodt a jelenben, gondoskodó a jövőre nézve, de nem érti eléggé, hogy az indogermán népek között eltévedve, Nyugaton kell kapcsolatot és rokonszenvet keresnie.”⁶⁹ Úgy érzi, a franciák némileg ismerik a magyar történelmet, de a magyar nép lelke majdnem teljesen ismeretlen! Ezért tart előadást a franciáknak Balassiról, Zrínyiről, Csokonairól, Berzsenyiről, Vörösmarty-ról.⁷⁰ Milyen a magyar? Lelkesedő, gyors felfogású, jó csevegő, szereti a fényűzést, a lovakat és a szórakozásokat. Álmodozó, de nem germán módon, hanem keletiesen; szelleme a franciákéhoz áll közel, politikai törekvései az angolokéihoz hasonlítanak, és fatalizmusa vagy álmodozó búskomorsága a Keletet idézi fel.”⁷¹

Érdekes, sokszor romantikus magyarkép, a folklór iránti érdeklődés: a magyar paraszt gögös, uralkodni vágyó, vendégszerető, hallgatag, sírva vigad,

67 Lásd részletesen Joseph Bárdos: *La Hongrie dans les Encyclopédies Françaises* (XVIIe et XVIIIe siècles), Szeged, 1939. Études Françaises 20.); Julienne Bíró: *La Hongrie et les Hongrois vus par les français du XVIIe siècle*. Pécs, 1939. Institut Français de l'Université de Pécs no. 23. Az első francia, aki magyarokról szóló krónikát írt, egy burgundi születésű Benedek-rendi szerzetes, Glaber Rudolf volt a 11. században. Ír a magyarok nyugat-európai kalandozásáról, a magyar királyság megalakulásáról, majd a későbbi történelmi viszonyainkról. In: Bernard Le Calloc'h: *Les Hongrois dans la chronique de Raoul Glaber*. Études Finno-Ougriennes, Tome 39, Année 2007. Paris, 170–184.

68 Kölcsey: *Magyar*. In Kölcsey összes művei, 1275.

69 1881. május 19. *Revue Hongroise* 3.

70 *Gazette de Hongrie*, 1880. ápr. 8. Szerkeszti: Amadée Saissy.

71 *Gazette de Hongrie*, 1881. ápr. 7. Kozma Antal: Pázmándy, Saissy, Riedl és a magyar szellemi élet francia szócsöve. Különlönyomat a *Debreceni Szemle* 1941. évfolyamából.

szerelmes természetű költői lélek, imádja a lovakat, gyűlöli a hazugságot, sokszor közönyös és álmodozó, sorsa miatt benne él a mély szomorúság.⁷² Erről Jules Romains is ír: „Le seul pays d’Europe où j’ai vu une amertume profonde, confinant au désespoir, c’est la Hongrie”.⁷³ S már itt vagyunk Sauvageot véleményénél – a 20. század tanulságainál, a tragikus magyar sors megközelítésénél.⁷⁴

Talán nem igaz ez a megjegyzés Bernard Le Calloc’h-ra,⁷⁵ aki ugyancsak nagyon jól ismer bennünket, nyelvünket, történelmünket. Kutatásai a magyarokhoz kötődnek, senki sem élte át úgy Kőrösi Csoma Sándor útját vagy Rákóczi Ferenc sorsát, a magyar–francia kapcsolatokat.⁷⁶ Sokat tartózkodik Magyarországon – elhagyja hazánkat, de mindig visszatér, minden esztendőben, így a magyarság pszichológiájáról írt elemzései kivételes értékűek és optimisták. De – kívülről szemlélődik mégis, nem tehet mást.

A magyar nép pszichológiai elemzése című tanulmánya 1948-ban jelent meg a *Revue de Psychologie des Peuples* című szociológiai folyóiratban.⁷⁷ Bernard Le Calloc’h 1947–1948-ban a gödöllői premontrei francia gimnáziumban tanít. Tulajdonképpen ez az év az ismerkedések, a találkozások esztendeje, Magyarország felfedezése.⁷⁸ Valójában a trianoni és párizsi békeszerződések igazságtalanságai utáni magyarságproblémák, történelmünk, földrajzunk, homályos

72 *A Tharaud testvérek*. Írta Szűcs Stefánia. Pécs, 1940, Pécsi Tudományegyetem Francia Intézete, 52–53.

73 Jules Romains: *Impressions de Hongrie*.

74 Lásd részletesen Madácsy Piroska: Aurélien Sauvageot magyarságélménye. In *Francia szellem a Nyugat körül*. Lakitelek, 1998, Antológia Kiadó, 287–296.

75 Bernard Le Calloc’h, az ismert Kőrösi Csoma Sándor kutató 1925. november 2-án született Le Havre-ban. 1945 után Gödöllőn a premontreiek gimnáziumában tanított, majd az iskola megszüntetése után a budapesti Francia Követségben teljesített szolgálatot. 1953-ban tért vissza Franciaországba. Egy évvel később, szerb-horvát nyelvtudására való tekintettel Jugoszláviába, Belgrádba küldték, ahol egy évig maradt. 1956 és 58 között tolmácsként, fordítóként működött a Miniszterelnöki Hivatalban. 1958-ban De Gaulle közelében dolgozik. 1960-tól Georges Pompidou haláláig (1974) a gaullista párt központi hivatalában dolgozott, a nemzetvédelmi miniszter mellett is működött mint tanácsadó. 1974-ben, miután Jacques Chirac lett a miniszterelnök, visszakerült a miniszterelnöki hivatalba (Hôtel de Matignon), és René Tomasini államtitkár bizalmasa lett. Egy évre rá kinevezték a Conseil Supérieur de l’Électricité (Villamossági Művek felső tanácsa) igazgatójává. 1985–1995-ig a szenátusnál külügyi tanácsosként dolgozott. 1995-ben, hetvenéves korában vonult nyugdíjba. Bernard Le Calloc’h a franciaországi Finnugor Társaság alelnöke, az Ázsiai Társaság, az Írók Szövetsége, a francia Földrajzi Társaság választmányának tagja, történész, író. Kiválóan beszél magyarul és finnül. A Magyar Orvostörténeti Társaság és a Magyar Földrajzi Társaság tiszteletbeli tagja.

76 Bernard Le Calloc’h: *Magyarok Franciaországban, franciák Magyarországon*. Vác, 2005.

77 Bernard Le Calloc’h: *Esquisse d’une psychologie du peuple hongrois*. In *Revue de Psychologie des Peuples*. Institut Havrais de Sociologie, Économique et de Psychologie des Peuples. 3e année, n°2, avril 1948.

78 Érdekes és hangsúlyozandó, hogy az első magyar író, akivel a párizsi Institut Hongrois-ban megismerkedik, és aki felkelti érdeklődését, éppen Illyés Gyula volt. In B. Le Calloc’h: *Gödöllői emlékeim avagy hogyan lettem magyarbarát*. *A gróf Klebelsberg Kunó Alapítvány Füzetei*, 7. szám, 6.

eredetünk is érdekli a finnugor és földrajz szakos nyelvészt. Tudjuk, ez az esz-tendő fordulópont történelmünkben, hisz 1947-ben még lehet hitünk és remé-nyünk a demokrácia létében, de 1948-tól a sztálinista önkény szakad ránk. Le Calloc'h tanulmánya izgalmas kaland, hogy behatoljon lelkünkbe, hogy jobban megismerjen bennünket. Célja, hogy hangja áttörjön a vasfüggönyön, hogy megszakítsa a csendet, és közelebb hozza a francia olvasók számára ezt a távoli népet, akik ott, „là-bas” élnek, a szovjet megszállástól elzárva.⁷⁹ Tanulmányának elolvasása kapcsán számos kérdés merült fel, melyek mindannyiunkat foglal-koztatnak napról napra.

A kérdések (melyek önkéntelenül is egy újabb elemzést, szubjektív állapot-rajzot adtak), az előző tanulmány megállapításai kapcsán a jelenre vonatkoznak. M. le Calloc'h 2005-ös válaszait (levelében)⁸⁰ idézzük fel most. 1948-ban őszintén és objektíven kívánja megismertetni a franciákkal a magyar valóságot, a magyar nép mentalitását. Úgy érzi, ez szükséges ebben a megosztott, kettévágott világ-ban, hogy közelebb hozza egymáshoz a jószándékú embereket. Magyarorságon a hárommillió határon túli magyart is érti, akiket az emberi jogok semmibe-vételével szakítottak el az anyaországtól. Ma is úgy érzi, tehát 2005 nyarán: szükség lenne egy ilyen mentalitás-elemzésre, amikor már Magyarország is az Európai Unió tagja, tehát testvére Franciaországnak, és már tizenöt éve függet-len az oroszoktól? Még mindig egységes magyar nemzetről szólna, a sikertelen népszavazás ellenére? Ismernek-e már bennünket a franciák?

„A pszichológiai elemzés mindig izgalmas vállalkozás. És különösen hasz-nosnak tűnik ez Magyarország európai uniós csatlakozásának másnapján. Első alkalom ez évszázadok óta, hogy elfogadják a magyarságot, hogy megszólalhat az európai népek koncertjében. Arra viszont nehéz válaszolni, hogy most job-ban ismerik-e a franciák a magyarokat, mint a múltban... Hiszen a franciákat elsősorban az Európán kívüli, távoli nélkülöző népek érdeklik, emberbaráti szeretetből. Magyarország pedig már kivételezett – egy az Európai Unió tagjai között.”

Beszél nyelvi és faji különbözőségeinkről, hogy ezer éve érkezünk a Kárpát-medencébe (a szlávok, germánok és a románok közé), és nem találjuk helyünket Nyugat és Kelet között. Vajon változott most már a helyzet, európaiak, vagy még mindig betolakodók vagyunk? „Elmúlt már az az idő, amikor a magyarok Európán kívülinek érezték magukat, hisz már kitűnően integrálódtak. Egyszer és mindenkorra európaiak akarnak lenni, és nem kétséges, hogy azok. Ezért

79 Elzártságunkról, nemzeti számkivettségünkről Illyés is ír Tristan Tzarával való beszélge-tése kapcsán, aki nem érti a magyar nemzet problémáit: „Rajta mérhetem a jóakaratóiak felé is milyen iszonyú falat kell áttörnünk: milyen messzeségben, milyen kivetettségben élünk, milyen mélyre röptettünk arról a helyről, ahol most száz éve – álltunk a nyugat tudatában. Bár akkor sem voltunk olyan magasan, mint hisszük.” In Illyés Gyula: Francia-országi változatok. *Nyugat*, 1948, Bp. Az új feladat, 35.

80 Madácsy Piroska: Bernard Le Calloc'h levelei (2005. május 24., és július 21-én francia nyelvű válasza).

e kérdés, hogy a Nyugat elfogadja-e őket, már nem kérdés többé – ők maguk Európa, Nyugat-Európa határai a muzulmán világnál vannak már, messze Keleten.” Tanultunk-e tragikus történelmünküből? „A magyarok állva halnak meg!” Majd újra talpra állnak. Elfogadjuk, hogy hiába minden, a „tragikus magyar sors” újra beteljesül? És az utolsó pillanatban újra elrontunk mindent? Igazolja ezt az utóbbi tizenöt év?

„Jelenleg nincs ok a pesszimizmusra és a rezignációra. A határok – a politikai és erkölcsi határok lassan eltűnnek, és a nagy nemzetek, melyek annyira féltékenyek voltak szuverenitásukra, lassan egységes nemzetté válnak, »multiculturelle« egységgé, mint amilyen volt valamikor Nagy-Magyarország vagy a Habsburg Birodalom.”

Vajon érdekl-e a mai magyarságot Trianon, gyászoljuk-e még június 20-án hazánk szétदारabolását? Mi történt velünk közel hatvan év alatt? „Természetesen Trianon még mindig egy gyógyíthatatlan seb a magyarok számára. Minden egyes magyarországi látogatásom erről győz meg még inkább, holott már lassan egy évszázada e szörnyű diktátumnak. Egyedül Európa lesz képes orvosolni ezt a problémát – hiszen célja eltörölni az igazságtalan határokat. Mindenesetre minden európai nemzetnek vannak határon túli honfitársai (pl. a franciáknak a vallonok), de már nincsenek politikai és gazdasági határok, az elkülönülés érzése elhalványul. Ez az, ami a magyarok számára is bekövetkezik az eljövendő tíz évben. És senkit sem lehet többé elítélni nemzetisége, nyelve, vallása alapján. Mint Mitterand mondta: »il faut laisser du temps au temps«.”

Milyenek ma nemzeti ünnepeink egy kívülálló szemével? Megmaradt még nemzeti tudatunk, vallásunk, méltóságunk? „A magyar nemzeti ünnepek, hasonlóan, mint Franciaországban és másutt, sajnos nagyrészt elvesztették szimbolikus értéküket. Ma csupán alkalmat jelentenek a szórakozásra vagy a pihenésre. Ugyanaz a helyzet a nemzeti érzéssel, mely veszített erejéből, s ez természetes, hiszen a szomszédok többé nem ellenségek. Erre jó példa a német-francia közeledés, s mi úgy érezzük, hogy az egykori sajnálatos ellentétek lassan eltűnnek egy újabb összeurópai nacionalizmus javára.” „A magyar nemzettudat gyengült a kommunista propaganda megújuló csapásai alatt, de még mindig erős, főleg amikor a trianoni béke igazságtalan döntéséről vagy a szovjet megszállásról van szó. Mindenesetre a nemzeti identitás főleg a nyelvben van jelen. »Nyelvében él a nemzet.« A finn-ugor nyelv sajátossága elpusztíthatatlanul a magyar nép egységes személyiségét jelenti, de a vallása több irányú, több felekezetű.”

Nyelvünk megőrizte-e harmóniáját, tisztaságát, nyugalalmát? „A magyar nyelv sokat változott azóta, hogy a magyart kezdtem tanulni, de kétségkívül nem jobban s nem kevésbé, mint minden más nyelv. Ez a mentalitások átalakulásának következménye, és az újabb gondolkodásmód. Nincs ebben semmi felháborító (meglepő): a nyelvek élő jelenségek (fenomének), melyek azokkal a népekkel változnak, akik beszélik. A magyar nyelv semmit sem veszített harmóniájából, de tagadhatatlanul szegényebb lett, és néha »csúnyább«,

köszönhetően a triviális kifejezések használatának (de ez jellemzi a francia nyelvet is)."

Milyennek érzi ma a magyar gondolkodást? Reálisabb, logikusabb, elemzi és levonja a tanulságokat, vagy nem tanult semmit a történelem folyamán? „A magyar nem igazán realista gondolkodású. Szeret álmodozni és logikátlanul cselekedni, úgy tűnik, elég könnyen elfelejti a történelmi tanulságokat, még a legközelebbieket is.” „Igen, a magyar szeret álmodozni, majd csalódni a rideg valóságban, azaz semmit sem számon tartani. De ez ugyanígy volt ötvennyolc éve, s ez cigányzene hallgatása nélkül is lehetséges.”

Megmaradt-e még a közösségi szerep, a szociális elkötelezettség, az egyén önzetlensége? „A magyar általában boldogtalan, nem szereti a pénzt, bár mindent megtesz érte, mert dolgozik, de a pénz kifut a markából. Mi a legfontosabb számára? Nem a szerencse vagy a takarékoság, inkább a rang és hatalom, a társadalmi funkció, a társadalmi szerep. Még ha szegény is, nagynak érzi magát és nagylábon él. Képtelen a kapitalista középszerűsége” (1948). „A magyar ma, 2005–2006-ban kétségkívül egoistább lett. De szeret nagylelkűnek látszani még akkor is, ha nincsenek meg a lehetőségei. Ez egy régi mentalitás-beli örökség, melyet még a kommunizmus sem tudott kiölni.”

A fentebb vázolt magatartás rezignált tudatra, beletörődésre, depresszióra utal. A végzet arra kényszerített bennünket, hogy örökösen újrakezdjük. Váltakozott-e mindez, vagy csak még rosszabb? Miben hiszünk ma? Hiszünk-e valamiben? „A magyarok rezignált magatartása! Ez nem új! Ennek a népnek már annyi kudarca, annyi keserű csalódása volt, hogy nem lehet ezen meglepődni. De ez a rezignált magatartás a végzetszerűen, szinte állandóan rákényszerített kihívások fényében nem nevezhető depressziónak. Ez a tudat, mely gyakran nem képes pozitívan reagálni az eseményekre. S ez az állapot nyilván nem készíti a ma élő magyarokat a cselekvő küzdelemre. Madách szavai, a »Küzdj és bízva bízzál« igazából ma nem aktuálisak. Hiszen ott van az emlékezetükben: azokat, akik harcolni akartak, meggyilkolták vagy száműzetésbe kényszerítették.”

És Európa? Jóvá tette-e hibáit velünk szemben, és megadta-e a lehetőséget a boldogulásra? Vagy csak kihasználta, kifosztotta, megalázott újra? „Európa 2005-ben már nem jelent földrajzi fogalmat, elsősorban politikai tartalmat nyert abban az értelemben, hogy népei és államai elhatározták: segítik egymást, megértik egymást, elismerik egymást. A múlt idők régi ellentétei eltűntek. Ezt akarja minden európai, ezt jelenti ez az új geopolitikai egyesülés, amely egyedül teszi lehetővé számára a hanyatlás elkerülését vagy a nagyok közötti összeroppanást (lásd USA, Oroszország, Kína, India stb.). Európa mindenki számára egy nagy szerencse: sem a magyaroknak, sem a franciáknak nincs más választásuk, még akkor is, ha az utóbbi időben a fejlődésben sajnálatos válság következett be.”

Sauvageot sokat írt rólunk, félig magyarnak érezte magát. Mi az, amit más-
képpen lát, mint Sauvageot, és most a 21. században kérdezne, nekünk taná-

csolna, mint „majdnem-honfitársunk”, magyar-francia, akinek sorsa hozzánk kötődött.

„Mintegy hatvan éve érzek mély, bizonyítottan rokonszenvet a magyarok iránt, amelyet, azt hiszem tanúsítottam írásaimban és vallomásaimban. Mind-ebben, úgy gondolom, nagyon közel vagyok Sauvageot-hoz. Legyen az bármi, ami a magyarság számára bekövetkezik jó vagy rossz, nem hagy engem érintetlenül. És ezt jelenti ez a kifejezés: együttérzés, szimpátia, barátság.”

A fenti eszmefuttatások elgondolkodtatóak, újabb önelemzésre készítőek. Mikor Bernard Le Calloc'h megírta első magyarságelemzését, éppen hogy ismert bennünket, a találkozás frissessége, a fiatalság lelkesedése és az átélt történelmi traumák fölötti megrendülése ott van gondolataiban. De főleg az az élmény: túléltek, megmaradtunk mi – franciák és ti – magyarok. Akkor még nem tudta, nem tudhatta, hogy ők – valóban élhetnek európai szinten, de minket ötven évig vasfüggöny fog elválasztani Európától. Levelében a nyolcvanéves Bernard Le Calloc'h bölcs életpasztalattal és tudással felvértezett történelmi leckét ad nekünk: európaiságból, francia identitásból, diplomáciai érzékből. Nem véletlenül – hiszen De Gaulle belső tanácsadója volt.⁸¹ Ő hisz az Európai Unióban, az egyesülés eszméjében – ami meggyőződése –, hiszen így kerülhető el a háború, s azt akarja: higgyünk benne mi is. Ismer bennünket, mindent tud rólunk – történelmünket, kultúránkat, irodalmunkat, nyelvünket. De mégis – kívülről figyelve, kívülről analizálva. Látja erényeinket és hibáinkat: a passzivitást, az álmodozást, az egoizmust és a felelőtlen költekezést, az összefogás hiányát. Látja, de nem érti már, nem tudja megérteni pesszimizmusunkat, szemlélődő magatartásunkat, kételkedésünket. Hiszen elértük, amire annyira vágytunk: Európa befogadott bennünket az Unió tagjaként. Miért nem ujjongunk hát? Nem tudja, hogy az elmúlt tizenhat év nem hozott számunkra semmit, csak csalódást, az egy szovjet megszállás megszűnését kivéve. Érdeklődéssel átgondolja, de nem érzi át, mert nem érezheti, hisz ő francia, egy a győztesek közül. Nehéz azt megérteni, megfogalmazni, amit Babits üzen, amit Illyés mond: mi csak akkor tudunk igazán európaiak lenni, ha megmaradunk magyarnak, csak azért is.

„Egyszóval a magyar lét nem kilátástalan és nem gyümölcstelen. Talán éppen nehézségeinkből és gyötrelmeinkből fakadnak erőink. Külső dolgokban nem sokat bízhatunk. Lehet, hogy elkerül bennünket a »hatalom és a dicsőség«. A villámok az Isten térdein feküsznek. A cselekvés útja megnyílhat vagy elzárulhat...”

Nemzet vagyunk, a szó régi, szellemi, jogi, erkölcsi értelmében; nem pedig faj a tülekedő fajok között, se nem valami nyomorult, kicsiny erőlködés a nagy erők félelmetes csataterén. Csak nem akarunk ilyenné válni? Meg kell maradnunk nemzetnek, léleknek, szabadnak, nemesnek, alkotónak keleti nyugalomban, mely mindenkivel dacol, szellemi erőben, mely senkinél sem érzi hátrább

81 Diplomataként dolgozott a budapesti és belgrádi francia nagykövetségeken is (1948, 1954).

magát. Nem átváltozásra, magunkból való kikelésre van szükségünk. Inkább magunkhoz való visszatérésre. Magunkba szállásra.”⁸²

2010 júniusában Bernard Le Calloc’h francia nyelvű üzenetét a Magyarok Világszövetségéhez⁸³ másolatban eljuttatta hozzám. Hat év telt el az Európai Unió tagságunk óta. Ebben az egész világnak szóló levelében már nem nyugodt, csak kívülről érdeklődő, okos francia író és értelmiségi. Többet és más képpen üzen most, talán, mint Camus, aki kikiáltja, követeli 1957-os proklamációjában: „A magyarok vére igazságért kiált.”

Bernard Le Calloc’h
110, rue de Montreuil
75011 Paris

Message à la Fédération mondiale des Hongrois

„En 1923, quand Aurélien Sauvageot est envoyé au Collège Eötvös pour y enseigner le français et y apprendre le hongrois, il constate avec tristesse que la Hongrie „est malade de Trianon”, malade de ce traité qui se voulait „de paix” et qui l’a dépecée sauvagement, comme aux temps les plus sombres de la barbarie [...]

Bernard Le Calloc’h
Croix d’or de l’ordre hongrois du Mérite,
Médaille d’argent de la F.M.H.,
Pro cultura hungarica, etc...
Juin 2010”

Üzenet a Magyarok Világszövetségének

„1923-ban, amikor Aurélien Sauvageot-t elküldték az Eötvös Kollégiumba, hogy franciát tanítson és magyarul tanuljon, szomorúan állapítja meg, hogy Magyarország beteg Trianontól, beteg ettől a szerződéstől, amely látszólag »békét« akart, de azt kegyetlenül szétszaggatta, mint a legsötétebb barbárság idején.

1947-ben, amikor engem küldtek Gödöllőre, hogy franciául tanítsak és magyarul tanuljak, kénytelen voltam megállapítani, hogy Magyarország még mindig beteg Trianon miatt, beteg ettől a hatalmas igazságtalanságtól, egy második békekötéstől, amely 1947-ben egyszerűen, minden fenntartás nélkül bekövetkezett.

Emlékszem, hogy abban az időben, a diplomaták bocsánatkérés helyett nyilvánították, hogy semmit se lehetett változtatni a »Trianoni renden« a Szovjetunió miatt, amelynek katonai hatalma mindent megbénított, és amely hallani sem akart semmilyen jóvátételről azzal a felháborító fortélyossággal, amelyet a saját hasznára, szomszédai rovására gyakorolt.

Kilencven évvel később, negyven évi kommunista diktatúra, terrorizmus és visszafejlődés, a gyalázatos 1920-as Trianon és 1947-es párizsi megerősítése után még mindig vérrel írják a térképet.

82 I. m.: Babits: *A magyar jellem*. 198–199.

83 Bernard Le Calloc’h: *Message à la Fédération mondiale des Hongrois*, 2010. június.

Mégis, a mai világ semmit sem tanult abból, ami történt. Trianon véres gyermekei hajótörést szenvedtek. Csehszlovákia szétesett, eltűnt. Jugoszlávia szétszakadt, nincs többé. A Szovjetunió szánalmasan összeomlott, nincs többé.

Ugyanebben az időben Nyugaton, az Európai Unió szerencsére létrehozta az együttműködést az évszázados ellentétek között. De Trianon még mindig itt van értelmetlen határaival, a kisebbségekkel, tömeges kitelepítéseivel, diszkriminatív és felháborító intézkedései következményeivel.

Jó lenne, ha egy napon az egyesült Európa nem hunyna szemet a Versaillesban, az első világháború másnapján bekövetkezett dráma felett, mert az idő múlik, és semmi sem változik, semmilyen jogos igazságszolgáltatás nincs ebben az esztelen, zűrzavaros, konc után tülekedő világban.”

Bernard Le Calloc’h 2010-ig rendszeresen, minden esztendő júniusában személyesen jött Magyarországra, hogy előadásokat tartson az Akadémián, vagy a Magyar Orvostörténeti Intézetben. Mindig magyarul beszélt, mindig hitt bennünk, mindig felszólalt az igazságtalanság ellen. Fentebb idézett üzenete a mostani Európának, a jövőnek is szól. Albert Camus 1956-tal kapcsolatos megrázó szavai visszhangzottak levelében: „A leigázott, bilincsbe vert Magyarország többet tett a szabadságért és az igazságért, mint bármelyik nép a világon az elmúlt húsz esztendőben. Ahhoz, hogy ezt a történelmi leckét megértse a fülét betömő, szemét eltakaró nyugati társadalom, sok magyar vérnek kellett elhullnia – s ez a vérfolyam most már olvad az emlékezetben...”⁸⁴ Le Calloc’h, a tudós magyarbarát levelezése egy esztendő óta megszakadt, csupán gondolatban van velünk (95 éves). Vajon mi a véleménye most, 2021-ben a magyar sorsról, helyünkről Európában és a nemzet jövőjéről? Kísértenek-e még Trianon árnyai?⁸⁵

84 A magyarok vére (írta Albert Camus). *Le sang des Hongrois*. Le mois d’octobre, 1957.

85 A tanulmányban előforduló francia nyelvű szövegek fordítója a szerző.

A szellem arisztokratája – demokratikus beütéssel¹

Cs. Szabó László: *Franklin Delano Roosevelt; Levelek a száműzetésből*

„Az önkéntes száműzetés lelki gyakorlata elkezdődött” – tulajdonképpen ezzel a mondattal kezdődik Cs. Szabó László írói pályája.² Ez az életmű megelőlegezett önértelmezése: önkéntes száműzetés. De hát miért lép erre a szokatlan útra? Rögtön megadja a választ is a szerző: „Az élet ellenállás, s az ellenállást legjobban a megválasztott száműzetésben gyakorolhatja.”³ Mi ez a szecesszió? Allűr? Kétségbeesett kényszer? Tudatos választás? Talán mindegyik egyszerre, de leginkább mégis az utóbbi! „Az önkéntes száműzetett izzó és bölcs ember egyszerre: igazságszomját türelemmel edzi. Egy dísztelen eszménynek él, könnyelmű haragját számító szenvedéllyé neveli. [...] Eszmék között, egy eszményért él a bujdosásban.”⁴ A racionális döntés mellett szól az is, hogy ikont választ magának a múltból: a „tanult bujdosó” eszményített alakját. Ő az önkéntes száműzött mintaképe és szellemi elődje. Magány az osztályrésze, visszhangtalanság, meg nem értés, ám jutalma a függetlenség, a szabadság és az elvégzett munka elégtétele. Különös ismertetőjegye, hogy „egy türelmes, kozmopolita Európát nevel föl az írásain”.⁵

Aki az ellenállást választja, azt áthatja a korával szembeni idegenség érzése. Eszményeiben egy másik valóságot keres vagy óhajt vissza. Mi hiányzik hát a művelt és szépreményű fiatalembernek? Valójában egy elveszni látszó erkölcsi és műveltségbeli eszmény, a kikezdett egyértelmű igazság, a békés harmónia, a szellemi önbeteljesítés esélye, egy régi-idealizált Európa, egy nem talált univerzális mítosz.

A múlt század harmincas éveinek Magyarország a kulturális válságérettől hangos az értelmiség köreiben. Nem csupán a nemzeti tragédia, a trianoni csapás a kiváltója – bár önmagában ez is felér egy kataklizmával –, egy általánosabb

PAPP ENDRE (1967) kritikus, a *Hitel* főszerkesztője.

1 A tanulmány az MMA Kiadó Cs. Szabó László-életműkiadásában megjelenő új kötet utószava.

2 Cs. Szabó László: *Levelek a száműzetésből*. Budapest, 1937, Franklin-Társulat, 7.

3 *Levelek...*, 8.

4 *Levelek...*, 8.

5 *Levelek...*, 11.

krízis hideg szele is megdideregteti a fázós intellektueket. Az európai művelődésben és történelemben fatális szakadás figyelhető meg. Eltűnt a régi biztonságérzet, veszélyes gyorsasággal értékelődnek át hitek és meggyőződések. Egy világháború pusztítása után igyekszik összeszedni magát a racionális gondolkodás, hogy új ideálokat és célokat teremtsen, s elkerülje a legrosszabbat: egy újabb háborút.

Az egységes és harmonikus életet biztosító Európa a 18. századi felvilágosodás egyik ideája. Felvilágosodott uralkodó, alkotmányos monarchia, modern államigazgatás, jogrend, biztonság, polgári jogok és erények, gyarapodó tudás, klasszikus ízlés, méltányosság és humanizmus, a hit, hogy az igazság minden hatalommal szemben diadalra jut a szellem világában – íme a szép elvek. De már a romantikus költő, Novalis az elsők között volt, aki a – valójában inkább virtuálisan létezett – „szép és fényes” idők, a szellemi egység tovatűnésén bánkódott. A hanyatlástudat valószínűleg azonos időben születik az eszmények megteremtésének szándékával, s idővel terjedni kezd. Nietzsche filozófiája a legeklektantsabb példa a racionális és humánus eszmények kikezdehetőségének, a szellem fejlődését és haladását remélő elv lerombolhatóságának. Az altruizmus és a műveltségesezmény az életharc jegyében elutasítható, a gondolkodás kritikája azzal érvelhet, hogy a racionalizáltság káros, mert megmérgezi az élet egészséges ösztöneit és örömeit. Walter Pater esztétikája, illetve Gautier és a Parnasse-mozgalom felfogása, hogy a társadalmi problémák alárendelődnek a szépségkultusznak, a *Mademoiselle de Maupin* előszavának tétele – „csak az lehet valóban szép, ami semmire sem jó, rút minden, ami hasznos” – vesztesre áll John Ruskinnak és Matthew Arnoldnak a morális és hasznos művészetéről alkotott véleményével szemben. Egyre kevesebb a követője az Oscar Wilde-i dekadenciának, annak az önállításnak, hogy egy művésznak nem lehetnek etikai szimpátiái, s hogy a művészet nem az életet tükrözi, hanem annak befogadját. A háború bölcséleti lezárásaként Spengler megjelenteti *A Nyugat alkonyát*. A korábbi minta, az ókori-klasszikus kultúra és a modern európai kultúra végletes ellentétéről írt. Átható kultúrpeszimizmusa azt állítja, hogy Európa túl van a 17–18. századi virágkorán, megállíthatatlannak látszó módon hanyatlik, féltett kincse, a művelődése árucikké vált. Magyarul 1938-ban jelent meg Ortega y Gasset könyve, *A tömegek lázadása*, egy új kor politikai, társadalmi és kulturális jellegét világítva meg.

Különösen érzékenyen érinti ez a metamorfózis a magyarokat. Álljon itt néhány kézenfekvő példa!

Babits Mihály híres esszéjében, *Az írástudók árulásában* Julien Benda válság-érzékelésére rezonálva arról ír, hogy az írástudók, a Szellem emberei hűtlenné váltak a Szellemhez, elárulták az Igazság klasszikus fogalmát. Az igazság kritériumának a hasznosságot ismerik el, és alárendelik az emberek közötti harcnak. Szakadás van, állapítja meg, az elmúlt korok és korának szellemisége között. A magasabb értékek képviselője immár a múlté. Az egyetemes dolgok – Isten, a Tudomány, a metafizika hatalma – alárendelődtek a partikuláris

érdeknek. Képviselői tagadják az objektív erkölcsöt és igazságot; az univerzális eszmények esélytelenek a modern antiintellektuális és pragmatista világnézetekkel szemben. Az ember fölött álló és tőle független erkölcsöt és a l'art pour l'art művészetet lecserélte az Élet és a Cselekvés aktivista kultúrája. Az életharc kulturális lényeggé emelkedett: fajok és nemzetek harcává. Immár ködbe vész a régi, nagy, tiszta, a görögökből sarjadt európai kultúra, az egységes és „önzetlen fenség”. Szembekerült egymással – az utóbbi javára – művészet és élet, mert lényege szerint az Alkotás örök, a Cselekedet viszont időszerű. Babits erkölcsi parancsa egyértelmű: „Az Igazság szellemének életben maradásáért az írástudók felelősek.”⁶ Am, hogy ki az alkalmas a „Világítórony” heroikus szerepére, annak eldöntését szubjektívvá teszi: „Vagy hiszel az abszolút igazságban, vagy nem.”⁷

S amit a költő még a meggyőződés függvényé tett, azt már tudományos argumentációval igyekszik objektív tudássá tenni Joó Tibor 1935-ös összefoglaló-áttekintő munkája, a *Bevezetés a szellemtörténetbe*. A bölcsészetben a kor domináns gondolati irányának, új idealizmusának bemutatását végzi el. A történeti megértés új felismerése: a történet a szellem története. Rámutat előzményeire: Herder organikus szemléletére, ami a nemzeti kultúrát és történetet illeti, a népszellem létére, a sorsszerűségre. Hegel dialektikájára, a nép szellemének eleve meghatározottságát bizonygató tételére: „A tapasztalati történeti valóság szükségszerű, egyedül lehetséges külső oldala a benső szellemi valóságnak.”⁸ Az általános, közös emberiről vallott véleményére, hogy ugyanaz a szellem és indulat él a megértőben, mint a múlt szereplőiben és eseményeiben, ezért a történelmi megismerésre törő értelmező feladata a történelemben tevékeny szellem megragadása, s ennek eszköze az intuíció. Humboldt igyekezetére, mely az átélés segítségével a valóság értelmének felélesztésére tör, s kimutatja, az nem véletlenszerű, hanem benső szükségszerűség. A művésszel szemben – aki csak érinti a valóságot – a historikusra számít az elmélyült megértésben. A feladat kardinális, mert minden, ami történik, idő és tér szerint, szétterhelhetetlen ideális összefüggésben áll az önálló léttel bíró eszmei formák – a nyelv, a szépség, az igazság, a jog – által. Joó Tibor Humboldtra hivatkozva állítja: „a kultúra alkotásai addig élnek, míg a hordozó szellemek értéktudata igenli őket”.⁹ A múlt nincs reálisan jelen, csak ideálisan. Az erkölcsi-szellemi világ egyetemessége nem más, mint a szakadatlanul zajló jelen. A szellemtörténet jeles képviselője, Dilthey szerint az akaratból származik a társadalmi-történeti valóság, a kultúra és a történelem egy nagy célösszefüggés, s a valóság csak a szellem világában létezik számunkra. Megragadása nem eszköz, hanem öncél: a szellem jelentkezését közvetlenül szemlélhessük és átélhessük. A történet megértése az

6 Babits Mihály: *Az írástudók árulása*. ek.oszk.hu/05000/0548/html/gmbabitsarula0002.html. 17.

7 *Az írástudók árulása*, 17.

8 Joó Tibor: *Bevezetés a szellemtörténetbe*. Bp., 1935, Franklin-Társulat, 21.

9 *Bevezetés a szellemtörténetbe*, 27–28.

utánélesen, az élményszerű megértésen alapul. Spranger költőien szép megfogalmazásával élve: az emberi élet lényege az időtlen, az abszolútum, az értékek maximuma után való törekvés. Ebből a belátásból származik a harmóniára törekvés elve: a kiművelt személyiség és a totális kultúra eszméje. A szabadság a szellem autonómiája, s a történelem nem végzetszerű. Jövője nem a fátumtól függ, hanem az ethosztól.

Ugyancsak korkifejező Thienemann Tivadar könyve, az *Irodalomtörténeti alapfogalmak*. Többet ad, mint azt a címe sugallja: egy nagyívű esszét az irodalomelméleti gondolkodás modern történetéről a szellemtörténet jegyében. „Egy újfajta, a historismussal ellenkező világnézet van kialakulóban. [...] A múltat nem önmagáért, hanem a jelen kedvéért, a jelen szempontjából akarják látni. Az ember önmagát akarja megismerni mindenek fölött, ezért önmagát, a maga jelenének magyarázatát keresi a történelemben is” – jelzi a változás tényét.¹⁰ Szűkebb, irodalmi megközelítésben a romantikus felfogást – „az igazi romantikus számára a könyvek elvont, szellemi jelenségei mindenképp jelenvalóbbakká lesznek, mint a kézzelfoghatóbb valóság, amelybe minduntalan belebotlik”¹¹ –, hogy az irodalmi műveltség határozza meg az ember és a nemzet szellemi rangját, ütközteti a népies törekvésekkel – azaz az élő szóhoz való visszafordulást a magas és a népi kultúra szakadékának áthidalásához –, illetve az élet mindennapos realitásához leszálló naturalizmusnak a „papiros-irodalommal” szembeni ellenszenvével. Konklúziója: „Az újabb irodalom története az írás mellett és az írás ellen föltámadt erők összezapásából és kiegyenlítődéssé válásából szövődik össze.”¹² A szellemi tartalmú irodalmi érdeklődés helyébe a tudomány, a politika, a technika és a gazdaság gyakorlati célú tájékozódása lép. Párhuzamos folyamatként az író individualizálódik: immár csak magára hallgat, önmagát keresi, önmagáról szól, bármit is írjon – saját halhatatlanságát keresi. A szerző fejlődésének útja a közösségi kötelekektől és feladatoktól, a társadalmi idegenség, a lélek magányossága felé tart.

Németh László szellemi teljesítménye ebben az időszakban legátfogóbban a társadalomkritika, azon belül szorosabban a kultúrakritika körébe tartozik. Alapélménye az európai művelődés általános válsága, illetve a magyar kultúra krízise. Maga a műfajválasztás mutatja a szándékot, hogy az esszé a gondolati kísérletezés és – ahogy hívta – a nyilvános tanulási folyamat hordozója legyen. Felhasználhatónak látszik arra, hogy elképzelései szerint felülemelkedhessen a leszűkítő szaktudományosságon és politikumon, s az „enciklopédizmus” felé tágítsa pásztázó optikáját, kifejezve, hogy gondolati erőfeszítése egy egzisztenciális mélységű szellemiséget idealizál. Miként írja: „az esszé túl van anyagán, mindig valami általános érdekű és érvényű elvet akar győzelemre vinni, amelynek

10 Thienemann Tivadar: *Irodalomtörténeti alapfogalmak*. Pécs, 1931, Danubia Könyvkiadó, 2. kiadás, 22.

11 *Irodalomtörténeti alapfogalmak*, 177.

12 *Irodalomtörténeti alapfogalmak*, 192.

a téma csak csatatere”.¹³ Gondolkodói gondja az egyén alárendelődése a tömegnek, a mennyiségi szemlélet eluralkodása, a nemzeti jelleg elsekélyesedése, a történelem metafizikai célképzetének elvesztése. Korát a termelés „örületében”, az egyéniség kollektív megsemmisítésében látja bűnösnek. Szemében a szekularizálódott, profanizálódott világ kulturálisan kettévált, a magasműveltség és a népkultúra között túl széles a szakadék, elszakadtak a tömegeket az európai mélyműveltséggel összekötő szálak, a kontinuitás megtörése a minőségelv háttérbe szorulásához, a normák relativitásához vezetett. Azonban meglátja a válságban a lehetőséget is! Meggyőződése szerint az önelvű nemzeti kultúrák felváltva kerülnek az egyetemes fejlődés élvonalába. A kulturális fordulópontban véleménye szerint elérkezett a „kis nemzetek” ideje. Feladatuk, hogy új energiákkal lássák el a kimerült Európát, nekik kell az „emberiességet a nagy nemzetekre ráparancsolniuk”.¹⁴ Metaforikus értékékszerei – új nemesség, minőség forradalma, reform, új enciklopedizmus, a Kert(gazdálkodás) mint a század nagy jelképe, a minőségi földművelés eszményképe – az aktív változtatni akarás kifejezései, az „élet forradalmának” aspektusai. E radikális fordulatnak az lenne a feladata, hogy egységes elv alapján szerveződhessen újjá a legátfogóbb (tehát a politikai-társadalmi-gazdasági szférát is felölelő) értelemben vett magyar kultúra.

Prohászka Lajos visszhangos műve, a *Vándor és bujdosó* nem csupán az elhíresült nemzetkarakterológia, hanem a helyzetérzékelése miatt is figyelemre méltó. „az Európa-probléma mögött mindenkor sajátos romantikus történetfilozófia áll, amely főleg a fejlődés organikus-biologisztikus magyarázatával, újabban a kultúrlélek kissé misztikus elvének alkalmazásával a válságot, amelyben Európa áll, tudatossá igyekszik tenni”.¹⁵ A szerző úgy tekint az elmúlt századra, mint a szabadság és műveltség aranykorára, melyet a századvégi hanyatlás követett. Lényege szerint ennek a folyamatnak két vezérlő elvét látja: az individualizálódást és az általános racionalizálódást. Következményképpen a szellemet eszközzé teszik, s nem feléje törekednek, illetve kézen-közön elveszik a közös kontinentális eszme missziója. A szellem mindinkább elidegenedik a maga örök forrásától és alapjától, a lélektől. A népek negatív önérvényesítésbe kezdtek, s ahogyan plasztikusan írja, a népszellemnek már nincs arca, csak nyugtalanító és félelmetes tényészete. Ezen a generális tapasztalati körön belül definiálja úgy a magyarokat, mint akiknek sohasem sikerült önmagukat megvalósítaniuk, ami annyi tesz: a magyarság nem tudott eljutni saját szellemi önbeteljesedéséig. Ezért vált a magyar az önpazarlás népévé, bujdosóvá.

E sorok írója maga is meglepődött, amikor rájött, hogy Prohászka észrevételei kínálják a közvetlen visszacsatolást Cs. Szabó László pályaindulásához. Jelesül azoknak a tényezőknél a számbavétele, melyek az európai öntudatot

13 Németh László: Szekfű Gyula. In *Sorskérdések*, 515.

14 Németh László: Új reformkor felé. In *Sorskérdések*, 43.

15 Prohászka Lajos: *Vándor és bujdosó*. Budapest, 1936, Szerzői magánkiadás, 160.

igyekeznek felébreszteni és fokozni. Ezek a konstruktív eszmék sorjában: a mediterrán latinitás, a keresztény-germán ethosz, a nyugati racionalizmus, a költészet és a művészet antik-humanista tradíciója, valamint a tudományos kutatás saját szelleme. Nos, szóról szóra ennek a vezérvonalnak a mentén szikráztatja elméjét Cs. Szabó is – a triviális kapcsolódás, a „bujdosónak születtem”¹⁶ érzelmeteljes vallomásán túl.

Az Erdélyben, Kolozsváron gyerekeskedő író már igencsak korán – 13 évesen – elszakad valóságos szülőföldjétől. Száműzöttségérzésének fundamentális tehát a személyes élményalapja. Mostohának érzett sorsa dacára karrierje nyílegyenesen emelkedett. A Közgazdaságtudományi Egyetemen végzett diplomáciai szakot, s gazdaságtörténelemből szerzett doktori címet. Több nyelven – németül, angolul, franciául, olaszul – beszélt, Párizsban, a Sorbonne-on volt vendéghallgató, majd ígéretes hivatali karrier várta. Teleki Pál szellemi köréhez tartozott, Kozma Miklós, az intézmény akkori vezetője 1935-től a Magyar Rádió irodalmi osztályvezetőjévé emelte, a *Nyugat* elismert szerzőjévé vált, Babits pártfogását élvezhette, bírta Szerb Antal, Ignótus Pál, Halász Gábor, Móricz Zsigmond, illetve apósa, Nagy Endre barátságát. Kalandozhat az utókor lélektani kíváncsisága, miféle személyiség érte el ezeket a sikereket. Arra azonban kevesen gondolhatnak, hogy egy önkéntes – s az országdarabolás után bizonyos szempontból tényleges – száműzött vitte végbe mindezt.

A titokzatos Csé? Nem, szó sincs róla! Az önbeteljesítő útját járó Szellemhez való hűség bujdosója ő. S ennek az állhatatosságnak követelménye és következménye van. Követelménye a fent említett eszmék képviselője, következménye a gondolkodói önpozicionálás. Feltételezi egymást az életbeli és a szellemi státusa? Részben igen, részben nem. Fénylő elme, s Magyarország újkori történelmében ritkán ugyan, ám előfordult, hogy arra érdemeseket választottak intellektuális képességeket igénylő pozíciókba. Írásainak kérdésfelvetése és valóságképe azonban valójában szembeszegül az általános érdek- és mennyiségelvvel, a túlhajtott nacionalizmussal. Társadalom-, nemzet- és kultúrafelfogása nemcsak konzervatív, hanem bizonyos szegmenseiben tradicionális, ősi mintákat követ, mindamellett a demokratikus szabadság, a nyugati felvilágosodás és modernizáció híve. Eklektikus gondolatvilágú személyiség: kognitív fölénytudatában, ismereteire kényes felkészültségében, elegáns alapállásában és nemes elveiben a szellem arisztokratájára ismerhetünk.

Mi rendel egymás mellé két látszólag messze eső műfajt: a közgazdasági szaktanulmányt és az irodalmi esszét? A kéteredőjű száműzöttség összetartozása egy gondolkodói alkatban: „A nyugati demokrácián s az erdélyi múlton kívül nem ismertem más valóságot, más közügyet, szellemi magatartásom ehhez a két mértékhez igazodott.”¹⁷ Kölcsey örökbecsű intése kívánczozik ide: „jelszavaink valának: haza és haladás”! Valóban úgy van, ahogyan ő vélte,

16 *Levelek...*, 13.

17 *Levelek...*, 81.

a korszerinti haladás éppen maradást hoz magával – maradást a szellemi önzonosságnál.

Az első különnyomatban megjelent művet, a *Franklin Delano Roosevelt*et még elsősorban a közgazdász írta. Viszont ő – felemlített adomájára hivatkozva – a Roosevelttel társalgó Keynes-szel szemben megteszi az irodalmi érdeklődésű olvasónak azt az udvariasságot, hogy nem beszél egyfolytában matematikáról. Cs. Szabó hőse az idők hívását felismerő államférfi. S az alapos tanulmány jelentésbeli dimenzióinak kitágításáról mi sem árulkodik jobban, mint a következő szerzői megjegyzés: „az államférfit ne csak tettein, hanem szabadságtiszteletén is mérlegeljük”.¹⁸ A New Deal szakszerű elemzése mellett egy új amerikai aranykorról van itt szó, melynek lényegi magva az ipari civilizáció és a politikai demokrácia összeegyeztetésének kísérlete – egy végső etikai szempontból is vizsgálva. A cél a nemzet gerincét alkotó középosztály megteremtése. Az idő kényszere hozta el mindezt, hiszen ahogyan az írva van: „A háború és a világválság kiérlelték a magasabb nemzeti öntudatot s a roosevelti kormányzáshoz hasonló lelkiismereti lökésekben az Idők Szelleme küldi mind sűrűbben félelmetes üzeneteit.”¹⁹

S a fiatal szellemtörténészt – mint ahogy a magyar sorsirodalom oly sok képviselőjét – sem hagyta érintetlenül Herder organikus népszemlélete – miszerint a népeknek, akár az élőlényeknek a születéstől a halálig vannak életszakaszaik, s céljuk önnön lényegük kifejezése –, amikor arról értekeznek, hogy fiatal nemzetek saját nemzeti alkatukra vágynak, s ha másként nem érnek cél, akkor „teremtő forradalommal” másolják le más, érettebb állapotú népeket.²⁰ Roosevelt azért is dicsérendő példa, mert „új nemzeti életszemléletéért küzd, anélkül, hogy az új értékhierarchiát politikai rendiségbe merevítené”.²¹ Van tehát demokratikus alternatíva, s „az ország eleven lelkiismeretévé szegődött írástudók” (lám Babits hatása!) feladata, hogy segítkezzenek a törvények jó szellemének kialakításához, mely védelmet nyújthat a diktatórikus megoldásokkal szemben. Hiszen Csé szerint „a törvények szelleme túléli a törvények hibáit”.

A vállalás azért is rendkívül fontos, mert a már történetfilozófiai mélységekbe alászálló tanulmányíró világosan látja a helyzet feloldhatatlan ellentmondásosságát. A demokráciának ugyanis túrníe kell és figyelembe kell vennie a kisebbség véleményét, ami a szabad véleménynyilvánítás elidegeníthetetlen része. Szabad szellemek gyakorolják ezt a jogot szívesen, azok, akik éppen a demokráciában jutnak igazi megbecsüléshez. Módszeres öngyilkosságnak nevezi ezt Csé, mely elkerülhetetlen: „A sors iróniája, hogy ezek a szellemek egyetlen kifejezési lehetőségükön: a dialektika formanyelvén szólva, tekintélyromboló

18 Cs. Szabó László: *Franklin Delano Roosevelt. Válasz*, 1934.

19 Cs. Sz. L.: *Franklin Delano Roosevelt*. Budapest, 1985, Magvető Könyvkiadó, 89.

20 *Franklin Delano Roosevelt*, 86.

21 *Franklin Delano Roosevelt*, 86.

bírálattal fejezik ki ragaszkodásukat ahhoz a rendszerhez, mely az összes politikai forma közt legotthonosabb légkörű.”²² Íme az etikus, értékalapú értelmiségi gondolkodás örök dilemmája – megoldása a politika türelmének és belátásnak függvénye. Az író gondját félelmetessé növeli helyzetértékelése, mely úgy látja, a „fehér faj” (semmi fajelmélet, csak a korabeli szóhasználat!) demokratikus sorsa az Európa és Amerika közötti egyensúlyon múlik. S az öreg kontinensen sötét árnyak terjeszkednek, Közép-Európa mindinkább visszahúzódik a nyugati eszme körből. Amerika küldetésévé válik hát, hogy átvegye a stafétát, s „az öregező európai nemzetek sorába lépjen”. „Európa egy része csak úgy bukhatik el veszélytelenül, ha egyidejűleg átterjed a tengerentútra a szabad humanizmus örök forradalma” – vészjósló, jövőbelátó befejezés.²³

A politikai rendszer az egyik fő gondja a *Levelek...*-nek is. A háború utáni siralmas helyzetképből – „Előttünk hevert a meggyalázott világ, értékrendje összeomlott [...]”²⁴ – következik a küldetés. A század rendeltetése, hogy társadalom, gazdaság, államberendezkedés és status quo kimerült formáit felfrissítse. Cs. Szabó mintaképe a felvilágosult 18. század, ám tapasztalatai csak áttételekkel használhatók, mivel a harmincas évek megoldatlan gondja immár a demokrácia sorsa. Láttelete szerint a hatalmi eszközökkel manipulált népakarat a bürokrácia önkényuralmával párosítva letörli a szabadságot. S hiába a népvezérek ígérete a gazdasági egyenlőségről és védettségről, ha a modern populista politika az egyenlőség illúziójával a szabadság legnagyobb ellenfelévé nő. A parancsuralom pontosan érti saját korát: a technikai-ipari civilizációra alapoz, a népre hivatkozik, a nevében cselekszik, és a népi egységet eszményíti. A hatalom receptje egyszerű és hatékony: állami diktatúra, szociális fogyasztás, népi mítosz, kollektív jólét csábító vegyülete.

Aligha hagyható szó nélkül, hogy Csé érezhetően távolságot tart a népi íróktól ebben az időben. Politikával fertőzött népi szellemet emleget, s arra figyelmeztet, hogy a kultúra, a műveltség meg kell előzze a politizálást vagy a kutatómunkát. (Jó eséllyel a falu helyzetét feltáró szociográfiákat közre adó népi írókra utal.) Humanista arányérzék nélkül nincs európai célú magyar politika, véli. Az ő sorrendje: előbb a külföldi tapasztalás, ismeretszerzés, utána a nép közé menés. Polgárosult lelkiállapota a nyugati kulturális, szellemi és társadalmi minta töretlensége melletti kiállást igényli – igaz, némi, az eszmék iránti elfogultsággal árnyalva a képet. Óvatosságát a népi eszmékkel szemben egy mélyebb mögöttes felfogásbeli különbség is okozza. Ez pedig a nemzettudat mássága.

Cs. Szabó a régi felfogáshoz ragaszkodik: a nemzet egy eszme. Tehát nem faji, vérségi, etnikai kötelék, de még csak nem is kulturális szorosabban értve, s nem is nyelvi. Ahogyan történelmi előzményeket követve gondolja: a nemzet

22 Franklin Delano Roosevelt, 89.

23 Franklin Delano Roosevelt, 90.

24 *Levelek...*, 18-19.

több mint nép és nyelv fúziója; „egy államalkotó rögeszmében megtestesült személyiség sugárzott szét” fogalmában.²⁵ „Natio voltunk, azaz lélek”²⁶ – sóhajt fel nosztalgikusan egy helyen. Magyarország – a régi, a „nagy” – egy Szellem kifejeződése. Ez volt a Pax Hungaria – a Pax Romana mintájára. Egy olyan állami-hatalmi berendezkedés, amely békét, gyarapodást és kulturális virágzást hozott el lakói számára. Missziója a kereszténység katonai védelme. Politikai mítosza ez a „védpajzs” szerep, s közismert, hogy ez évszázadokon át a nemesség ügye volt. A mítoszban, az eszmében való közösség adta a megtartó és célt adó szellemiséget, melyhez képest másodlagos volt az anyanyelv vagy a kulturális differencia. Szemléltető példaként az aradi vértanúkat sorakoztatja fel az író: megannyi etnikum, de egy cél, amiért még a halált is érdemes vállalni. S bár széteshetett az eszmével egybeforrott államtest, attól még a szelleme tovább élt. Ezt – Németh Lászlóhoz hasonlóan, Ady, Bartók és Kodály „dunai önérzetét” felelgetve – a Duna szimbolikus értelméhez kapcsolja, s annak géniuszáról beszél.

S hogy jobban értsük ezt a gondolatvilágot, vessük bele emlékezetünkbe a szerző jelzőjét: bár csak az eszme képes megküzdeni a mulandósággal, egy-szersmind örökké hordoz magában valami *embertelent* is. Éppen azért, mert az emberi mérték fölött álló, követelő norma. Cs. Szabónak egyszerre kell elvhűnek és kritikusként lennie a Szellem elhívásának engedve. Tisztában van a régi magyar nemzeteszme hibáival és részbeni anakronizmusával. Modern osztály- és nemzeti szempontból is vitatható a gyakorlata, amely az idegen nemesekeket befogadta, de a magyar ajkú plebejüst nem. Tudja, hogy a felvilágosodással mindez szétmállott, s a nemesi-nemzeti eszmét a félnemes, félpolgár reformkori középosztály örökölte, s próbálta átmenteni belőle az átmenthetőt egy olyan történelmi szituációban, amikor Európában a központosított, egyenjogú, egy nyelvű nemzetállamok kialakítása volt napirenden. Liberális elvek, polgári ethosz, arisztokratikus fölénytudat és etnikai emancipáció nem volt összeegyeztethető a soknemzetiségű országban. Igaz egyrésztől, hogy az esszéista bárhol is kalandozik a régi határokon belül, mindenhol felleli még az egykori nemes eszme maradványát, de azt is megérti egyben, hogy a tovább élő osztálykülönbségek centrifugális ereje, az egybefogó államiság és a népszuverenitás, arisztokratizmus és gondolatszabadság ellentéte megmaradt. Nem áll környezetében egyedül – Székfű Gyula neobarokk metaforájára hivatkozik –, amikor arról ír, hogy a nemességtől örökölt magyar nacionalizmus önvédelembe dermed. Lehetetlennek látszik hát a küldetése, hogy az interetnikus összetartozás eszmei újraalkotását ajánlja megoldásként. Másnak is eszébe jutott mindez: Joó Tibor mentette volna a nemzetet a szellem dimenziójába, mondván, hogy az csak hagyományban és hivatástudatban s az ezen alapuló önérzetben maradhat

25 *Levelek...*, 51.

26 *Levelek...*, 72.

önmaga, egyébként a faji, nacionalista, sovíniszta önzések elkerülhetetlenül – és valószínűleg jóvátehetetlenül – összeütközéshez, háborúhoz vezetnek.²⁷

Részben ma is érvényes történelmi tapasztalat: „Az ízig-vérig európai népek ritkán vallják magukat európainak, az európaiság kizárólag a közép-európai népek rögeszméje [...]”²⁸ Mert féleurópaiak, olvasható az indoklás. Egy idealizált állapothoz mérik folytonosan magukat, s rendre belátják kicsinységüket. Érti, persze, hogy érti Csé az új eszméket: a történelmi tudat helyett a népi tudat került a gondolkodás és a politika középpontjába. Szembesül a dunai sorsközösség (Németh!) víziójával, de keserű malíciával kommentál: a nyomor terelte közös életformába az idevaló népeket, s csak kényszerből, más választása nem lévén jut el a történelemben megöregedett magyarság a történelemből kihagyott magyarokig. Lesújtó a véleménye arról, hogy a dunai népek a középkor óta a nyugati országok egyenrangú feleiből gyöngé és ravasz kliensekké züllöttek. Ebből a humán alapanyagból kellene a konföderációs gondolatnak közös jólétet és európai önérzetet teremteni...

Cs. Szabó László Erdélyhez kötődő öntudata egy általános kifosztottságtudatból táplálkozik. Erdélyisége „az örök ébrenlét” állapota, hiszen „a haladás elvette az éjszakát, a háború az álmot”.²⁹ Saját korát erősebbnek látja az embernél, a megtartó tradícióktól, az örök ideáloktól való elszakadást hozza el. Ezért nem tartja magát az örökké kísértő aranykor után áhítózó nosztalgikus szorongónak, hanem „fejvesztettnek” és gyökérvesztettnek, ez az oka a „műfaji vétkeknek”.³⁰ az önéletrajznak, a vallomásnak, a kéretlen számadásnak. Poetikus a konfessziója, ha úgy fogalmaz, hogy „Európa-szerte Erdélyt kerestem”, vagy ha így: „titkolt erdélyiséggel vándoroltam: vittem magammal a szűkebb hazát. Az igazit.”³¹ Öszintesége fölöttébb racionális, amikor elismeri, hogy a kényszerből elhagyott Erdély előbb fájó táj emlék volt, majd egy történelmi tudat foglalatává vált. Polgári szükségletet és múltba vesző hatalomtudatot említ ebben a vonatkozásban (értsük talán méltóságnak!) – lelki és szellemi szükségletet. Hiánya kínzó, hiszen Csé számára minden erdélyi város egy örök magatartás jelképe, végső állapota. Értékelése szerint évszázados urbánus ösztönnel szakadt el a szűkebb pátriától, dacára ennek mégsem vált „szívvel-lélekkel” pestivé, csak – kifejezésével – „megbékült fogollyá”.³² Városi mivoltát törekszik szélesebb kultúranropológia természetű összefüggésbe helyezni, mintha csak a múlt személyiségalkotó hatalmát próbálná bizonyítani. A magyart a nyomtatott könyv tette városlakóvá? A magyar városlakó alkata történelmi hagyomány eredménye? Többnyire radikális, szertelen könyvolvasó biztos alapokon álló

27 Vö. Joó Tibor: *A magyar nemzeteszmé*. Bp., 1939, Franklin-Társulat, 101–102.

28 *Levelek...*, 60.

29 *Levelek...*, 73.

30 *Levelek...*, 75.

31 *Levelek...*, 87.

32 *Levelek...*, 80.

műveltség nélkül? Ezért van az, hogy a gondolatszabadság és a műveltség köztekintélyéért való küzdelem köreikben magányos lázadásá és sértett önimádatá válik? Szomorú, rosszul alkalmazkodó, riadtan gőgös emberfajta? Bizonyára így van – kivált, ha a szemlélő Csé vastag, fekete, kerek csontkeretes szemüvegét illeszti az orrára, s időnként a tükörbe is pislant. Erdélyiségében, ezen túlmutatón, benne foglaltatik a hazavesztés szégyene – minden konnotációjával. Nem személyes bűn ez, hanem fátum. Nem érthető meg tökéletesen, sorsszerű állapot, illetve történet. Kényelmetlen, egyszerre nyomasztó és ösztönző helyzet: hűtlenség egy szellemi-érzelmi minőséghez, amely megmarad sohasem szűnő mágnesnek, de lebíráhatatlan lelkiismeretfurdalást kelt – jóllehet a furdalt csak szenvedő s nem cselekvő.

Ha cselekszik, akkor mindenekelőtt esszét ír. Műfaji elköteleződésének okát ismét csak a kor jellegében véli megtalálni. Bomló kor a belső monológoknak nagyobb teret engedő, szabadabb formát kíván. Már a kezdetnél jelentkezik az életművet végigkísérő személyes vonás: a szerző (visszafogott) önlefozozó hajlama. „Az esszé műfaji területfoglalása inkább egyenletesen kiművelt elmére, semmint géniuszra hárul” – bizonygatja a józan önitélet. Ő inkább az irodalom „örszolgálat” ösztönét vinné tovább a tolla hegyén. Példaképeinek tablóján előkelő hely illeti meg Kazinczy Ferencet – „csontkeze igazgatja kezünk”³³ –, Széchenyi Istvánt, Babits Mihályt, Thomas Mannt és Erasmust. Összeadják ők az ideális esszéistát: a nyugati magasműveltséghez való igazozást, a metaforákban és gondolatokban gazdag nyelv bírását, a magába szállás képességét, a férfias, kemény, harcos attitűdöt, a képességet, mely „örül a jónak s túri a gonoszt”. Az esszé most etizálódik, és egy harciasabb humanizmushoz igazodik, mint egy a 19. századi regény társadalmi feladatát átvállalva. „Minél jobban szétbomlik az európai műveltség, annál jobban megújul e jó szellemek titkos szövetsége a vérszomjas nemzetben [...]”³⁴ Cs. Szabó a napnyugati értelem nevében áll ellen a káros tendenciáknak, egy szellemi elit tagjának tudva magát. Az elitnek, amely már-már himnikus, más megközelítésben szinte eszkatalogikus magasságokba van emelve általa. Az elit, „amely európai fennmaradásunk s egy háromezer éves erőfeszítés egyetlen célja”. A nélkülözhetetlen entitás: „De elit nélkül fölösleges a közösség, ha kivesz az elit, vesszen utána az emberiség is.”³⁵ Hol van ennél kékebb vér, hol az ősbib kutyabőr?! Az elit a modern apostoli közösség: ők várják a megváltó zsenit, aki „ismét égből tükrözött ellenvilágot boltoz az aljas világ fölé”³⁶.

Cs. Szabó a történelmi példaktól ihletetten képviseli a haza és haladás ügyét. Nehéz eldönteni, mi illik inkább az állítmány helyébe, s mi lehet a bővítmény: tradicionalista szabadgondolkodó ő vagy demokrata-humanista fundamenta-

33 *Levelek...*, 170.

34 *Levelek...*, 93.

35 *Levelek...*, 94–95.

36 *Levelek...*, 95.

lista. Egyik oldalról itt a vallomás: „A korszerűséggel, korom követelményeivel keveset törődöm. Az élet rég kijelölte a helyem, minden erőmmel ama, sötét, északi, protestáns humanizmust szolgálom [...]”³⁷ – ezt akár Ady Endre is írhatta volna, bár ebben a leegyszerűsítésben neki sem hinnénk el. Erős a hazafias szolgáló hang is: „Egy nemzetnek szellemi szerzetesek kellene, nem félművelt déracinék.”³⁸ Másik oldalról az egész könyvet áthatja az európai, Bécsben, Itáliában, Párizsban otthonosan mozgó, talán csak a beavatottak számára ismerős nyugati szerzőket magától értetődően citáló, kozmopolita magatartás. Ki merné oly fölényes könnyedséggel és iróniával szemlélni a pesti publikumot – „jövevény, összesodort nép, nincs polgári önfegyelme, lokálpatrióta méltósága, jó szava a másikhöz”³⁹ – vagy akár a bécsi – gerinctelen, könnyen csábuló, cukrászdában lebzselő – burgert, mint egy önkéntes száműzött? Ki venné a szájára azt a szólamot, amely a függetlenségpárti hallgatóság által egészen biztosan hálásan fogadott kuruckodó átokszórárs helyett nagyfokú szubjektivitást enged meg magának, áldozva a józan mérlegelés oltárán, de engedve a satirikus csipkelődés vágyának is? A Habsburgok gyűlölték a szabad embert, következképpen minden emberük áruló volt – így illeti őket. Másik részről, mivel sikeresek voltak, érdemük elismerése mellett tereli őket egy intellektuel könnyű ujjú legyintésével a történelmi példatárba: „Zsarnokok voltak, de a legszemélytelebbebb fajtaból. Embertelen, fagyos és nemes zsarnokok. Mint egy rögeszme.”⁴⁰ S már az öntetszelgő, saját elmés paradoxonaiban fürdőző rokokok lelkület fülledt szellemi budoárjában érezhetjük magunkat, ha ezt olvassuk: „Világéletemben olyanok hatottak rám, akiket nem szerettem, vagy akiktől féltém: idegsokkos tanárok, besugó osztálytársak, rideg kenyéradók, hazug pályatársak s a nők. A könyveket szerettem, alig emlékszem olvasatlan napra, tőlük tanultam tehát a legkevesebbet.”⁴¹

Igen, a bibliofília Cs. Szabó László életén át tartó, krónikus szenvedélye – a súlyosabb fajtaból. Több ezer kötetes könyvtára elszakíthatatlanul hozzátartozott alakjához. A gyűjtési készítésben a tudásvágy mellett működik egy érzelmi, irracionális természet is. Nemcsak személyes beállítódás, a táblák közé kötött nyomtatott papír iránti ellenállhatatlan vágy hajtotta – volt ennek a vonásnak egy a felvilágosodásban gyökerező nemes indíttatása is. Az irodalom tradicionális értelméhez vezet vissza: nem más az, mint a könyvek rendezett összessége. A Bibliotheca universalis, a könyvek régi tárgyfogalmából táplálkozik ez a személyiség integráns részévé tett készítés. Néha a birtokbavétel izgatta, s nem az olvasás, gyónja meg töredelmesen daimónját. Miként azt még Goethe elképzelte, hogy a virtualitásból általa életre hívott világirodalom, a legjobb-

37 *Levelek...*, 82.

38 *Levelek...*, 156.

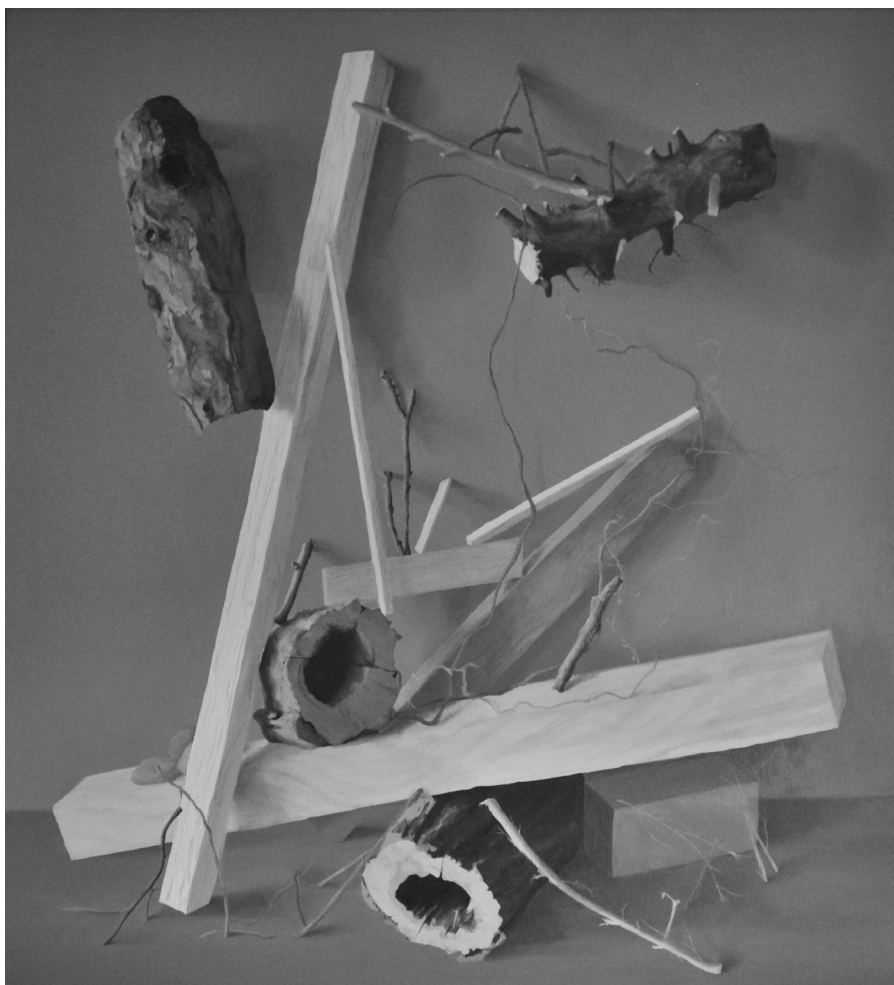
39 *Levelek...*, 119.

40 *Levelek...*, 147.

41 *Levelek...*, 188–189.

legszebb művek ténylegesen összegyűjthetők és birtokolhatók. Ilyenformán a művelt, a Szellemnek élő ember és a könyv összetartoznak. Játsszunk el a gondolattal: talán egyé is válnak éteri szférákban éppúgy, mint a matériában. Mintha az ember tudása és a műveltsége fizikai valójában is létezne és mérhető volna.

A *Levelek a száműzetésből* Cs. Szabó László életműve gondolati megalapozásának tekinthető. Rövid időn belül követték újabb munkái: a *Doveri átkelés*, a *Magyar néző* és a *Fegyveres Európa*. Nagy művelődéstörténeti panorámákkal, társadalmi-gazdasági-politikai helyzetfelmérésekkel és egyre fokozódó személyes szorongással és féltéssel. Sajnos jó Kasszandrának bizonyult...

Szilágyi Péter: Odák

Kisepikai számvetés a diktatúrában megélt szabadságról

Kertész Imre: *Világvég-történetek*

Bp., 2020, MMA Kiadó

Minden író pályájának vannak meghatározó állomásai, amelyeknek általában fontos művek határkőként jelzik a helyét. Kertész Imre rendhagyó karrierje nem nélkülözte a fordulópontokat, s ezek közül az egyik legjelentősebb feltehetően a kilencvenes évek közepén játszódtott le, amiktől megnyíltak számára a külföldi szakmai érvényesülés perspektívái. Mielőtt azonban ez a határátlépés megtörtént volna, Kertész még összefoglalását adta a rendszerváltás körüli időkhöz a kisepika terén végzett alkotómunkájának, erről tanúskodik a halála után négy évvel kiadott *Világvég-történetek* című műve.

Kertészre sosem volt jellemző, hogy fukarkodott volna műveinek önelemzésével, a *Világvég-történetek* bevezetője egy gondolatébresztő szöveggel tovább gazdagítja ezek számát. A szerzői szándék, hogy értelmezési keretbe helyezze egybegyűjtött rövidprózai munkáit, mindenképp indokolt vállalkozásnak tűnik. Az egyes írásokban ugyanis kevés olyan közös tematikus ismertetőjegy fedezhető fel, amelyek önmagukban egységes művészi arculatot kölcsönöznének a műnek. Ennek nem mond ellent az a belátás, hogy az írói értékrendet megjelenítő bűnként megélt szabadság eszméje viszont kétségtelenül végigvonul a kötet szövegein, s szemléleti értelemben egészzé kapcsolja össze őket. A különböző jellegű írások ettől függetlenül leginkább Kertész, a recepció által talán kevésbé méltatott kisepikai írásmódjának az alaposabb megismerésére kínálnak alkalmat.

Amint az Hafner Zoltán utószavából kiderül, Kertész 1995-ben a Helikon kiadó kérésére állította össze meglevő szövegeiből a *Világvég-történetek*et. Miután elutasította a további írások beemelésére vonatkozó szerkesztői kérést, a tervezett megjelenés is kútba esett. Mindazonáltal, ha figyelembe vesszük, hogy a kötet mennyi újdonsággal szolgált volna eredetileg tervezett publikálásakor, a kiadói igények nem feltétlenül tekinthetők jogosulatlanoknak. Mégpedig főként azért nem, mert a Holnap kiadónál 1991-ben közreadott *Az angol lobogó* kötetben már szerepelt négy olyan írás, amely a *Világvég-történetek*ben is helyet kapott. S miután a másik két darab (*A nyomkereső*) sem első közlés lett volna, ráadásul a *Jegyzőkönyv* időben nagyon közel, 1993-ban jött ki a Századvégnél, a kiadó döntése ma sem tűnik feltétlenül méltánytalan eljárásnak.

A Kertész Imre Intézet jóvoltából a *Világvég-történetek* most, 25 évvel később napvilágot látott, s ebben az írói akarat kései beteljesítését láthatjuk. Ha a szerzői előszóból indulunk ki, az összegyűjtött írásokról elmondható, hogy nagy vonalakban képet adnak az írónak a szocialista tábor legvidámabb barakkjában töltött évtizedeiről s a rendszerváltás körüli időszakáról. Mindezt persze csak azzal a kiegészítéssel fogadhatjuk el, ha ezúttal nem vesszük figyelembe az életmű legsikerültebb, önéletrajzi utalásokban gazdag nagyregényeit, a *Sorstalanságot*, *A kudarcot* vagy a *Gályanaplót*. Maga Kertész úgy tekintett beválogatott írásaira, melyek a „krónikus” emlékezésnek köszönhetően be-

mutatják, „miként volt lehetséges egy írói egzisztencia létrejötte és egy szellemi létforma fennmaradása a negyvenes és kilencvenes évek közti Magyarországon”. A múltösszegzés a híres *ugyanazt élni és írni ars poetica* jegyében született, s az egzisztencialista írói gyakorlat szellemében fogant. Az egzisztencia fogalma az ember saját véges létéhez való viszonyát jelöli, s mivel ez Kertész esetében az írói munkában öltött testet, ezért viselheti magán a *Világvég-történetek* is az irodalmi egzisztencializmus jellemző karakterjegyeit.

Az egyes prózai írásokat sorra véve az olvasónak könnyen támad az a benyomása, hogy egy olyan műfeldolgozás folyamatát látja kibontakozni maga előtt, amely elválaszthatatlan a 20. század történelmi tapasztalataitól. A nyitódarab *A nyomkeresőben* például a túlélő az emlékezet helyein, gyermekkori fogságának helyszínein tesz kísérletet arra, hogy visszakeresse és igazolja szemtanúságának igazságát. A holokauszt-reprezentáció szempontjából az írás azért különösen tanulságos, mivel a személyes emlékezet és az áldozatok közti szolidaritás kudarcának tükrében ad számot a nemzeti-szocialista genocídium utóéletéről. A főhős figurája arra mutat rá, hogy miként lehet az áldozatszerep meghaladásával elfogadni a múltat, vagy ahogy a megölt szerettei miatt öngyilkosságot elkövető nő ellenpéldája jelzi, miként lehet belepusztulni a gyászba. Maga a túlélés Kertész számára eleve egy szégyenteljes állapotot jelölt, amit a *Világpolgár és zarándok*ban Káin sorsán keresztül mutatott be szemléletes formában. Kertész írói tevékenysége nem kapcsolódott szorosan a bibliai hagyományvilághoz, s nem törekedett arra, hogy a zsidó-keresztény legendáriumból kölcsönözze művészi témáit. Ez alól Káin és Ábel tragikus testvérkapcsolata és *A végső kocsma*ban feldolgozott Lót mítosza jelent ritka kivételt. A Káin-történet prózai parafrázisáról ugyanakkor korántsem mondható el, hogy az író sikerültebb, maradandó értékű munkái közt

volna a helye. Sokkal inkább igaz ez a megállapítás a kevésbé ismert *A pad* című novellára, amely érzékletesen eleveníti fel az ötvenes évek félelmekkel teli légkörét. A Kertész újságírói éveit megelevenítő történetben a kitelepítés előtt egy utcai padon virrasztó zongoristával folytatott hajnalba nyúló beszélgetés áll a középpontban. A főszereplő az illuzórikus biztonságtudat jelképének számító pad elvesztésén keresztül ismeri fel, hogy számára a kommunista társadalomban egyedül a munkáját elszabotáló „szabadságolt bűnöző” szerepe jelent vállalható létformát.

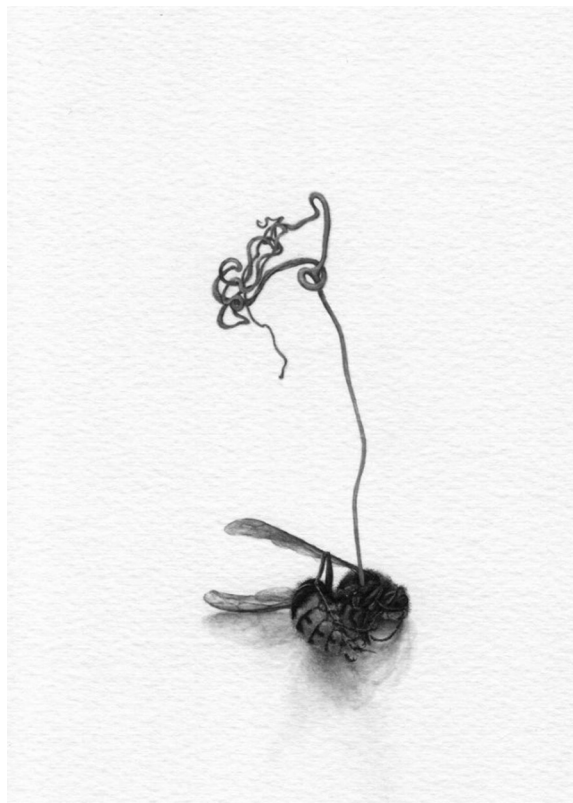
A *Világvég-történetek* egyetlen nem prózafikcióként értékelhető írása, a *Bécs, Budapest, Bécs* a rendszerváltás idejét idézi meg. A műfaját tekintve leginkább önéletrajzi esszének tekinthető szöveg az 1989 őszen Bécsben töltött hónapok élményeit beszéli el. A benne megszólaló kelet-európai író elősorban inkognitójának megőrzésére tett igyekezete jellemzi. Épp az ösztöndíjból megspórolt valuta játssza a főszerepet abban a kínos vasúti vámellenőrzésben, amelyet Kertész a *Jegyzőkönyvben* örökített meg. Az író kisepikái művei közül ez aratta megjelenését követően a legnagyobb sikert, s ebben nyilván szerepet játszott, hogy Esterházy Péter *Élet és irodalom*, majd Ingo Schulze *Még egy történet* című novellájában tovább írta a történetet. A szöveg kidolgozásában már megfigyelhető az a kertészi írásmódot a kilencvenes években jellemző technika, amely számos intertextusba ágyazva viszi színre az ábrázolt témát. Hasonló szövegpoétika jellemzi a *Világvég-történetek* zárodarabját, *Az angol lobogót* is, amely méltó lezárása a kötetnek. Az elbeszélő a születésnapjára összegyűlt társaságnak tanúságtévő szemtanúként összegzi a forradalom alatt szerzett élményeit és a kádári szocializmusban eltöltött életét. Az irodalmi kultúrából való önkéntes kivonulását Kertész az „önmegtagadás mint alkotás” elvével írja le, ezzel bizonyítva gyakran elismételt gondolatát, miszerint az írók csak a negatív tapasztalatok inspirálhatják

arra, hogy művé formálja életének kikezdetlen egzisztenciális igazságát.

A Kertész kisepikai írásaiból összeállított kötet összességében bizonyára nem változtatja meg érdemben az íróról mára kialakult képet, talán csak némileg más fénytörésben világítja meg a belső emigráción alapuló alkotói pályaszakaszt, illetve annak lezárását. És annak az ekkortól megnyíló új nemzetközi sikertörténetnek a kibontakozását, amely esélyt adott

számára a honi irodalmi életből egy tágasabb kulturális közegbe való átlépésre, beilleszkedésre. Ezzel összefüggésben a *Világvég-történetek* egyik jelentősége feltehetően abban ragadható meg, hogy megmutatja, a világsikerhez Kertésznek nem csupán az európai traumaként felfogott holokausztról, hanem a magyarországi szocialista diktatúrák évtizedeiről is érvényes művészi formában kellett számot adnia.

Horváth Péter

HORVÁTH PÉTER (1975) filozófus, irodalomtörténész.

Boldog olvasókorunk

Gereben Ferenc: *Boldogult olvasókoromban*

Írások a magyar olvasáskultúráról

Budapest, 2019, L'Harmattan–TIT Kossuth Klub (Ars Sociologica)

Tavaly ősszel lesújtó eredményeket produkált egy felmérés, amely a magyar olvasási aktivitást vette górcső alá. A TÁRKI Társadalomkutatási Intézet „Könyves Kutatás 2020” című, online kérdőíve hazai könyvolvasási és -vásárlási szokásokat vizsgált 2020. szeptemberben a felnőttek körében. A kutatás szerint a lakosság 13%-a olvas rendszeresen (legalább hetente) könyvet, egyharmada (34%) alkalmanként, míg több mint fele (53%) saját bevallása szerint egyáltalán nem is szokott olvasni. Ezek után nem meglepő, hogy a vásárlással sem jobb a helyzet: a vizsgáltak körének 58%-a soha vagy szinte sohasem vesz könyvet, negyede (25%) évente néhány alkalommal, 9%-a legalább félévente, 7%-a legalább negyedévente vásárol. Mindössze 1%-uk az, aki legalább havi rendszerességgel költ könyvre. Tanulságos pillanatfelvétel, de a folyamat nem most kezdődött. Már régen megállapították, hogy az olvasás minősége és gyakorisága hatással van az ember társadalmi életére, hovatovább a nemzet közösségének szellemi, kulturális egészségére. Eppen ezek miatt lehet különösen is fontos és aktuális Gereben Ferenc művelődésszociológus, olvasáskutató legutóbbi tanulmánykötete, amely 2019 végén látott napvilágot.

A szerző *Boldogult olvasókoromban – Írások a magyar olvasáskultúráról* című gyűjteménye az elmúlt bő négy évtizedben megjelent munkáiból ad sokszínű válogatást olvasói számára. A szövegek időhatára ennél persze sokkal tágabb: foglalkozik benne 20. századi klasszikus magyar költők verseinek értékszociológiai elemzésével, az 1980-as évektől a 2000-es évekig

terjedő, határon inneni és túli olvasáskultúrával, de még az első világháború orosz frontjáról származó családi levelekkel is.

A szépen tördelt, igényes kivitelezésű és jól kézre álló kötet egy Előhangot követően hét fejezetből és egy összegzésből áll, s jól megfér benne egymás mellett több műfaj is: olvasónapló, „nagyapakori visszatekintés”, egyetemi tanórák tartalmi íve, irodalom- és társadalomtudományi módszertanú tanulmányok, novellába hajló helyzetképek és a szerzővel készült két interjú. Közös bennük az irodalomhoz való viszony, rendezőelvük pedig az olvasói attitűd, amely esetünkben itt egyben szerzői és kutatói attitűd is. A könyv témái és a tanulmányokból kivilágló tételmondatok azt a kérdést is érintik, miért érdemes és hasznos egyáltalán olvasáskutatással foglalkozni. Gereben Ferenc – Andorka Rudolf és Kopp Mária kutatásai nyomán – rámutat, hogy a társadalom egészsége kívánja meg a diszciplína napi-rendet tartását, hiszen „a magyar társadalom betegségeinek jelenségeivel és okaival a társadalomtudományoknak olyanfajta komplexitással kell foglalkozniuk, amely a testi és lelki betegség tünetei mellett a kulturális és erkölcsi kórjelenségeket, az értékrend, a szekularizáció és az identitástudat deformációit is górcső alá veszi” (191).

A gondos szerkesztés nemcsak a szerző koncepciójáról, de tulajdonképp tudományos életének spektrumáról is képet ad. Gereben Ferenc – aki pannonhalmi gimnáziumi éveit és Eötvös kollégiumi egyetemi éveit után az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központjában dolgozott, majd

a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen tanított – attól sem riadt vissza, hogy megmutassa mostani magát, miközben visszatekint egykori témáira és szövegeire, újabb réteggel árnyalva a köteteket. Rutinos tanárként minden fejezetet és tanulmányt személyes bevezetővel, ráhangolással látott el, a recenzens dolgát pedig egyszerre könnyíti és nehezíti ez a tudatosság: a 20. század előtti könyvkiadás formáját idézi, miközben személyes hangvétele olyan otthonosságot kelt, mintha épp csak egy kávé mellett beszélgetnének mindezekről.

A kötet írásainak horizontján két vezérszál vonzza a kora problémáira érzékeny olvasó tekintetét. Egyik a rendszerváltozás korának olvasáskultúrája, másik pedig a határon inneni és túli identitás és az olvasás összefüggése, valamint harmadikként e kettőnek a társadalomtörténeti „háttérrel”: a magyar irodalom befogadójának változása térben és időben. Nemcsak külön tanulmányok foglalkoznak ezekkel, de más, látszólag eltérő témájú írásokban is rendre fölukkannak olyan megállapítások, amelyek az olvasó figyelmét ezeknél marasztalják: legyen szó olvasónaplóról, Kádár-kori lakóközösségről vagy épp az ezredforduló magyar és határon túli gimnazistáinak és egyetemistáinak ízlésváltozásáról.

A fentiek fényében – és némileg önkényes vagy inkább szubjektív fontossági sorrend nyomán – kiemelném Gereben Ferenc néhány megállapítását.

Máté-effektus és tanári küldetés

A kötet tudományos írásai között visszavisszatér egy megfigyelés a szociodemográfiai és a kulturális viszonyok kapcsolatáról. Az eredetileg bibliometriai területre alkalmazott kifejezést – amely szerint bizonyos mennyiségű tudományos publikáció vonzza az újabb hivatkozásokat, miközben a negatív mutatók is képesek halmozódni – Gereben Ferenc és kollégái kezdték el olvasáskultúrára vonatkoztatni.

Forrása a Máté evangéliumában található példabeszéd a szolgálóknak talentumokat osztó, majd elszámoltató Gazdáról, amely úgy végződik: „mindannak ugyanis, akinek van, még adnak, hogy bővelkedjék; akinek pedig nincsen, attól még azt is elveszik, amije van” (Mt 25, 29–30).

A Máté-effektus lényege, hogy az előnyök és hátrányok hajlamosak együtt járni és halmozódni. Az olvasáskultúra területén ez azt jelenti: a nem olvasóktól az olvasókig terjedő skálán az 1980-as évek közepén az olvasói elit a fiatalabb, kvalifikáltabb, az átlagnál urbanizáltabb társadalmi közegekből kerül ki, míg a funkcionális analfabéták kulturális és szociális tekintetben is elesettebbek (idősek, képzetlenek, kis településen élők). Összefüggés van a lakáskultúra, egészségi állapot, anyagi helyzet, családi struktúra épsége és az olvasási aktivitás között, sőt, megfigyelhető bizonyos földrajzi determináltság is: „ha valaki az országnak a keleti felében lakik, lakhat falun vagy városban, lehet 8 általános végzettsége vagy diplomája: minden esélye megvan arra, hogy kevesebbet olvas, mint hasonló réteghelyzetű nyugat-magyarországi társa” (73).

Gereben Ferenc megjegyzi ugyanakkor, hogy a Máté-effektus nemcsak mennyiségi, hanem minőségi befogadás során is jelentkezik. Annál mélyebben érthetünk meg egy műalkotást, minél gazdagabb, csiszoltabb a befogadói készségrendszerünk – és fordítva: ha a szellemi kultúra javaival nem töltekezünk, nem tudjuk értékelni az igazi nagy alkotásokat sem. A szerzőhöz hasonlóan idézem Babits Mihály Második ének című mesedramájának egy részletét, mint „a műalkotással átlényegített befogadásszociológia” (80) példáját:

*Megmondom a titkát édesem a dalnak:
Önmagát hallgatja, aki dalra hallgat.
Mindenik embernek a lelkében dal van
és a saját lelkét hallja minden dalban.
És akinek szép a lelkében az ének,
az hallja a mások énekét is szépnek.*

Mi lesz akkor a halmozottan hátrányos helyzetűekkel, azokkal, akiket az élet lemondott a méltó életfeltételekről, előnyökről? Van-e reményük legalább a kultúrához hozzáférni? – teszi föl a kérdést. És nem utasítja el a válaszadást sem, ütköztetve saját pályájának szociológusi és pedagógusi tapasztalatát. „A szociológia válasza tagadó: tendenciát kirajzoló mértékben nem lehet a Máté-effektus fátumát átútni. De a pedagógus, a kultúráközvetítő, az olyan ember számára, akinek fontos a másik ember sorsa (és Máté evangéliumának morális üzenete!), nem sikkadhat el a törvény végzetét legyőző kevesek példája, akik minden elesettségük, szegénységük, betegségük ellenére művelődnek, olvasnak, könyvtárba járnak [...]. Őket kell felkutatni és segíteni: jóra való hajlamukat erősíteni, példájuk felmutatásával melléjük társakat toborozni!” (80–81).

Talán nem túlzás azt mondanunk, hogy a társadalom időbeli változásaira fogékony bölcsészként a Máté-effektus fölismerése univerzális megoldókulcsot jelenthet a szellemi hivatások kiteljesítésében – de legalább úgy, ahogyan Gereben Ferenc tudós tanári hozzáállása, az élet megbízhatóságába vetett bizalom erkölcsi parancsa int.

Mielőtt tovább lépnénk, érdemes egy pillanatra rávilágítani ennek a hozzáállásnak az eredetére. Gereben Ferenc gimnáziumi éveinek meghatározó élménye volt a Pannonhalmi Bencés Gimnázium, épp úgy, ahogy az egyetemi évei során az Eötvös Kollégium – a Keresztury Dezső által „laikus Pannonhalmának” nevezett intézmény – szellemi közege. A kettő közti kapcsolatot Cziráki László bencés szerzetes, a szerző egykori magyartanára jelenti szimbolikus és tényleges értelemben egyaránt. Cziráki a háború előtti Eötvös Collegium magyar-francia szakos diákja volt, utóbb szerzetestanár, neki szól a kötet dedikációja is. A Collegiumban került barátságba Sötér Istvánnal, aki később a *Fellegjárás* című regényében több helyütt megörökítette alakját (ezekről nem mel-

lesleg szintén Gereben Ferenc írt a közelmúltban).

Itt, az 1960–70-es évek Eötvös Kollégiumában még élt a Cziráki által sokszor emlegetett, háború előtti Collegium értékvilága. Gereben Ferenc vall a kötet egyik interjújában ennek jelentőségéről úgy, hogy az Eötvös Kollégiumban rájöttek, „a társadalom nagy alrendszerei közül egyedül a kultúra az, amit a pártállam nem tud totálisan uralni” (273). Itt, a Kollégium falai között került sor idősebb diáktársuk, Bertalan László esztétika-szemináriumára önképzőköri formában; itt hallgathatott az aczéli kultúrpolitikában éppencsak „túrt” kategóriába eső Pilinszky János költészetéről órát Czine Mihálytól és Kiss Ferencről; és az itteni könyvtár jelentette „az elmélyült munka legjobb lehetőségét”. „A könyvtár próbáját az *Irodalmi Újság* teljes 1956-os évfolyamának megléte jelentette számunkra: az 56-os kötetbe be volt kötve a november 2-ai szám is, benne Ilyés Gyula *Egy mondatával* – írja Gereben, hozzátéve: – ezt mindjárt ki is másoltuk Németh László, Füst Milán, Tamási Áron stb. írásaival együtt, és szűk baráti körben terjesztettük” (42).

A Kollégium szabadabb önszerveződésnek adott terepet, ahol „sok éjszakába nyúló beszélgetés során egymás látóköretét, szemléletét gazdagítottuk, vitatkoztunk, egymás verseit kritizáltuk”, és ahol „szemünk láttára vált költővé testvérszobánk lakója, a polonista-történész Kovács István és költőből kritikussá Varga Lajos szobatársunk” (43). Ez volt az a hely is, ahol „amellet, hogy foglalkoztunk más népek, különösen a közép-európai térség történetével és kultúrájával, közös nevezőnk volt a nemzeti identitás fontossága, és egyre tudatosabbá vált körünkben az akkori nyilvánosság által teljesen elhallgatott, határainkon túl élő magyarok iránti érdeklődés”.

Elmaradt (?) kulturális rendszerváltoztatás

Arra, hogy mi kedvezett még az Eötvös Kollégium szellemi szabadságának – és

természetesen ennek milyen könyvtárhasználati és könyv olvasási vonatkozásai voltak –, a kötet másik tanulmánya is utal. „A könyvhöz fordulás – erős leegyszerűsítéssel – főleg olyan korszakokban (és életperiódusokban) erősödik, amikor vagy nagyon kevés, vagy nagyon sok lehetőség nyílik a társadalmi cselekvésre, az egyéni alkotóképesség kibontakoztatására. Természetesen az ok eltérő: az első esetben inkább menekülés, a másodikban pedig a kiteljesedő személyiség önmegvalósító gesztusa. Ha ez a megállapításunk helytálló, akkor a jelenlegihez [1984] hasonló, »köztes« korszakok (amelyek már építnek ugyan az emberek cselekvőkészségére, de még nem elég széles körben) kevésbé kedveznek az értelmezést, párbeszédet, felfedezést jelentő olvasásnak” (70).

Eltelt azóta három és fél évtized, de mintha a kádári diktatúra eltűnése nem hozta volna meg a társadalmi cselekvés és az egyéni alkotóképesség kibontakoztatását, sőt, inkább csak elhúzódott a „köztes korszak”, amely nem kedvez az értelmező és felfedező olvasásnak. A 2020-as TÁRKI-felmérésben alighanem ennek az 1984-es megállapításnak a folytatását láthatjuk.

A folyamat megértéséhez közelebb visz bennünket az „Értékrendi változások a rendszerváltás időszakában” című fejezet. Az ennek alapján jelentő, kérdőíves, reprezentatív kutatás cél- és eszközértékek rangsorolását kérte 1985-ben. Az ezer fős mintán végzett, reprezentatív felmérés válaszaiból kiderült, hogy akkor a vezető célértékek „béke”, „családi biztonság” és „boldogság” voltak, a legfőbb eszközértékek pedig a „szavahihetőség”, „felelősségteljes”, „értelmest” tekintették. A tanulmányban Gereben Ferenc föl hívja a figyelmet arra, hogy a külső és belső biztonság és kiszámíthatóság áll az emberi prioritások élén, miközben a nem kézzelfogható értékek iránti fogékonyság minimális. Az értékegyüttesből a „járt utat járatanért” és a kockázatvállalástól elhúzódó magatartás bontakozik ki. „A késő kádári korszak sajátos társadalmi mentalitása áll

előttünk, amely ragaszkodott nehezen megszerzett szerény javaihoz, és úgy kívánta helyzete jobbrafordulását, hogy közben félt mindenfajta társadalmi meg rázkódtatástól vagy jelentősebb változástól” – írja (196).

A megállapítás nemcsak azért döbbenetes, mert az olvasónak önkéntelenül is a rendszerváltoztatás mikéntjét juttatja eszébe, hanem azért is, mert néhány hónappal ezelőtt közgazdászok és társadalomtudósok a *Magyarország 2030* című könyv kiindulópontjaként hazánk jelenlegi helyzetét vizsgálva szinte ugyanezt állapították meg. A Boros Tamás és Filippov Gábor szerkesztésében, az Osiris Kiadónál napvilágot látott munka¹ szerint a hozzánk hasonló adottságú országok közül „mi vagyunk a legkevésbé türelmesek, és kockázatvállalás tekintetében is messze elmaradtunk a referenciaországainktól”, emellett „gyanakvóak lettünk a reformokkal, a társadalmi kísérletezéssel szemben, ezért még mindig jobbnak tartjuk a kiszámíthatóságot”. Vagyis az 1980-as évek közepe és 2020 között lényegében semmifajta előrelépés nem történt.

Gereben Ferenc tanulmánya szerint a rendszerváltozás első éveit „főként a hagyományos, önkorlátozó és közösségi értékekre hatottak sorvasztóan”, ezzel szemben „növelték az individuális önérvényesítő hajlamot, a kreativitást, az anyagi-as szemléletet és a racionalitást, s egyúttal az információkra és a másfajta véleményekre való viszonylagos nyitottságot” (198). Mindez pedig paradox módon a nem olvasók értékvilágában mutatkozik meg, ráadásul a két ellentétes póluson. Az 1990 körüli években a magyar társadalomnak döntően két csoportja tartja távol magától a könyveket: egyrészt nem olvas a törtető, anyagi és élvhajhász, jómódú polgár – rájuk Gereben a „lumpenburzsoá” kifejezést alkalmazza, utalva arra, hogy kul-

1 *Magyarország 2030. Jövőkép a magyaroknak.* Szerk.: Boros Tamás–Filippov Gábor. Budapest, 2020, Osiris Kiadó–Egyensúly Intézet, 35, 55.

turálisan lumpen, anyagiakban polgár –, másrészt pedig szintén nem olvasnak az erősen és jámborul vallásosak, akik a valóságos értékeket a kádári diktatúra közegében szinte szubkultúráként élték meg.

„Identitás és olvasáskultúra”

A főtebb már említett társadalmi cselekvőképességnek és a tőle elválaszthatatlan nemzeti identitásnak szintén jó szenzora az olvasási aktivitás. Az 1990-es években végzett vizsgálat során kiderült, hogy „a legjobb olvasói teljesítmények tendenciaszerűen azt a fajta magyarságképet jellemezték, amely saját nemzeti közösséget képes volt differenciálni, pozitív és negatív vonások egységében szemlélni” – írja Gereben Ferenc a vonatkozó fejezetben (126). Vagyis „az olvasáskultúra magasabb szintjein az olyanfajta nemzeti önkép körvonalai bontakoznak ki, amely kerüli a végletes árnyalatokat, és az identitás-fedezettel rendelkező önérték-tudatot az önkritikára való képességgel ötvözi” (127).

E sorokat látva az olvasóban ismét önkéntelenül merülhet föl: hol tartunk ma az árnyalt, önkritikára is képes identitás-definíció megalkotásában és megélésében? Vajon mi befolyásol(hat)ja az ehhez vezető utunkat, ha napjainkban az emberek fele lényegében nem olvas, és átlagosan nézve is inkább csak tartalomfogyasztó? Csak nem az egyre értékelhetetlenebb nővőjű közbeszéd...? Világos, hogy a Gereben által leírt, minőségi olvasáskultúra és identitás a nemzet jövőjének, megújulási képességének lehet a záloga, hiszen épp a megújulás az, ami elképzelhetetlen kritikai és önkritikai hajlandóság – magyarán: a jobbítás terepei és szándéka – nélkül. Az is világos, hogy nem változhat véleményformáló értelmiségivé az ország mai, nem olvasó többsége egyetlen varázsütésre. (Ha mégis ebbe az irányba indulnánk, a legnagyobb munka minden bizonnyal az oktatás különböző szintjének résztvevőire hárulna, az eredmény pedig csak iskolai generációk múltán mutatkozhatna meg.

Ha ugyan. Mert ahhoz, hogy az olvasás szeretete beépüljön egy ember minden napjaiba, és az irodalom az iskola falain kívül is életre szóló zsinórmértékké váljon, elengedhetetlen, hogy mindez az élet más területeivel is összhangban legyen. Amíg viszont a közoktatás és a közbeszéd – értsük utóbbin a mindent fekete-fehérben láttató, tömondatokból álló politikai kommunikációt és sajtót, a színvonalatlan bulvárműsorokat vagy éppen a közéleti kérdések zömétől visszahúzódog egyházi és felekezeti kommunikációt – ennyire radikálisan eltér az eszményi neveléstől, addig sajnos erre reményünk sem lehet.)

És mi az olvasás ma, 2020–21-ben a magyarok számára? Szabadidős tevékenység? A tanulás vagy művelődés eszköze? Az identitásörzés eszköze? Miért egyik vagy másik, esetleg mindegyik? És *hogyan* „kell” írni ma ahhoz, hogy elolvassák?

Gereben Ferenc az erdélyi fiatalok könyvolvasási szokásait vizsgálva vette észre, hogy az olvasás visszaszorulása párhuzamos a zenehallgatás, barátokkal való beszélgetés, közösségi oldalakon „lógás”, internetes filmnézés, tévézés és kocsimázás előretörésével (134). A felsorolt tevékenységek fele – baráti beszélgetés, közösségi oldalak és kocsimázás – közösségi tevékenység. Vajon nem akkor lesz „jó” vagy legalábbis vonzó és érdeklődést kiváltó tevékenység az olvasás, ha közösséget teremthet? Vajon nem akkor lesz vonzó egy olvasnivaló, ha közösségi élményt ad? És a legfontosabb: nem ezen a ponton kapcsolódhatna össze a minőségi olvasás az árnyalt, önkritikára is képes (nemzeti, közösségi) identitás kialakításával?

Ahhoz persze, hogy így legyen, nem elég sokat olvasni – jól is kell olvasni. Vállalni kell az erőfeszítést, hogy megértsük a leírtakat, és belehelyezkedjünk egy szöveg mondanivalójába, üzenetébe ahelyett, hogy megkerülnénk az erőfeszítést, és kikapcsolódásként vennénk kézbe egy könyvet, vagy elfogyasztanánk egy – bármilyen – szöveget.

Gereben Ferenc kutatásából – mint azt meg is fogalmazza – kiviláglik, hogy „a gyakori, és a kulturális értékekre fogékony könyvolvasás tendenciaszerűen együtt jár a belső harmóniára és autonómiára törekvő, a kreatív és intellektuális, valamint az embertársaira és a kultúra világára egyaránt nyitott, toleráns személyiség értékeivel” (277). „Ez az összefüggés egzakt módon bizonyította be azt, amit már korábban is tudni véltünk az értő olvasás személyiségformáló erejéről és társadalmi hasznosságáról, vagyis hogy amikor az olvasásról beszélünk, akkor nem pusztán időtöltési módról van szó, hanem egy olyan társadalmi jelentőségű kulturális tevékenységről, amelynek sikeres fejlesztése jó eséllyel együtt járhat(na) a jövő minőségibb (harmonikusabb, hatékonyabb, toleránssabb...) társadalmának kialakulásával” (278).

*

Ha Gereben Ferenc könyvét kézbe vesszük, tettünk is egy lépést „a jövő minőségibb társadalmának kialakítása” felé. A tanulmánykötet szinte szemináriumi órára invitál bennünket: megelevenedik előttünk a katedrától már visszavonult tudós tanár, és könyvével mindnyájunk – nem csak tanítványai – számára elérhető, közös élménnyé teszi az irodalom társadalmi értelméről szóló fölismeréseit. Így igazolja azt is, hogy alma materének, a 125 éve alapított Eötvös Collegiumnak történelmi értékét nem a könnyen ünnepelehető évfordulók teszik, sokkal inkább az, hogy hányan vannak olyanok élő közösségében, akik az alapítói szándék nemzetnevelő igényének horizontját saját speciális életműjükben egyénileg tudják elérni és közösségi ügygé tenni.

Hogyan kell írni, hogy elolvassák? Hát így – mutatja az olvasásszociológus tudós tanár.

Éljünk a lehetőséggel!

Bojtos Anita

BOJTOS ANITA (1986) történész. Kutatási területe a kora újkori magyar történelem és néprajz, egyház- és eszmetörténet, társadalom- és művelődéstörténet. Oláh János szerkesztői ösztöndíjas.

Tisztelt Olvasónk!

A *Hitel* lapárus terjesztése bizonytalanná vált. Megeshet, hogy utcai terjesztésben nem lesz elérhető a folyóiratunk. Amennyiben továbbra is nyomtatott formában kívánja olvasni, célszerű előfizetnie a Magyar Postánál. Ez történhet személyesen vagy a hirlapelofizetes@posta.hu címen.

Számaink tartalmát minden érdeklődő számára hozzáférhetővé tettük a honlapunkon: www.hitelfolyoirat.hu.